

तिसाहस्रनृलोके यत्प्रतिष्ठितम् ॥ नृणां हि सदृशं रामचरितं वर्णितं ततः ॥ सीतामाहात्म्यसारं यद्वि
शेषादत्र नोक्तवान् ॥ शृणुष्ववाहितो ब्रह्मन्काकुत्स्थचरितं महत् ॥ इति ॥ नृलोके पंचविंशति
साहस्रं यद्रामायणं प्रतिष्ठितं ततस्तन्मध्ये नृणां हि नृणामेव सदृशं रामचरितं वर्णितम् । चतुर्विं
शतिसहस्रेणेत्यर्थः ॥ अत्र पंचविंशतिसाहस्रे यत्सीतामाहात्म्यसारं तद्विशेषादहं नोक्तवान् अतः
हे ब्रह्मन् तन्महत्काकुत्स्थचरितं शृणुष्वेतित्यर्थः ॥ किंच पुस्तकांतरे सीताजन्मकथनानंतरं
नवमाध्यायारंभे “चतुर्विंशतिसाहस्रे रामायणमहार्णवे ॥ सीताविवाहादिसर्वं प्रोक्तमस्ति द्विज
र्षभ ॥ पुनस्तत्कथनं विद्धिपिष्टपेषणमेव हि” ॥ इत्युक्त्वा वनवासमध्ये रामहनुमत्समागमप्रभृति सर्व
कथितम् ॥ उपसंहारे चरमाध्याये कथिताख्यानानुक्रमेणैवानुक्रमणिकापि दृश्यते ॥ तथाच
उपक्रमोपसंहाराभ्यां पुस्तकांतरस्थपाठानुरोधेन चायं ग्रंथो महारामायणोत्तरकांडसंबन्धी पूर्वो
क्तसंख्याकश्चेति सिध्यति ॥ एवं सति इति करणस्थाद्रुतोत्तरकांडे इत्यपि संमतं भवतीति
नास्ति कांडपदकसत्तासंभावेनेति शिवम् ॥

खेमराज श्रीकृष्णदास,

“श्रीवेङ्कटेश्वर” यन्त्रालयाध्यक्ष-मुंबई.

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथाद्रुतरामायणप्रारम्भः ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं स
रस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ नमस्तस्मै मुनीन्द्राय श्रीयुताय वशस्विने ॥ शांताय वीत
रागाय वाल्मीकाय नमो नमः ॥ २ ॥ रामाय रामभद्राय रामचंद्राय वेधसे ॥ रघुनाथाय नाथाय सीता
याः पतये नमः ॥ ३ ॥ जयति रघुवंशतिलकः कौशल्यानंदवर्द्धनोरामः ॥ दशवदननिधनकारी दा
शरथिः पुंडरीकाक्षः ॥ ४ ॥ ॥ तमसार्तारनिलयं निलयंतपसां गुरुम् ॥ वचसां प्रथमस्थानं वाल्मीकिं
मुनिपुंगवम् ॥ १ ॥ विनयावनतो भुत्वा भारद्वाजो महासुनिः ॥ अपृच्छत्संमतः शिष्यः कृतांज
लिपुटो वशी ॥ २ ॥ रामायणमिति ख्यातं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ प्रणीतं भवता यच्च ब्रह्मलोके प्रतिष्ठी
तम् ॥ ३ ॥ श्रूयते ब्राह्मणैर्नित्यमृषिभिः पितृभिः सुरैः ॥ पंचविंशतिसाहस्रं रामायणमिदं भुवि ॥ ४ ॥
तदा कर्णितमस्माभिः सविशेषं महासुने ॥ शतकोटिप्रविस्तारे रामायणमहार्णवे ॥ ५ ॥ किं गीत
मिह मुष्णाति तन्मे कथय सुव्रत ॥ आकर्ण्य दारिणः पृष्टं भारद्वाजस्य वै मुनिः ॥ ६ ॥ हस्तामलक
वत्सर्वसस्मारशतकोटिकम् ॥ ओमित्युक्त्वा मुनिः शिष्यं प्रोवाच वदतां वरम् ॥ ७ ॥ भारद्वाजचिरं जी
वसाधुस्मारितमद्यनः ॥ शतकोटिप्रविस्तारे रामायणमहार्णवे ॥ ८ ॥ रामस्य चरितं सर्वमाश्चर्यस
म्यगीरितम् ॥ पंचविंशतिसाहस्रं नृलोके यत्प्रतिष्ठितम् ॥ ९ ॥ नृणां हि सदृशं रामचरितं वर्णितं ततः ॥

अ.
२

सीतामाहात्म्यसारं यद्विशेषादत्र नोक्तवान् ॥ १० ॥ शृणु प्वावहितो ब्रह्मन्काकुत्स्थश्चरितं महत् ॥
सीतायामूलभूतायाः प्रकृतेश्चरितं महत् ॥ ११ ॥ आश्चर्यमाश्चर्यमिदं गोपितं ब्रह्मणो गृहे ॥ हिताय
प्रियाशिष्याय तुभ्यमावेदयामितव ॥ १२ ॥ जानकीप्रकृतिः सृष्टेरादिभूता महागुणा ॥ तपःसि
द्धिः स्वर्गसिद्धिर्भूतिमूर्तिमतीसती ॥ १३ ॥ विद्याविद्याचमहती गीयते ब्रह्मवादिभिः ॥ ऋद्धिः
सिद्धिर्गुणमयी गुणातीता गुणात्मिका ॥ १४ ॥ ब्रह्मब्रह्मांडसंभूता सर्वकारणकारणम् ॥ प्रकृतिर्विकृ
तिर्देवी चिन्मयी चिद्विलासिनी ॥ १५ ॥ महाकुण्डलिनी सर्वानुस्यूता ब्रह्मसंज्ञिता ॥ यस्याविल
सितं सर्वजगदेतच्चराचरम् ॥ १६ ॥ यामाधाय हृदि ब्रह्मन्योगिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ विषद्वयं तिह
द्वंथि भवति सुखमूर्तिकाः ॥ १७ ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति सुव्रत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य
तदा प्रकृतिसंभवः ॥ १८ ॥ रामः साक्षात्परं ज्योतिः परं धाम परः पुमान् ॥ आकृतौ परमो भेदो न सीता
रामयोर्यतः ॥ १९ ॥ रामः सीता जानकी रामभद्रो नाणुर्भेदो नैतयो रस्तिकश्चित् ॥ संतो बुद्धा तत्त्वमे
तद्विबुद्धाः पारंथाताः संसृतेर्नृत्युवक्त्रात् ॥ २० ॥ रामोऽर्चित्यो नित्यचित्सर्वसाक्षी सर्वातः स्थः सर्वलो
कैककर्ता ॥ भर्ता हर्तानंदमूर्तिर्विभूमा सीता योगार्चित्यते योगिभिः सः ॥ २१ ॥ अपाणिपादोजवनो
ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ॥ स वेत्ति विश्वं न हितस्य वेत्ता तमादुरभ्यं पुरुषं पुराणम् ॥ २२ ॥

रा.
स. १

२

तयोः परं जन्म उदाहरिष्ये ययोर्यथा कारणदेहधारिणोः ॥ अरूपिणोरूपविधारणं पुनर्नृणां महानुग्रह
एव केवलम् ॥ २३ ॥ पठन्द्वाजो वागुपभत्वमीयात्क्षत्रान्वयो भूमिपतित्वमीयात् ॥ वणिग्जनः पुण्य
फलत्वमीयाच्छृण्वन् हि शूद्रोऽपि महत्त्वमीयात् ॥ २४ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये अदुतो
त्तरकांडे आदिकाव्ये प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥
भारद्वाजशृणु प्वाथ रामचंद्रस्य धीमतः ॥ जन्मनः कारणं विप्रदृक्वाकुलवारिधौ ॥ १ ॥ सीताया
श्च महादेव्याः पृथिव्यां जन्महेतुकम् ॥ तत्र रामकथामादौ वक्ष्यामि मुनिपुंगव ॥ २ ॥ श्रूयतां मुनि
शार्दूल अंबरीष कथालयम् ॥ पुरुषोत्तममाहात्म्यं सर्वपापहरं परम् ॥ ३ ॥ त्रिशंकोर्दयिता भार्या सर्व
लक्षणशोभिता ॥ अंबरीषस्य जननी नित्यं शोचसमन्विता ॥ ४ ॥ योगनिद्रां समारूढं शेषपर्य
कशायिनम् ॥ नारायणं महात्मानं ब्रह्मांडकमलोद्भवम् ॥ ५ ॥ तमसा कालरुद्राख्यं रजसा कनका
डजम् ॥ सत्त्वेन सर्वगं विष्णुं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ६ ॥ अर्चयामास स तं वाङ्मनः कायवृत्तिभिः ॥
माल्यदामादिकं सर्वस्वयमेव व्यचीकरत् ॥ ७ ॥ गंधादिपेषणं चैव धूपद्रव्यादिकं तथा ॥
तत्सर्वकौतुकाविष्टास्वयमेव चकार सा ॥ ८ ॥ शुभापद्मावती नित्यं वचो नारायणेति च ॥ अनं
तेति च सानित्यं भाषमाणाय तव्रता ॥ ९ ॥ दशवर्षसहस्राणितत्परेणांतरात्मना ॥ अर्चया

मासगोविंदगंधपुष्पादिभिः शुभैः ॥ १० ॥ विष्णुभक्तान्महाभागान्सर्वपापविवर्जितान् ॥
दानमानार्चनेनित्यं धनैरत्नैरतोपयत् ॥ ११ ॥ ततः कदाचित्सादेवी द्वादश्यां समुपोष्य वै ॥ हरे
रग्रे महाभागा सुष्वापपतिना सह ॥ १२ ॥ तत्र नारायणो देवस्तामाह पुरुषोत्तमः ॥ किमिच्छ
सिवरं भद्रमत्तः किं ब्रूहि भामिनि ॥ १३ ॥ सा हृद्वातं वरं वरे पुत्रस्त्वद्भक्तिमान्भवेत् ॥ सार्वभौ
मो महातेजाः स्वकर्मनिरतः शुचिः ॥ १४ ॥ तथेत्युक्त्वा ददौ तस्यै फलमेकं जनार्दनः ॥ सा प्रवृ
द्धा फलं दृष्ट्वा भर्त्रे सर्वानिवेद्य च ॥ १५ ॥ भक्षयामास संदश्य फलं तद्दृष्ट्वा मानसा ॥ ततः कालेन सा देवी पुत्रं
कुलविवर्धनम् ॥ १६ ॥ असूयत शुभाचारं वासुदेव परायणम् ॥ शुभलक्षणसंपन्नं च कौकितमनुत्तम
म् ॥ १७ ॥ जातं हृद्वापिता पुत्रं क्रियाः सर्वाश्चकार वै ॥ अंबरीष इति ख्यातो लोके समभवत्प्रभुः ॥ १८ ॥
पितर्युपरते श्रीमानभिषिक्तो महात्मभिः ॥ मंत्रिष्वाधाय राज्यं च तप उग्रं चकार सः ॥ १९ ॥ संवत्सर
सहस्रं वै जपन् नारायणं प्रभुम् ॥ हृत्पुंडरीकमध्यस्थं सूर्यमंडलमध्यगम् ॥ २० ॥ शंखचक्रगदापद्मधारयं
तं चतुर्भुजम् ॥ शुद्धजां वृन्दानि भंजन् हविष्णुशिवात्मकम् ॥ २१ ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं पीतांबरधरं प्रभुम् ॥
श्रीवत्सवक्षसं देवं पुरुषं पुरुषोत्तमम् ॥ २२ ॥ ततो गरुडमारुह्य सर्वदेवैः सभिष्टुतः ॥ आजगाम स विश्वा
त्मा सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २३ ॥ ऐरावतमिवाचित्यं कृत्वा वै गरुडं हरिः ॥ स्वयं शक्र इवासीनस्तमाह

नृपसत्तमम् ॥ २४ ॥ इन्द्रोऽहमस्मि भद्रं ते किं ददामि तवाद्य वै ॥ सर्वलोकेश्वराहं त्वारक्षितुं समुपाग
तः ॥ २५ ॥ अंबरीषस्तु तं दृष्ट्वा शक्रमैरावतस्थितम् ॥ उवाच वचनं धीमान् विष्णुभक्तिपरायणः ॥ २६ ॥
नाहं त्वामभिसंधाय तप आस्थितवानिह ॥ त्वया दत्तं च नेच्छामि गच्छ शक्र यथा सुखम् ॥ २७ ॥ मम
नारायणो नाथस्त्वं नस्तोष्येऽमराधिप ॥ ब्रजेंद्रमाकृथास्त्वन्नममाश्रमविलोपनम् ॥ २८ ॥ ततः प्रह
स्य भगवान् स्वरूपमकरोद्धरिः ॥ शार्ङ्गचक्रगदापाणिः शंसहस्तो जनार्दनः ॥ २९ ॥ गरुडोपरिवि
श्वत्मान् नीलाचल इवापरः ॥ देवगंधर्वसंघैश्च स्तूयमानः समंततः ॥ ३० ॥ प्रणम्य राजा संतुष्टस्तुष्टाव
गरुडध्वजम् ॥ प्रसीद लोकनाथस्त्वं मम नाथ जनार्दन ॥ ३१ ॥ कृष्णकृष्णजगन्नाथ सर्वलोकनमस्कृ
त ॥ त्वमादिस्त्वमनादिस्त्वमनन्तः पुरुषः प्रभुः ॥ ३२ ॥ अप्रमेयो विभुर्विष्णुर्गोविंदः कमलक्षणः ॥
महेश्वरांशजो मध्यः पुष्करः खगमः खगः ॥ ३३ ॥ कव्यवाहः कपाली त्वेह व्यवाहः प्रभंजनः ॥ आदिदेवः
क्रियानंदः परमात्मनिसंस्थितः ॥ ३४ ॥ त्वांप्रपन्नोऽस्मि गोविंद पाहि मां पुष्करेक्षण ॥ नान्याग
तिस्त्वदन्यामे त्वामेव शरणं गतः ॥ ३५ ॥ तमाह भगवान् विष्णुः किं ते हृदि चिकीर्षितम् ॥ तत्सर्वं संप्रदा
स्यामि भक्तोसि मम सुव्रत ॥ ३६ ॥ भक्तप्रियोऽस्मि स ततस्तस्मादातुमिहागतः ॥ अंबरीषस्तु तच्छ्रु
त्वा हर्षगद्गदया गिरा ॥ ३७ ॥ प्रोवाच परमात्मानं नारायणमनामयम् ॥ त्वयि विष्णो परानंदे नित्यमेव तं

अ.

७

तामतिः ॥ ३८ ॥ भवेयं त्वत्परो नित्यं वा इमनः कायकर्मभिः ॥ पालयिष्यामि पृथिवीं कृत्वा वै वैष्णवं
जगत् ॥ ३९ ॥ यज्ञहोमार्चनैश्चैव तर्पिष्यामि सुरोत्तमान् ॥ वैष्णवान् पालयिष्यामि हनिष्यामि च शात्र
वान् ॥ ४० ॥ एवमुक्तस्तु भगवान् प्रत्युवाच नृपोत्तमम् ॥ एवमस्तु तवैच्छा वैचक्रमेतत्सुदर्शनम् ॥ ४१ ॥
पुरारुद्रप्रभावेण लब्धं वै दुर्लभं मया ॥ ऋषिशापादिकंदुःखं शत्रुरोगादिकं तथा ॥ ४२ ॥ निहनिष्य
तिते दुःखमित्युक्त्वांतरधीयत ॥ ततः प्रणम्य सुदितो राजाना रायणं प्रभुम् ॥ ४३ ॥ प्रविश्य नगरीं दि
व्यामयो ध्यापय्य पालयत् ॥ ब्राह्मणादींस्तथा वर्णान्स्वेस्वे कर्मण्ययोजयत् ॥ ४४ ॥ नारायणपरो
नित्यं विष्णुभक्तान् कल्मषान् ॥ पालयामास हृष्टात्मा विशेषेण जनाधिपः ॥ ४५ ॥ अश्वमेधज्ञै
रिद्धावाजपेयशतानि च ॥ पालयामास पृथिवीं सागरावरणामिमाम् ॥ ४६ ॥ गृहे गृहे हरिस्तस्थौ वै दवा
पो गृहे गृहे ॥ नाम वोपोहरे श्वेदयज्ञयोपस्तथैव च ॥ ४७ ॥ अभवत्पशाद्वलैस्त्रिभुजं प्रशासति ॥
नासस्यानातृणाभूमिर्न दुर्भिक्षादिभिर्युता ॥ ४८ ॥ रोगहीना प्रजानित्यं सर्वोपद्रववर्जिता ॥ अंबरी
पोमहातेजाः पालयामास मेदिनीम् ॥ ४९ ॥ सर्वमहात्मा स ततंचरक्षितः सुदर्शनेनाति सुदर्शनेन ॥
शुभांसमुद्रावधिसंततामहीमुपालयामास महीमहेंद्रः ॥ ५० ॥ इत्यार्षे श्रीरा० वा० अद्भुतोत्तरकांडे
अम्बरीषवरप्रदानं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

रा.

स. २

४

तस्यैवं वर्तमानस्य कन्या कमललोचना ॥ श्रामतानामाख्याता सर्वलक्षणशोभिता ॥ १ ॥
तस्मिन्काले मुनिः श्रीमन्नारदोभ्यागतो गृहम् ॥ अंबरीषस्य राज्ञो वै पर्वतश्च महाद्युतिः ॥ २ ॥ तावुभा
वागतौ द्वे द्वे प्राणिपत्ययथाविधि ॥ अंबरीपोमहातेजाः पूजयामास तौ नृपः ॥ ३ ॥ कन्यां तु प्रेक्ष्य भगवा
न्नारदः प्राह विस्मितः ॥ केयं राजन् महाभागा कन्या सुरसुतोपमा ॥ ४ ॥ ब्रूहि धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वलक्षण
शोभिता ॥ निश्चयवचनं तस्य राजा प्राह कृतांजलिः ॥ ५ ॥ दुहितेयं मम विभो श्रीमती नामनामतः ॥
प्रदानसमयं प्राप्ता वरमन्वेपती शुभा ॥ ६ ॥ इत्युक्तो मुनिः शार्दूलस्तामैच्छन्नारदो द्विजः ॥ पर्वतोऽपि
मुनिस्तावैचक्रमेसर्पिसत्तमः ॥ ७ ॥ अनुज्ञाप्य च राजानं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ रहस्याह्वयधर्मात्मा
मम देहि सुतामिमाम् ॥ ८ ॥ पर्वतोऽपि तथा प्राह राजानं रहसिप्रभुमाता उभौ प्राह धर्मात्मा प्राणिपत्यभया
दितः ॥ ९ ॥ उभौ भवन्तौ कन्यामिप्रार्थयानौ कथं त्वहम् ॥ करिष्यामि महाप्राज्ञोऽशृणु नारदमेव च ॥ १० ॥
त्वं च पर्वतमेवाक्यं शृणु वक्ष्यामि यत्प्रभो ॥ कन्येयं युवयोरेकं वरयिष्यति चेच्छुभा ॥ ११ ॥ तस्मै क
न्यां प्रयच्छामि नान्यथा शक्तिरस्ति मे ॥ तथेत्युक्त्वा तु तौ विप्रौ श्वआयास्यावएवाहि ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा मु
निः शार्दूलो जग्मतुः प्रीतमानसौ ॥ वासुदेवपरो नित्यमुभौ ज्ञानवतां वरौ ॥ १३ ॥ विष्णुलोकं ततो ग
त्वानारदो मुनिसत्तमः ॥ प्राणिपत्यहृषीकेशं वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १४ ॥ वृत्तान्तं सर्वमाख्यायनाथ

अ.

६

नारायणाव्यय ॥ रहसित्वाप्रवक्ष्यामि नमस्ते भुवनेश्वर ॥ १५ ॥ ततः प्रहस्य गोविंदः सर्वात्माकर्मठं
मुनिम् ॥ ब्रूहीत्याह स विश्वात्मा मुनिराह च केशवम् ॥ १६ ॥ त्वदीयानृपतिः श्रीमानं वरीपो महामतिः ॥
तस्य कन्या विशालाक्षी श्रीमती नाम नामतः ॥ १७ ॥ परिणेतुमहं तां वा इच्छामि वचनं शृणु ॥ पर्वतोऽयं मु-
निः श्रीमांस्तव भृत्यस्तपोनिधिः ॥ १८ ॥ तामैच्छत्सोऽपि भगवंस्तमाह च जनाधिपः ॥ अं वरीपो महाते-
जाः कन्येयं युवयोर्वरम् ॥ १९ ॥ लावण्ययुक्तं वृणु यादृदितस्मै ददाम्यहम् ॥ इत्याहावां नृपस्तत्र तथेत्यु-
क्त्वा प्यहंततः ॥ २० ॥ आगमिष्यामि ते राजन् प्रभाते गृहं प्रति ॥ आगतो हं जगन्नाथ कर्तुमर्हसि मे
प्रियम् ॥ २१ ॥ वानराननवद्भाति पर्वतस्य मुखं यथा ॥ तथा कुरु जगन्नाथ मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ २२ ॥
श्रीमती तु तदा पश्येन्नान्यः पश्येत्तथा विधम् ॥ तथेत्युक्त्वा स गोविंदः प्रहस्य मधुसूदनः ॥ २३ ॥ त्व-
योक्तं तत्करिष्यामि गच्छसौ मय्यथा सुखम् ॥ एवमुक्तो मुनिर्हृष्टः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ २४ ॥ मन्य-
मानः कृतात्मानमयो ध्यायि जगाम सः ॥ गते मुनिवरे तस्मिन् पर्वतोऽपि महामुनिः ॥ २५ ॥ प्रणम्य मा-
धवं हृष्टो रहस्येन मुवाच ह ॥ वृत्तांतं च निवेद्याग्ने नारदस्य जगत्पते ॥ २६ ॥ गोलार्गलमुखं
यद्वन्मुखं भाति तथा कुरु ॥ श्रीमती तु तथा पश्येन्नान्यः पश्येत्तथा विधम् ॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्वि-
ष्णुस्त्वयोक्तं च करोमि वै ॥ गच्छशीघ्रमयो ध्यायं मावादी नारदस्य वै ॥ २८ ॥ त्वयामे मंत्रितं यच्च

रा.

स. ३

६

तावच्चतुस्तोपरस्परम् ॥ ७१ ॥ अद्य प्रभृति दहातमा वाकन्या पारग्रहम् ॥ न करिष्याव इत्युक्त्वा प्रति-
ज्ञाय च तावृषी ॥ ७२ ॥ मोनयान परो शुद्धो यथा पूर्वव्यवस्थितो ॥ अं वरीपोऽपि राजासो परिपाल्य च मे-
दिनीम् ॥ ७३ ॥ स भृत्यज्ञाति संबंधो विष्णुलोकं जगाम दे ॥ मानार्थं मं वरीपस्य तथैव मुनिर्हिहोः ॥ ७४ ॥
रामो दाशरथिर्भूत्वा तमसालुप्तबुद्धिकः ॥ कदाचित् कार्यवशतः स्मृतिः स्यादात्मनः प्रभोः ॥ ७५ ॥
पूर्णार्थोऽपि महाबाहुरपूर्णार्थ इव प्रभुः ॥ अनुग्रहाय भक्तानां प्रभुणामीदृशी गतिः ॥ ७६ ॥ मायां कृत्वा म-
हेशस्य प्रीतितामानुपीतनुः ॥ तस्मान्मायानकर्तव्या विद्वद्भिर्दोषदर्शिभिः ॥ ७७ ॥ एतत्ते कथितं
सर्वरामजन्मकथा श्रयम् ॥ अं वरीपस्य माहात्म्यं मायावित्त्वं च वै हरेः ॥ ७८ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्रापि माया-
वित्त्वं हरेर्विभोः ॥ मायां विमृज्य पुण्यात्मा विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७९ ॥ दशरथसुतजन्मकारणं यः
पठति शृणोत्यनुमोदते द्विजैः ॥ व्रजति स भगवद्भाति यित्वं न हि शमनस्य भयं कुतश्चिदस्य ॥ ८० ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अद्भुतोत्तरकाण्डे श्रीरामजन्मोपक्रमश्चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥
भारद्वाजशृणुष्व अथ सीताजन्मनिकारणम् ॥ पुरात्रेतायुगे कश्चित् कौशिको नाम वैद्विजः ॥ १ ॥ वासुदेव-
परो नित्यं नाम गानरतः सदा ॥ भोजनाशनशय्यासु सदा तद्रतमानसः ॥ उदारचरितं विष्णोर्गायमानः
पुनः पुनः ॥ २ ॥ विष्णुस्थलं समासाद्य हरेः क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ अगाधतर्हरितत्रतालवल्गुलया न्वितम् ॥ ३ ॥

तींशुभाम् ॥ स्थिताकमलपत्राक्षीप्राहराजायशस्विनीम् ॥ ३ ॥ अनयोर्वरंभद्रेमनसात्वमिहेच्छ
सि ॥ तस्मैमालामिमांदिप्रणिपत्ययथाविधि ॥ ४ ॥ एवमुक्तातुसाकन्यास्त्रीभिः परिवृतातदा ॥
मालांहरिण्मयीदिव्यामादायशुभलोचना ॥ ५ ॥ तस्थौतामाहराजासौवत्सेकित्वंकरिष्यसि ॥
॥ ६ ॥ अनयोरेकमुद्दिश्यदेहिमालामिमांशुभे ॥ साप्राहपितरं व्रस्ताइमौतुवानराननौ ॥ ७ ॥ मुनि
श्रेष्ठो न पश्यामि नारदं पर्वतं तथा ॥ अनयोर्मध्यतस्त्वेकं वरं पोडशवर्षिकम् ॥ ८ ॥ सर्वाभरणसंयुक्त
मतर्सापुष्पसंनिभम् ॥ दीर्घबाहुं विशालाक्षं तुंगोरःस्थलमुत्तमम् ॥ ९ ॥ चामीकरांधं करणपटयुग्मकशो
भितम् ॥ विभक्तत्रिवलीयुक्तनाभिव्यक्तकृशोदरम् ॥ १० ॥ हिरण्याभरणोपेतं सुरंगकनखं शुभम् ॥ पद्मा
कारकरं त्वेनं पद्मास्यं पद्मलोचनम् ॥ ११ ॥ पद्मां त्रिपद्मद्वयं पद्मनाभं श्रियावृतम् ॥ दंतपंक्तिभिरत्य
र्थकुंदकुंदमलसन्निभम् ॥ १२ ॥ इदं तं मांसमालोक्य दक्षिणं च प्रसार्य वै ॥ पाणिं स्थितमिमं छत्रं पश्यामि
शुभमूर्धजम् ॥ १३ ॥ एवमुक्ते मुनिः प्राहनारदः संशयंगतः ॥ कियंतो वा हवस्तस्य कन्येव दयथा तथम्
॥ १४ ॥ बाहुद्वयं च पश्यामीत्याह कन्या सुविस्मिता ॥ प्राह तां पर्वतस्तत्र तस्य वक्षःस्थले शुभे ॥ १५ ॥
किंच पश्यसि मे वृद्धिं करे किं धारयत्यपि ॥ कन्या तमाह मालां वै चंचद्रूपामनुत्तमाम् ॥ १६ ॥ वक्षःस्थ
ले स्य पश्यामि करे कां मुकसायकौ ॥ एवमुक्तो मुनिः श्रेष्ठो परस्परमनुत्तमौ ॥ १७ ॥ मनसा चिंतयंतौ

तौ मायेयं कस्यचिद्भवेत् ॥ मायावीतस्करां नूनं स्वयमवजनादनः ॥ १८ ॥ आगतो नान्यथा कुर्या
त्कथं मेऽन्यो मुखं त्विदम् ॥ गोलंगुलीयमित्येवं चितयामास नारदः ॥ १९ ॥ पर्वतोऽपि तथैव तद्वा नर
त्वं कथं मया ॥ प्राप्तमित्येव सहसा चिंतामापेदिवास्तथा ॥ २० ॥ ततो राजा प्रणम्या सौ नारदं पर्वतं
तथा ॥ भवद्वा किमिदं भद्रौ कृतं बुद्धि विमोहनम् ॥ २१ ॥ स्वस्थो भवंतौ तिष्ठेतां यदि कन्यार्थमुद्यतौ ॥
एवमुक्तो मुनिः श्रेष्ठो नृपमूचतुरुत्त्वणौ ॥ २२ ॥ त्वमेव मोहं कुरु पेना वामिह कथंचन ॥ आवयोरेकमे
पाते वरय त्वेव भामिनी ॥ २३ ॥ ततः सा कन्यकाभूयः प्रणिपत्य च देवताम् ॥ पित्रानियुक्ता सहसामु
निशापभयाद्विज ॥ २४ ॥ मालामादाय तिष्ठंतीत्योर्मध्ये समाहिता ॥ पूर्ववत्पुरुषं दृष्ट्वा माल्यंत
स्मै ददौ हि सा ॥ २५ ॥ अनंतरं च सा कन्या दृष्ट्वा नमतुजैः पुरः ॥ ततो नादः समभवत्किमेतदिति वि
स्मयात् ॥ २६ ॥ तामादाय गतो विष्णुः स्वस्थानं पुरुषोत्तमः ॥ पुरा तदर्थं मनिशंतं पस्तस्वावरांग
ना ॥ २७ ॥ श्रीमतीयं समुत्पन्ना सा गता च तथा हरिम् ॥ तावुभौ मुनिशार्दूलौ धिक्त्वामित्येव दुःखि
तौ ॥ २८ ॥ वासुदेवं प्रति तदा जग्मतुर्भवनं हरेः ॥ तावागतौ समीक्ष्याह श्रीमतीं भगवान्हरिः ॥ २९ ॥
मुनिश्रेष्ठौ समायातौ गृहस्वात्मानमत्र वै ॥ तथेत्युक्ता च सा देवी प्रहसंती चकार ह ॥ ३० ॥
नारदः प्रणिपत्या प्रेप्राह दामोदरं हरिम् ॥ किमिदं कृतवानद्यममत्वं पर्वतस्य च ॥ ३१ ॥ त्वमेव नूनं गोविं

दकन्यातां हतवानसि ॥ तच्छ्रुत्वा पुरुषो विष्णुः पिधाय श्रोत्रमच्युतः ॥ ३२ ॥ पाणिभ्यां प्राह भगव
न्भवता किमुदीरितम् ॥ कामवादो न भावो यं मुनिवृत्तेरहो किल ॥ ३३ ॥ एवमुक्तो मुनिः प्राह वासुदे
वं स नारदः ॥ कर्णमूले मम कथं गोलं गूलमुखं त्विति ॥ ३४ ॥ तदा कर्णमहाबुद्धिर्देवो नारायणो ह
रिः ॥ कर्णमूले तमाहेदं वानरास्यं कृतं मया ॥ ३५ ॥ पर्वतस्य तथा विप्रगोलं गूलमुखं तव ॥ यथा
भवांस्तथा सोऽपि प्रार्थयामास निर्जने ॥ ३६ ॥ मामेवं भक्तिवशस्तथास्म्यकरवं मुने ॥ न स्वेच्छ
या कृतं तद्वा प्रियार्थेनान्यथा त्विति ॥ ३७ ॥ याचते यच्च यश्चैव तच्च तस्य ददाम्यहम् ॥ न दोषोऽत्र गुणो
वापि युवयोर्मम वा द्विज ॥ ३८ ॥ पर्वतोऽपि तथा प्राह तस्याप्येवं जगाद सः ॥ शृण्वतो रुभयोस्तत्र
प्राह दामोदरो वचः ॥ ३९ ॥ प्रियं च भवतोः कृतवान्स्त्येनायुधमालभे ॥ नारदः प्राह धर्मात्मा आवयो
र्मध्यतः स्थितः ॥ ४० ॥ धनुष्मान् द्विभुजः कोनुतां हत्वा गतवान् किल ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवोऽसौ प्राह
तौ मुनिसत्तमौ ॥ ४१ ॥ मायाविनो महात्मानौ बहवः संतिसत्तमौ ॥ तत्र सा श्रीमती देवी हताकेनापि
सुव्रतौ ॥ ४२ ॥ चक्रपाणिरहं नित्यं चतुर्बाहुरिति स्थितिः ॥ तस्मान्नाहमतथ्यो वै भवद्भ्यां विदितं हित
त् ॥ ४३ ॥ इत्युक्तौ प्रणिपत्यैनमृचतुः प्रीतमानसौ ॥ कोऽत्र दोषस्तव विभो नारायण जगत्पते ॥ ४४ ॥

१ अत्र द्विजशब्दात्तानि त्रीणि लिंगं बोधयति ।

दोरात्स्यं तु नृपस्यैव मायां हि कृतवानसौ ॥ इत्युक्त्वा जग्मतुस्तस्मान्मुनी नारदपर्वतौ ॥ ४५ ॥ अं व
रीषं समासाद्य शापेनैनमयोजयत् ॥ नारदः पर्वतश्चैव यस्मादावामिहागतौ ॥ ४६ ॥ आहूय पश्चाद्
न्यस्मै कन्यां त्वंदत्तवानसि ॥ मायायोगेन तस्मात्त्वांतमोऽज्ञां भिभविष्यति ॥ ४७ ॥ तेन नात्मानमत्य
र्थं यथावत्त्वं हि वेत्स्यसि ॥ एवं शापे प्रवृत्ते तु तमोराशि रथोत्थितः ॥ ४८ ॥ नृपं प्रति ततश्चक्रं विष्णोः प्रादुर
भूत्क्षणात् ॥ चक्रवित्रासितं धोरं तावुभावभ्यगात्तमः ॥ ४९ ॥ ततः संव्रस्तसर्वांगो धावमानो महा
मुनी ॥ पृष्ठतश्चक्रमालोक्य तमोराशिं च दुर्मदम् ॥ ५० ॥ कन्यासिद्धिरहो प्राप्तास्त्यावयोरि
ति वेगितौ ॥ लोकालोकांतमनिशं धावमानौ तमोऽर्दितौ ॥ ५१ ॥ त्राहि त्राहीति गोविंदं भाषमाणौ
भयार्दितौ ॥ विष्णुलोकं ततो गत्वानारायणजगत्पते ॥ ५२ ॥ वासुदेवहृषीकेशपद्मनाभजनार्द
न ॥ त्राह्यावां पुंडरीकाक्षनाथोऽसि पुरुषोत्तम ॥ ५३ ॥ इत्युच्यतुर्वासुदेवं मुनी नारदपर्वतौ ॥ ततो
नारायणोऽर्चित्यः श्रीमां श्रीवत्सलां हनः ॥ ५४ ॥ निवार्य चक्रं ध्वांतं च भक्तानुग्रहकाम्यया ॥
अंवरीषश्च मद्रक्तस्तथे मौ मुनिसत्तमौ ॥ ५५ ॥ अनयोर्नृपस्य तथा हितं कार्यं मया पुनः ॥ आहूय
तौ ततः श्रीमान्गिराप्रहादयन्हरिः ॥ ५६ ॥ उवाच भगवान् विष्णुः श्रूयतामिति मे वचः ॥ क्षमे

१ तमः अजेति च्छेदः । २ इति विश्वामिति शेषः ।

अ.

८

तांमुनिशार्दूलोभक्तसंरक्षणायमे ॥ ६७ ॥ अपराद्धं च चक्रेण क्षमाशीलाहिसाधवः ॥ ततस्तौमुनि
शार्दूलौमायांतस्यावबुध्यच ॥ ६८ ॥ ददतुश्चततःशापंविष्णुमुद्दिश्यकोपनौ ॥ श्रीमतीहरणं
विष्णोयत्कृतंछद्मनात्वया ॥ ६९ ॥ ययामूर्त्यांतथैवत्वंजायेथामधुसूदन ॥ अंबरीषस्यान्ववाये
राज्ञोदशरथस्यहि ॥ ६० ॥ पुत्रस्त्वंभवितापुत्रीश्रीमतीधरणीप्रजा ॥ भविष्यतिविदेहश्चप्राप्यतां
पालयिष्यति ॥ ६१ ॥ राक्षसापसदःकश्चित्तातिभार्याहरिष्यति ॥ यतोराक्षसधर्मेणहताचश्रीमती
शुभा ॥ ६२ ॥ अतस्तेरक्षसाभार्याहर्तव्याछद्मनाच्युत ॥ यथाप्राप्तमहदुःखमावाभ्यांश्रीमतीकृते ॥
॥ ६३ ॥ हाहेतिरुदतालभ्यंतथादुःखंचतत्कृते ॥ इत्युक्तवंतौतौविप्रौप्रोवाचमधुसूदनः ॥ ६४ ॥
अंबरीषस्यान्ववायेभविष्यतिमहायशाः ॥ श्रीमान्दशरथोनामभूमिपालोऽतिधार्मिकः ॥ ६५ ॥ तस्या
हमग्रजःपुत्रोरामोनामभवाम्यहम् ॥ तत्रमेदक्षिणोबाहुर्भरतोभविताकिल ॥ ६६ ॥ शत्रुप्रोवामबाहुश्च
शेषोसौलक्ष्मणःस्वयम् ॥ ऋषिशापोनचैवस्यादन्यथाचक्रमस्यताम् ॥ ६७ ॥ ऋषिशापतमोराशेयदा
रामोभवाम्यहम् ॥ तत्रमांसमुपागच्छगच्छेदानींनृपंविना ॥ ६८ ॥ त्वक्त्वापिचमुनिश्रेष्ठावितिस्मप्रा
हमाधवः ॥ एवमुक्तेतमोनाशंतत्क्षणाच्चजगामवै ॥ ६९ ॥ आत्मार्यसंचितंतेनप्रभुणाभक्तरक्षिणा ॥ नि
वारितंहरेश्चकंयथापूर्वमतिष्ठत ॥ ७० ॥ मुनिश्रेष्ठौभयान्मुक्तौप्रणिपत्यजनार्दनम् ॥ निर्गतौशोकसंत

रा.

स. ४

८

तावुचतुस्तौपरस्परम् ॥ ७१ ॥ अद्यप्रभृतिदहातमावाकन्यापारग्रहम् ॥ नकरिष्यावइत्युक्त्वाप्रति
ज्ञायचतावृषी ॥ ७२ ॥ मोनध्यानपरोशुद्धौयथापूर्वन्यवस्थितौ ॥ अंबरीषोऽपिराजासौपरिपाल्यचमे
दिनीम् ॥ ७३ ॥ सभृत्यज्ञातिसंबंधोविष्णुलोकंजगामदे ॥ मानार्थमंबरीषस्यतथैवमुनिसिंहयोः ॥ ७४ ॥
रामोदाशरथिर्भूत्वातमसालुप्तबुद्धिकः ॥ कदाचित्कार्यवशतः स्मृतिः स्यादात्मनःप्रभोः ॥ ७५ ॥
पूर्णार्थोऽपिमहाबाहुरपूर्णार्थइवप्रभुः ॥ अनुग्रहायभक्तानांप्रभूणामीदृशीगतिः ॥ ७६ ॥ मायांकृत्वाम
देशस्यप्रोत्थितामानुषीतनुः ॥ तस्मान्मायानकर्तव्याविद्वद्भिदोपदर्शिभिः ॥ ७७ ॥ एतत्तेकथितं
सर्वरामजन्मकथाश्रयम् ॥ अंबरीषस्यमाहात्म्यंमायावित्वंचवेहरेः ॥ ७८ ॥ यःपठेच्छृणुयाद्वापिमाया
वित्वंहरेर्विभोः ॥ मायाविमृज्यपुण्यात्माविष्णुलोकंसगच्छति ॥ ७९ ॥ दशरथसुतजन्मकारणंयः
पठतिशृणोत्यनुमोदतेद्विजेंद्रः ॥ व्रजतिसभगवद्दहातिथित्वंनहिशमनस्यभयंकुतश्चिदस्य ॥ ८० ॥
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअद्भुतोत्तरकाण्डे श्रीरामजन्मोपक्रमश्चतुर्थःसर्गः ॥ ८१ ॥
भारद्वाजशृणुष्वथसीताजन्मनिकारणम् ॥ पुरात्रेतायुगेकश्चित्कौशिकोनामवैद्विजः ॥ १ ॥ वासुदेव
परोनित्यंनामगानरतःसदा ॥ भोजनाशनशय्यासुसदातद्गतमानसः ॥ उदारचरितंविष्णोर्गायमानः
पुनःपुनः ॥ २ ॥ विष्णुस्थलंसमासाद्यहरेःक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ अगायतहरितत्रतालवल्लुलयान्वितम् ॥ ३ ॥

मूर्च्छनामूर्च्छयोगेन श्रुतिमण्डलवेदितम् ॥ भक्तियोगसमापन्नो भिक्षामश्रातितत्र वै ॥ ४ ॥ तत्रैव गायमानं
च दृष्ट्वा कश्चिद्विजस्तदा ॥ पद्माक्ष इति विख्यातस्तस्मै चान्नं ददौ सदा ॥ ५ ॥ सकुटुम्बो महातेजा अश्रु
त्रयं च तस्य वै ॥ कौशिको हितदा हृष्टो गायत्रास्ते हरिप्रभुम् ॥ ६ ॥ शृण्वन्नास्ते स पद्माक्षः कालेका
ले च भक्तितः ॥ कालयोगेन संप्राप्ताः शिष्या वै कौशिकस्य च ॥ ७ ॥ सप्तराजन्य वै श्यानां विप्राणां
कुलसंभवाः ॥ ज्ञानविद्याधिकाः शुद्धावासुदेवपरायणाः ॥ ८ ॥ तेषामपि तथा ब्राह्मणपद्माक्षः प्रददौ
स्वयम् ॥ शिष्यैश्च सहितो नित्यं कौशिको हृष्टमानसः ॥ ९ ॥ विष्णुस्थले हरितत्र आस्ते गायन्यथा
विधि ॥ तत्रैव मालवीनामवेद्यो विष्णुपरायणः ॥ १० ॥ दीपमालां हरेर्नित्यं करोति प्रीतमानसः ॥
मालतीनामभार्यासीत्तस्य नित्यं पतिव्रता ॥ ११ ॥ गोमयेन समालिप्य हरेः क्षेत्रं समंततः ॥ भर्त्रा स
हास्ते संप्रीता शृण्वती गानमुत्तमम् ॥ १२ ॥ कुशस्थली समुत्पन्ना ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ पंचाशद्वै स
मापन्ना हरेर्गानार्थमुत्तमाः ॥ १३ ॥ साधयंतो हि कार्याणि कौशिकस्य महात्मनः ॥ गानविद्यार्थं त
त्त्वज्ञाः शृण्वंतो ह्यवसंतुते ॥ १४ ॥ ख्यातमासीत्तदा तस्य गानं वै कौशिकस्य च ॥ श्रुत्वा राजा समभ्ये
त्य कालिं गोवाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ कौशिकाद्यगणैः सार्द्धं गायस्वेह च मां पुनः ॥ शृणुष्वं च तथा यं कु
शस्थलजना अपि ॥ १६ ॥ तच्छ्रुत्वा कौशिकः प्राहराजानं सांत्वयन् गिरा ॥ न जिह्वाप्रेमहाराज वा

र्णाचममसर्वदा ॥ १७ ॥ हरेरन्यमपीदं वास्तौति नापि न वक्ति च ॥ एवमुक्ते च तच्छिष्या वसिष्ठो गौत
मोरुणिः ॥ १८ ॥ सारस्वतस्तथा वैश्यश्चित्रमालस्तथा शिशुः ॥ उचुस्तं पार्थिवं तत्त्वं यथा प्राह स कौ
शिकः ॥ १९ ॥ श्रीकराश्च तथा प्रोचुः पार्थिवं विष्णुतत्पराः ॥ श्रोत्राणीमानि शृण्वन्ति हरेरन्यं न पार्थि
व ॥ २० ॥ माते कीर्तिर्वयं तस्माच्छृणुमो नैव वास्तुतिम् ॥ तच्छ्रुत्वा पार्थिवो रुष्टो गीयतामिति चाब्रवी
त् ॥ २१ ॥ स्वभृत्यान् ब्राह्मणाद्येते कीर्तिं शृण्वन्ति वै यथा ॥ न शृण्वन्ति कथं तस्माद्दीयमानां समंततः ॥
॥ २२ ॥ एवमुक्तास्ततो भृत्या जगुः पार्थिवसत्तमम् ॥ निरुद्धकर्णा विप्रास्ते गाने वृत्ते सुदुःखिताः ॥ २३ ॥
काष्ठशंकुभिरन्योन्यश्रोत्राणि विभिदुः किल ॥ कौशिकाद्यास्तु तां ज्ञात्वा मनोवृत्तिं नृपस्य वै ॥ २४ ॥
निर्वधंकुरुते कस्मात्स्वगाने सौ नृपः स्थिरम् ॥ इत्युक्ता ते सुनियता जिह्वाग्रं चिच्छिदुः स्वकम् ॥ २५ ॥ त
तो राजा सुसंकुद्धः स्वदेशात्तान्यवासयत् ॥ आदाय वित्तं सर्वेषां ततस्तजग्मुरुत्तराम् ॥ २६ ॥ दिशमा
साद्य कालेन कालधर्मेण योजिताः ॥ तानागतान्यमोदद्वा किं कर्तव्यमिति स्मह ॥ २७ ॥ विस्मितस्त
त्क्षणे विप्रब्रह्मा प्राह सुराधिपान् ॥ कौशिकादीन् द्विजानद्यवासुदेवपरायणान् ॥ २८ ॥ गान
योगेन ये नित्यं पूजयन्ति जनार्दनम् ॥ तानानयत भद्रं वो यदि देवत्वमिच्छथ ॥ २९ ॥ इत्युक्ता
लोकपालास्ते कौशिकेति पुनः पुनः ॥ मालतीति तथा केचित्पद्माक्षीति तथापरे ॥ ३० ॥ कौश

मानाःसमभ्येत्यतानादायविहायसा ॥ ब्रह्मलोकंगताःशीघ्रमुहूर्ताद्वैनवसुराः ॥ ३१ ॥ कौशिक
कादीस्तथाहृद्वाब्रह्मलोकपितामहः ॥ प्रत्यागम्ययथान्यायस्वागतेनाभ्यपूजयत् ॥ ३२ ॥ ततः
कोलाहलश्चाभूदतिगौरवमुल्लवणम् ॥ ब्रह्मणाचकृतंहृद्वादेवानां द्विजसत्तमः ॥ ३३ ॥ हिरण्यगर्भो
भगवांस्तान्निवार्यसुरोत्तमान् ॥ कौशिकादीस्तदादायमुनिर्देवैःसमावृतः ॥ ३४ ॥ विष्णुलोकं
ययौशीघ्रंवासुदेवपरायणः ॥ तत्रनारायणोदेवःश्वेतद्वीपनिवासिभिः ॥ ३५ ॥ ज्ञानयोगेश्वरैःसिद्धे
र्विष्णुभक्तिपरायणैः ॥ नारायणसमैर्दिव्यैश्चतुर्बाहुधरैःशुभैः ॥ ३६ ॥ विष्णुचिह्नसमापन्नैर्दीप्य
मानैरकल्मषैः ॥ अष्टाशीतिसहस्रेस्तुसेव्यमानोमनोजवैः ॥ ३७ ॥ अस्माभिर्नारदाद्यैश्चसन
काद्यैरकल्मषैः ॥ भूतैर्नानाविधैश्चैवदिव्यस्त्रीभिःसमंततः ॥ ३८ ॥ सेव्यमानोऽथमध्येवैसहस्र
द्वारसंवृते ॥ सहस्रयोजनायामेदिव्येमणिमयेऽशुभे ॥ ३९ ॥ विमानेविमलेचित्रेभद्रपीठासनेह
रिः ॥ लोककार्यप्रसक्तानांदत्त्वाहृष्टिसमास्थितः ॥ ४० ॥ तस्मिन्कालेऽथभगवान्कौशिकाद्यैश्चसं
वृतः ॥ आगम्यप्रणिपत्याग्रेतुष्टावगरुडध्वजम् ॥ ४१ ॥ ततोऽवलोक्यभगवान्हरिर्नारायणःप्रभुः ॥ कौ
शिकेत्याहसंप्रीत्यातान्सर्वाश्चयथाक्रमम् ॥ ४२ ॥ जयघोषोमहानासीन्महाश्वर्यसमागते ॥ ब्रह्माण

१ कायेंदतिः शेषः ।

माहविश्वात्माशृणुब्रह्मन्यथोदितम् ॥ ४३ ॥ काशिकस्यचयेविप्राःसाध्यसाधनतत्पराः ॥ हितायसंप्र
वृत्तावेकुशस्थलनिवासिनः ॥ ४४ ॥ मत्कीर्तिश्रवणयुक्तागानतत्त्वार्थकोविदाः ॥ अनन्यदेवता
भक्ताःसाध्यादेवाभवन्त्वमे ॥ ४५ ॥ मत्समीपेत्थाहस्यप्रवेष्टुं देहिसर्वदा ॥ एवमुक्त्वापुनर्देवःकौशि
कंप्राहमाधवः ॥ ४६ ॥ स्वशिष्यैस्त्वंमहाप्राज्ञदिग्बलोनामवैसदा ॥ गणाधिपत्वमापन्नोयत्राहंतत्स
मास्ववै ॥ ४७ ॥ मालतीमालवंचेतिप्राहदामोदरोवचः ॥ ममलोकेयथाकामंभार्ययासहमालव ॥
॥ ४८ ॥ दिव्यरूपधरःश्रीमाञ्छृण्वन्मानमिहानुगेः ॥ आस्वनित्यंयथाकामंयावलोकाभ
वन्तिवै ॥ ४९ ॥ पद्माक्षमाहभगवान्धनदोभवमानद ॥ धनानामीश्वरोभूत्वाविहरस्वयथासु
खम् ॥ ५० ॥ ब्रह्माणंचततःप्राहकौशिकोऽभूद्गणाधिपः ॥ गणाःस्तोप्यंतितंचाशुप्राप्तोमेऽस्ति
सलोकताम् ॥ ५१ ॥ एतेचविप्रानियतंममभक्तायशस्विनः ॥ श्रोत्रच्छिद्रंयथाहृत्यशंकुभिर्वैपरस्पर
म् ॥ ५२ ॥ श्रोण्यामोनैवचान्यद्देहरेःकीर्तिविनेतये ॥ महाव्रतधराविप्राममभक्तिपरायणाः ॥ ५३ ॥
एतेप्राप्ताश्चदेवत्वंममसान्निध्यमेवच ॥ मालवोभार्ययासार्द्धमत्क्षेत्रंपरिगृह्यवै ॥ ५४ ॥ गानमानादि
भिर्नित्यमभ्यर्च्यसततंहिमाम् ॥ गानंशृणोतिनियतोमत्कीर्तिचरितान्वितम् ॥ ५५ ॥ तेनासौप्राप्त

१ कौशिकस्य । २ मालतीसहितं मालवम्

बाल्लोकं मम वदन्सनातनम् ॥ पद्माशोऽसौ महाभागः कौशिकस्य महात्मनः ॥ ५६ ॥ वनेऽश्वत्थमवाप्नोऽ
सौ मम सा विध्यमेव च ॥ एवमुक्त्वा ह रिम्नत्र ममाम्ने लोकपूजितः ॥ ५७ ॥ ततो हारिभक्तजनैः समावृ
तः सुखेन तन्म्योक्तं कामनेऽनुभे ॥ भक्तकर्मभ्यानि जभक्तलोकान्संलालयन्पाणिसंगे रुहेण ॥ ५८ ॥
इत्यापेथीमद्रा० वाल्मीकीय आदिकाव्ये अद्भुतोत्तर० कौशिकादिवैकुण्ठगमननामपञ्चमः सर्गः ॥ ५९ ॥
तस्मिन्क्षणे समारब्धामधुगक्षरपेशलैः ॥ महामहोत्सवस्तत्र कौशिकप्रानयेद्भुतः ॥ १ ॥ विपंची
गुणतन्त्रजैर्वाद्यविद्याविशारदैः ॥ ततस्तन्त्रवृणायालचेटीकोटिसमावृता ॥ २ ॥ गायमाना समाया
तालक्ष्मीर्विष्णुपद्मिग्रहः ॥ वृतामहस्यकोटीभिर्वेत्रपाणिभिर्गायुगैः ॥ ३ ॥ ब्रह्मादि सुरमैधानां घनं दृष्ट्वा
समागमम् ॥ चेटीगणाधिपारुष्टाभुजुंटीपरिवान्विताः ॥ ४ ॥ ब्रह्मादीन् जयन्त्यन्तन्मुनींश्चापि सम
न्ततः ॥ उत्सार्य दूरं संदृष्ट्वा विष्टिताः पर्वतोपमाः ॥ ५ ॥ सर्वे च हविर्निर्गताः सार्द्धं वै ब्रह्मणा सुराः ॥
युक्तमित्येव भाषन्तः प्रभागे प्रवयन्तुके ॥ ६ ॥ तन्मधुः प्राञ्जलयः सर्वे त्रिदशागतमन्यवः ॥ तस्मिन्क्षणे
समाहूतस्तन्मधुः सुमानपूर्वकम् ॥ ७ ॥ प्रविवेकसमीपे वै देव्या देवस्य च वहि ॥ तत्रासीनो यथायोगं नाना
मृच्छां सगान्वितम् ॥ ८ ॥ जगो कलपदं दृष्टो विपंची चाप्यवादयन् ॥ विष्णुना कौशिकप्रान्त्यप्रयु
क्तो गायकोत्तमः ॥ ९ ॥ तानागतसमायुक्तं दिव्यैराभरणोत्तमैः ॥ दिव्यपान्यैश्च मनेः पूजितानां वि

ष्णुमंदिरात् ॥ १० ॥ निर्गतान् तन्मधुः कृष्ट्वा जगाम स यथागतम् ॥ ब्रह्माद्यास्त्रिदशाः सर्वे मु
नयश्च यथागतम् ॥ ११ ॥ जग्मुर्विष्णुं प्रणम्योच्चं जयन्ति भाषिणस्ततः ॥ नारदोऽथ मुनिर्दृष्ट्वा तं वृणोः सत्कि
यां हरः ॥ १२ ॥ शोकाविष्टेन मनसा संनमद्व्यक्षणः ॥ चिन्तामापदिवास्तत्र शोकमृच्छां कुलांतरः ॥
॥ १३ ॥ ततः क्रोधेन महता जज्वाल मुनिपुंगवः ॥ लक्ष्मीं ज्ञापय सहमानां हासीभिस्त्रिरस्कृतः ॥ १४ ॥
यदहं स भक्तं भावं गृहीत्वा विष्णुकांतया ॥ चेटीभिर्वारितो दूरं वैत्राघनेन ताडितः ॥ १५ ॥ तस्मान्सं
जायतां लक्ष्मीरभसांगभक्तं भवा ॥ यतोऽहं बहिर्गात्रिभश्चेटीभिः सावहेलनम् ॥ १६ ॥ हे लया राक्षसी च
त्वां वहिः श्रेष्ठ्यनिधूतले ॥ इत्युक्ते नारदनाथ च कं पभुवनत्रयम् ॥ १७ ॥ हाहाकारेन तश्च कुर्देव गंधर्व
दानवाः ॥ नारदो विललापाथ धिग्धिग्मांमिति चक्रुवन् ॥ १८ ॥ नारायणसमायोगो महालक्ष्मीसर्मा
पतः ॥ अहो तं वुरुणा प्राप्तं धिग्मांमिदमचेतनम् ॥ १९ ॥ यो यं हरः सन्निकाशादूर्ते निर्वासितः कथम् ॥ जी
वन्याम्यामि कुत्राहं किमेतं वुरुणा कृतम् ॥ २० ॥ रोदमानो मुहुर्विद्वान्धिग्मांमिति च चिन्तयन् ॥ त
तो नारायणो लक्ष्म्याः शापं श्रुत्वा सुदारुणम् ॥ २१ ॥ लक्ष्म्या महदृषीकं ज्ञाजगाम यतो मुनिः ॥
रमाप्रसाद्य तं विप्रं प्रत्युवाच कृतांजलिः ॥ २२ ॥ यदुक्तं भवता महान्तत्तधानं नदन्यथा ॥ तत्र किंचिन्प्रा
थं यासि मुने नत्तु पयाकुरु ॥ २३ ॥ आग्न्यानां मुनीनां वैस्तोक्तं स्तोक्तं च शोणितम् ॥ कलशापरित

भक्षेद्राक्षसीयाचकामनः ॥ २४ ॥ तस्यागर्भेभविष्यामिनच्छोषिनसमुद्रवा ॥ इत्युक्तेरमयाचि
 त्यासंभवात्रोभवेदिति ॥ २५ ॥ नारदस्त्वन्धेन्याहअस्याःसर्वदिदारुणम् ॥ ततोनागयगोदव
 प्रोक्तवान्नादंमुनिम् ॥ २६ ॥ नाहंदातेननपमानेन्ययानापिनीयतः ॥ संतुष्यामिद्विजयेप्रयथानाम्नां
 प्रकीर्तनात् ॥ २७ ॥ गानेननामगुणयोर्ममसायुज्यमाप्नुयात् ॥ निदर्शनंकोटिकोत्रगानान्म
 लोकमामवान् ॥ २८ ॥ मृच्छेनादियुतंगानंनामामतिममप्रियम् ॥ तुंबुरुस्त्वन्प्रभावेणप्रियस्त्वत्तो
 पिमेट्विज ॥ २९ ॥ मृच्छेनानालयोगेनगानेनस्त्वंतथाभव ॥ उल्लंघयगत्वान्त्वंयाद्विगानेमतिस्त्व
 ॥ ३० ॥ मानसोत्तमोलेतुगानबंधुगिनिस्मृतः ॥ नदृच्छशीघ्रंलेद्वेगानवांस्त्वंभविष्यसि ॥ ३१ ॥
 इत्युक्तेविष्मयाचिष्टेनारदावाग्विदांवरः ॥ मानसोत्तमोलेतुगानबंधुजगामवे ॥ ३२ ॥ गंधर्वाः
 किन्नरायक्षास्त्वथाचाप्सरसांगणाः ॥ समार्मानास्तुपगितांगानबंधुश्चमध्यतः ॥ ३३ ॥ गानां
 क्षासमापन्नाः शिक्षितास्तेनपक्षिणा ॥ मिथ्यकंठस्वगस्तत्रसमार्मानामुदान्विताः ॥ ३४ ॥ त
 तोनारदमालोक्यगानबंधुरुवाचह ॥ प्रणिपत्ययथान्याय्यस्वाग्नेनभ्यर्चयन् ॥ ३५ ॥ किम
 यंभगवन्नत्रचागतोसिमहाद्युते ॥ किंकार्यमिहमहाव्रजंमहिकिकर्वाणिने ॥ ३६ ॥ तच्छ्रुत्वानारदा
 र्थमान्प्रत्युवाचमपक्षिणम् ॥ उल्लंघेद्रमहाप्राज्ञंशृणुसर्वयथानयम् ॥ ३७ ॥ ममवृत्तंप्रवक्ष्यामि तच्चभूते

महाद्रुतम् ॥ वैकुण्ठनगरेब्रह्मन्नारायणमर्मापगम् ॥ ३८ ॥ मांविनिर्भूयसंदृष्टं समाह्वयचतुंबुरुम् ॥ ल
 क्ष्मीसमन्वितोविष्णुश्शृणोद्गानमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ ब्रह्मादयोवर्यसर्वेतिरुक्ताः स्थानतश्च्युताः ॥ को
 टिकाद्याःसमार्मानागानयोगेनबहुरिम् ॥ ४० ॥ समागत्येवमंप्राप्तागाणपत्यंयथासुखम् ॥ तनाहम
 तिदुःखानोयत्तत्तंमयातपः ॥ ४१ ॥ यद्वत्तंयद्वत्तंचैवयच्चापिश्रुतमेवहि ॥ यदधीतंचगानस्यकलां
 नाहंतिपांडशीम् ॥ ४२ ॥ विष्णोर्माहान्मययुक्तस्यगानयोगस्यवेतनः ॥ पश्चात्तापंचमेददुमांच
 नारायणोऽब्रवीत् ॥ ४३ ॥ उल्लंघयच्छेदवंपगानबंधुमनिर्यदि ॥ गानेचवर्ततेब्रह्मस्तत्रन्वंगानमा
 प्यसि ॥ ४४ ॥ इत्यर्हंप्रपितस्तेनत्वत्सर्मापमिहागतः ॥ किंकरिष्यामिशिष्योहंतवमांपालयाव्य
 य ॥ ४५ ॥ नारदंप्राहधर्मान्मागानबंधुर्महायज्ञाः ॥ शृणुनामदयद्वत्तंपुरामममहामते ॥ ४६ ॥ अ
 न्याश्चर्यसमायुक्तेसर्वपापहरंशुभम् ॥ भुवनेऽहिनिरुयानेगजाभूद्भार्मिकःपुरा ॥ ४७ ॥ अश्वमेध
 महमैश्वराजपयायुतेनच ॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैरेष्टवान्भूरिदक्षिणेः ॥ ४८ ॥ गवांकोटयवुंदंच
 वसुवर्णस्यतथैवच ॥ वाससारथनागानांकन्याश्चानांतथैवच ॥ ४९ ॥ दत्त्वासराजाविप्रेभ्योम
 दिनीपयंपालयत् ॥ न्यवारयन्स्वकेराज्येगानयोगेनकेशवम् ॥ ५० ॥ अन्यंवागानयोगेनगायेद्य
 दित्संभवेत् ॥ वयःसर्वात्मनानस्माद्वेदेराडयःपरःपुमान् ॥ ५१ ॥ नब्राह्मणेश्वगानव्यवहृद्वि

दमुत्तमम् ॥ गानयोगेन सर्वत्रास्त्रियोगायंनुमांमदा ॥ ६२ ॥ मृतमागधसवाश्चर्गातमेकारयन्तुव ॥
 इत्याज्ञाप्यमहानेजाराज्यं वैपर्यपालयन् ॥ ६३ ॥ नम्यराजः पुगाभ्यामेहरिमित्रइति स्मृतः ॥ ब्राह्म
 णो विष्णुभक्तश्च सर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ ६४ ॥ नदीपुलिनमासाद्य प्रतिमाश्च हरेः शुभाम् ॥ समभ्यर्च्य य
 थाशास्त्रं वृतदधुत्तरं चहु ॥ ६५ ॥ मिष्टान्नं पायसं दत्त्वा हरेरगवेद्यधूपकम् ॥ प्राणिपत्ययथान्यायं तत्र
 विन्यस्तमानसः ॥ ६६ ॥ अगायतहरितत्रनालवीणालयान्वितम् ॥ अर्तावस्नेहसंयुक्तमनदानेना
 न्तरात्मना ॥ ६७ ॥ ततो राज्ञः समादेशाद्द्रष्टास्तस्य समागताः ॥ तदर्चनादिमकलं निर्वृयचसम
 न्ततः ॥ ६८ ॥ ब्राह्मणश्च गृहीत्वानेराजं सम्यङ् न्यवेदयन् ॥ ततो राजा द्विजश्रेष्ठं परिभक्त्य सुदुर्म
 नाः ॥ ६९ ॥ राज्यान्निर्वासयामास हत्वा सर्वधनादिकम् ॥ प्रतिमां च हरेः श्ववनापद्यत्सयहच्छया ॥
 ॥ ७० ॥ ततः कालेन महता कालधर्ममुपेयिवान् ॥ लोकान्तरं गमन् प्राप्य उलूकं देहमाश्रितः ॥ ७१ ॥
 सर्वत्र गच्छमानोऽपि भक्ष्यं किंचिन्न चापवान् ॥ शुभान् अस्मदाखिलोऽयममाह सुदुःखिनः ॥ ७२ ॥
 श्रुत्वा डावर्तते देवदुर्गतस्य सदा मम ॥ मया पापकृतां किंवा किंकर्मिण्यामि वैयम ॥ ७३ ॥ ततस्तन्धर्मरा
 द्ग्राह्यमाधर्मप्रदर्शकः ॥ त्वया हि मुमहत्पापकृतमज्ञानतो नृप ॥ ७४ ॥ हरिमित्रं प्रति नदावा सुदेवप

१ आत्मनः पदमाश्रितम् ।

रयणम् ॥ हरिमित्रे कृतं पापं वा मुदेवाचर्त्तनादिषु ॥ ७५ ॥ तेन पापेन संप्राप्तः शुद्धोऽवस्त्वांसदानुप ॥
 दानयजादिकं सर्वं प्रनष्टं तेन गाधिप ॥ ७६ ॥ गीतनाञ्च लयोपेतं गायमानं सदा हरिम् ॥ हरिमित्रं समा
 हुय दत्तवानसितद्वनम् ॥ ७७ ॥ उपहासादिकं सर्वं वा मुदेवस्य सन्निधौ ॥ तव भृत्याः समाहृत्य पापं च
 कुरुत वाजया ॥ ७८ ॥ हरेः कीर्त्तनं विना चान्यद्ब्राह्मणेन नृपोत्तम ॥ न गेययोगेन न त्वयं तस्मात्पापं त्व
 या कृतम् ॥ ७९ ॥ नष्टं ते स्वर्गलोकं अगच्छ पवनकोटयम् ॥ पूर्वोन्मृष्टं स्वदेहेन स्यादनिन्यंति कृत्यवे
 ॥ ८० ॥ तस्मिन् क्षीयन्ति मम देहं स्यादनिन्यं शुभान्वित ॥ महानिरयसंस्थत्वं यावन्मन्वंतं भवेत् ॥ ८१ ॥
 मन्वंतं ते ततोऽर्त्तानि भूम्यान्वंश्वाभविष्यमि ॥ ततः कालेन कियतामानुष्यमनुलक्ष्य मे ॥ ८२ ॥
 पञ्चमुक्त्वा यमो विद्वांसन्त्रेयान्तरथीयत ॥ सोऽहं नास्मिन् भूपालः पुंसदानां मुलूकताम् ॥ ८३ ॥ लब्ध
 वान्कर्मदोषेण हरिमित्रकृतेन वै ॥ ततो मानसजले हं कोटं ह्यवसंमुने ॥ ८४ ॥ पूर्वोन्मृष्टं कदेहो मे भ
 क्षणाय ह्युपस्थितः ॥ शुभान्वितोऽहं तं देहं स्यादिति नृपचक्रमे ॥ ८५ ॥ नः क्षणं देवयोगेन हरिमित्रो महा
 यज्ञाः ॥ विमानेना केवलेन स्तुयमानोऽस्मि रोगण ॥ ८६ ॥ विष्णुर्देवैः परिचृतः पयानिनां गतो नृप ॥
 विष्णुभक्तो महानेजाः पयिमां हृष्टवान्प्रभुः ॥ ८७ ॥ भुवनेऽशर्गरे न ददं गोलूकसन्निधौ ॥ पृष्टोऽहं ते
 न दयया शिवसन्निधिसंस्थितः ॥ ८८ ॥ भुवनेऽशम्य नृपते देहोऽयं दृश्यते खग ॥ उलूकत्वं च किमिदं स्या

दिनुंचोद्यतोभवान् ॥ ७९ ॥ तच्छृत्वाहरिमित्रायप्रणम्यविनयान्वितः ॥ कृताञ्जलिपुटोभूत्वाबहु-
मानपुरःसरम् ॥ ८० ॥ तत्सर्वपूर्ववृत्तान्तेनारदास्मैन्यवेदयम् ॥ पुरगपराधंत्वयित्सस्यपाकोऽयमाग-
तः ॥ ८१ ॥ यावन्मन्त्रं न गेयं प्रस्थादिप्यामि शवं त्विमम् ॥ ततः श्राद्धं भविष्यामि भविष्यामि ततो नर-
॥ ८२ ॥ एतदाकर्ण्य करुणो हरि मित्रो महायशाः ॥ कृपया मांसमाचष्टृष्टृष्टकमहीपते ॥ ८३ ॥ मयि न्व-
यापराधं यत्तत्सर्वं शान्तवानहम् ॥ श्राद्धदत्तं ते यानून च श्रात्वं भविष्यति ॥ ८४ ॥ त्वामद्य गानयो-
गश्च प्राप्तुमन्प्रसादतः ॥ स्तुतिविष्णुश्च गानेन जिह्वास्पृष्टा च जायताम् ॥ ८५ ॥ सुगविद्याधराणा-
ञ्च गन्धर्वाप्सरसान्तथा ॥ गानाचार्यो भवेत्तास्त्वं भक्ष्यभोज्यममन्वितः ॥ ८६ ॥ ततः कनिषथाहो-
भिः सर्वभद्रं भविष्यति ॥ हरिमित्रवचस्त्वच्च विष्णुदूतोपबृंहितम् ॥ ८७ ॥ सर्वानिरयमंजं मे भ्रूणदेव-
व्यनाशयत ॥ प्रकृत्या विष्णुभक्तानामादृशं करुणाद्विज ॥ ८८ ॥ कृतापराधलोका नामपि दुःखं
व्यपोहति ॥ अमृतस्य न्दिवचनमुक्त्वा सप्रययौ हरिम् ॥ ८९ ॥ सर्वे ते कश्चित्तेन गानाचार्यो हमुत्त-
मः ॥ प्राप्स्यामि हर्षितेन हरिमित्रप्रसादतः ॥ ९० ॥ नारदेन दनुर्वणिनेन मया पूर्वजन्मचरितम् महा-
दुतम् । यः शृणोति हरिमेत्यचेतसा सप्रयाति भवनं गदाभूतः ॥ ९१ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणे वा-
ल्मीकीये आदिकाव्ये अद्भुतोत्तमकाण्डे हरिमित्रोपाख्यानब्रामपष्टः सर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

गानबन्धुः पुनः प्राह नारदं मुनि सत्तमम् ॥ एने किन्नरसंघावै विद्याप्राप्सरसांगणाः ॥ १ ॥ गाना-
चार्यमुत्तमं मां गानशिक्षार्थमागताः ॥ तपमानैव शक्त्या वा गानविद्यानपोधन ॥ २ ॥ तस्मा-
च्छृणु मे युक्तश्च मत्तस्त्वं गानमाप्नुहि ॥ एवमुक्त्वा मुनिस्तस्मै प्रणिपत्य जगो यथा ॥ ३ ॥ तच्छृणुष्व-
मुनि श्रेष्ठ वासुदेवं तमस्य च ॥ उत्तमं तेन वसुक्तस्तु नारदो मुनि सत्तमः ॥ ४ ॥ शिक्षाक्रमेण संयुक्त-
स्तत्र गानमशिक्षत ॥ गानबन्धुस्तमाह दंत्यक्तलज्जो भवाधुना ॥ ५ ॥ स्त्रीसंगमेन थार्गीने क्षुतेऽन्वा-
ख्यातसंगमे ॥ व्यवहारे च थान्यानामर्थानां च तथैव च ॥ ६ ॥ आयेव्यथेन थानित्येत्यक्तलजस्तु वैभ-
वेन ॥ नकुंठितेन गूढेन नित्यं प्रावरणादिभिः ॥ ७ ॥ हस्तविशेषभावेन थ्यादिनाम्येन चैव हि ॥ नित्या-
तजिह्वायोगेन न गेयं च कथंचन ॥ ८ ॥ स्वांगेन गीक्षमाणेन परमप्रेक्षतानथा ॥ नगाथेदृशं वाहुश्च नो-
दृष्टिः कथंचन ॥ ९ ॥ हामोभयं थुधाकं पशोकोन्यस्य स्मृतिस्तृपा ॥ नेनानि सप्त रूपाणि गानयोगे-
महामते ॥ १० ॥ नेकहस्तेन शस्येन तालसंघटनं मुने ॥ थुधानेन भयानेन नृपानेन तथैव च ॥ ११ ॥
गानयोगो न कर्तव्यो नांधकोरकथंचन ॥ एवमादीनि योग्यानि कर्तव्यानि महामुने ॥ १२ ॥ एवमुक्तः
स भगवान्नारदो विधिरक्षणे ॥ अशिक्षत न थार्गीने दिव्यवर्षसहस्रकम् ॥ १३ ॥ ततः समस्तसंपन्नो गी-

१ अनुरूपानि योग्यानीति यावत् .

तप्रस्तविकादिषु ॥ विपञ्च्यादिषुमपत्र सर्वस्वगविभागवित् ॥ १४ ॥ अयुतानिचपदोत्रशन्सह
 प्राणिशानानिच ॥ स्वराणांभेदयोगेनज्ञातवान्मुनिमत्तमः ॥ १५ ॥ नतंगेवमेवाश्चकिन्नगणानि
 थागणाः ॥ मुनिनामदसंयुक्ताः प्रीतियुक्तास्तुनेऽभवत् ॥ १६ ॥ गानवंधुमुनिः प्राहप्राप्यगानमत्त
 तमम् ॥ त्वांसमामाद्यसंपन्नं त्वदिर्गानविशारदः ॥ १७ ॥ त्वांशजत्रोमहाप्राज्ञकिमवाप्यकरोमिने ॥
 गानवंधुस्तनः प्राहनागदं मुनिपुंगवम् ॥ १८ ॥ ब्रह्मणोदिवमेवमन्मनवः स्फुश्चतुर्दश ॥ ततश्चैला
 क्यसंप्रदावोभविष्यतिमहामुने ॥ १९ ॥ तावन्मेम्याद्यजोभागस्तावन्मेपमंजुभम् ॥ मनसाप्या
 पितमेम्यादाक्षिप्यान्मुनिमत्तम् ॥ २० ॥ उत्कं प्राहदेवर्षिः सर्वतस्नुमनोगतम् ॥ अतीतकल्पसं
 योगेगमदस्त्वं भविष्यसि ॥ २१ ॥ गुणगानादन्युत्तम्यमायुज्यंतम्यलक्ष्यमे ॥ स्वस्मिन्तस्नुमहा
 प्राज्ञगमिष्यामिप्रसीदमे ॥ २२ ॥ एवमुक्ताययोविप्रो जेतुं तुं गुरुमुत्तमम् ॥ तुं गुरुं शृणुहाभ्याशेददर्शयि
 कृताकृतात् ॥ २३ ॥ कृत्तवाहृरुपादांश्चकृत्तनामात्रिवक्षम् ॥ कृत्तत्तमांगागुलीश्चछिन्नभिन्नकल्व
 गत् ॥ २४ ॥ पुंसः स्त्रियश्चविकृतान्ददर्शां युतशोऽहत् ॥ नागदेनचनेप्रोक्ताः कथयंकृत्तविग्रहाः ॥
 ॥ २५ ॥ नागदं प्राचुर्गपिते त्वया कृतांगकावयम् ॥ वयंगगाश्चरागिण्योगानेनभिन्नसंविना ॥ २६ ॥
 भवतागीयतेयहि नर्त्यवस्थेदृशीर्हितः ॥ पुनस्तुं गुरुगानेनच्छिन्नभिन्नप्ररोहणम् ॥ २७ ॥ तुं गुरुर्जीव

यत्येपत्वं माग्यमिनारद ॥ तदाश्चयमहद्दृष्ट्वाश्चविस्मयान्वितः ॥ २८ ॥ धिग्धिगुक्त्वाजगा
 माश्च नागदोपिजनार्दनम् ॥ श्वेतद्रीपमभगवान्नाः प्रहमाश्रवः ॥ २९ ॥ गानवन्धोचयद्गाननचनेना
 सिपारगः ॥ तुं गुरुः सदृशोनामिगानेनानेनारदः ॥ ३० ॥ मनोवैवस्वनम्याहमष्टाविंशतिमंयुगं ॥ द्राप
 रांतेभविष्यामियदुवंशकुलोद्भवः ॥ ३१ ॥ देवक्यांवमुदेवम्यकृष्णनाम्नामहामुने ॥ तदानीमांममा
 गम्यस्माग्येनयथातथम् ॥ ३२ ॥ तत्रन्वांगानमस्पन्नेकरिष्यामिमहाव्रत ॥ तुं गुरुं श्रुत्वा संचयनयानि
 शयमंयुतम् ॥ ३३ ॥ तावत्कालंयथायोगं देवगंधर्वयानिषु ॥ शिशन्वद्विद्यथान्यायमित्युक्त्वा तस्मा
 यत् ॥ ३४ ॥ ततोमुनिः प्रणम्यनेर्वाणावादननन्तरः ॥ देवर्षिदेवसंकाशः सर्वाभरणभूषितः ॥ ३५ ॥
 तपसांनिधिस्तथैवामुदेवपरायणः ॥ स्कंधेविपंचामथायमवलोकंश्चालसः ॥ ३६ ॥ वारुणयाम्य
 मां प्रेयमेदंकोविस्मेवच ॥ वायव्यंचनयेजानंमजयंप्राप्यवर्मवित् ॥ ३७ ॥ गायमानोहगिस्म्यग्वाय
 वादविचक्षणः ॥ गंधर्वाप्सग्मासंवेपूज्यमानस्तनस्तनः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मलोकंसमासाद्यकस्मिन्नि
 त्कालपर्यये ॥ हाहाहृद्दुश्चगंधर्वांगितवाद्यविशारदो ॥ ३९ ॥ ब्रह्मयोगायकोदित्येनित्यंगधर्मस्त
 मो ॥ तत्रताभ्यांसमासाद्यगायमानोहगिर्विभुम् ॥ ४० ॥ ब्रह्मणाचमहानेजाः पूजितोमुनिमत्तम् ॥ त
 प्रणम्यमहात्मानंसर्वलोकपितामहम् ॥ ४१ ॥ चचारचयथाकामंसर्वलोकेपुनारदः ॥ पुनः का

यथासांशोणितोद्गतासक्षसीगर्भसंभवा ॥ यथाभूमितलोत्पन्नाजानकीचयथाहिमा ॥ १ ॥ सीतान
 च्छृणुविप्रेद्रवर्णयामितवानघ ॥ दशाम्योगवणोनामनपस्तमुंमनोदधे ॥ २ ॥ त्रैलोक्यस्याधिप
 त्यायअजगमरणायच ॥ बहुवर्षतपस्तप्याज्वलनार्कसमोऽज्वलन ॥ ३ ॥ तत्तेजसाजगत्सर्वदक्षमा
 नयदाभवत् ॥ तमुवाचनदाब्रह्मासमागन्धमुर्वृतः ॥ ४ ॥ पोलस्त्यविग्माद्यन्वेनपसोममवाकयत् ॥
 तपसोऽश्रेणमहतालोकाभस्मीकृताइव ॥ ५ ॥ वरुंददामिनेवत्सयत्तेमनमिवर्त्ते ॥ तपोधनलभस्वाद्य
 वग्दान्मत्तर्हमितम् ॥ ६ ॥ न्यवाग्यतचक्षोपिमुयंविवावलोकनात् ॥ प्राणिपत्यजगन्नाथंयस्वेत्रम
 गवण ॥ ७ ॥ दहिसर्वमगन्वेमेवग्दोमियादिप्रभुः ॥ तदाकण्यवचोब्रह्मापुनः प्राहसगवणम् ॥
 ॥ ८ ॥ नहिसर्वमगन्वेमेवग्मन्धुणीध्वमे ॥ ततः सगवणःप्राहकृष्टवादीहिगक्षमः ॥ ९ ॥ नसुगना
 सुगयता पिशाचोग्गमक्षसाः ॥ विद्याधराकिन्नगवानयेवाप्सुगमागणाः ॥ १० ॥ नहन्मुर्माकथं
 चित्तेर्दोमेवगमुत्तमम् ॥ अन्यच्चेनवृणेत्रद्वेस्तच्छृणुप्यापितामहः ॥ ११ ॥ आन्मनोदुहितामोहादत्यर्थ
 प्रार्थिनाभवेत् ॥ तदामृन्मुर्ममभवेद्यदिकन्यानकांजति ॥ १२ ॥ तथेन्मुक्त्वाजगामाशुब्रह्मालोकापि
 नामहः ॥ नगत्रार्जगणद्रक्षामन्वानांस्तृणवर्द्धज ॥ १३ ॥ ब्रह्मदत्तवर्गगजागवणोवग्दर्पितः ॥ त्रै
 लोक्यजयमवस्वंप्राप्तवान्बाहुवीर्यतः ॥ १४ ॥ एकदागवणोराजादंडकाण्यमागतः ॥ तदर्पानाग्नि

कल्पांश्चदृष्ट्वा मनस्यचितयत् ॥ १५ ॥ एतानजित्वाहिकथंचित्तेकीजयभागहम् ॥ एषांवधेनचश्रेयो
 तपस्यामिमहान्मनाम् ॥ १६ ॥ दुगन्मामविचिंत्येतन्प्राहतांमुनिपुंगवानाअहंसर्वस्यजगनःआस्ता
 चजयभागहम् ॥ १७ ॥ भवतांजयमाकांक्षिजयंदत्तद्विजयभा ॥ इत्युक्त्वासजगश्रेणक्षताच्छोणितमं
 गतः ॥ १८ ॥ कलादाकृप्यतेपावैकलजेऽस्थापयत्प्रभुः ॥ तत्रगुन्समदोतामज्ञतपुत्रपिताद्विजः ॥ १९ ॥
 दुहित्रयेभार्ययासप्रार्थितोभगवान्मुनिः ॥ लक्ष्मीमंदुहितानृयादिन्यसोकलशेविभुः ॥ २० ॥ दुग्धं
 चाहहस्तत्रकुशाश्रेणममंत्रतः ॥ स्थापयत्येषनियतस्तदहनिर्ययोवनम् ॥ २१ ॥ तदिनेदेवयोगेनक
 लशेनत्रगवणः ॥ मुनीनांशोणितंस्थाप्यगृहीत्वास्वगृहययौ ॥ २२ ॥ भार्यामंदोदगीप्राहकलशंक्षमुं
 दग्निविषादप्यविकंविद्विजोणितं कलशेस्थितम् ॥ २३ ॥ तदेयंनापिवाभक्ष्यंमुनीनांशोणितंत्विदम
 त्रैलोक्यजयलाभेनगवणोत्तेकगवण ॥ २४ ॥ देवदानवयआणागंधर्वाणांचकन्यकाः ॥ आहृत्य
 रमयामासमंदेस्मृत्यपर्वते ॥ २५ ॥ द्विमवन्मेरुविद्याद्रोग्मर्णायवलेतथा ॥ मंदोदगीनथाहृष्टापति
 माहिमनस्विनी ॥ २६ ॥ आन्मानंगर्हयामासभर्तुंभेदमपश्यती ॥ धिग्जीवितंदिनारीणांयौवनं
 कुलमेवच ॥ २७ ॥ वंचितापतिनायाः स्युस्तस्मान्मेमरणंवरम् ॥ पृगगवणमंदिष्टंशोणितंक्षेद

तोऽधिकम् ॥ २८ ॥ पपौमरणमाकांक्ष्यपतिनावेचितासती ॥ लक्ष्मीशरेणदुग्धेनामिश्रिताच्छोणि
नादभूत् ॥ २९ ॥ सद्योगवणकान्तायामभोज्वलनसन्निभः ॥ तनोविस्मयमापन्नासाहिमंदोदरी
शुभा ॥ ३० ॥ पीतंविषाधिकंरक्तंगर्भस्तेनाभवन्मम ॥ इतिमंचितयामासभर्ताविप्रोपितोमम ॥
॥ ३१ ॥ कामिनीभिःक्रीडतेसकामिभर्ताहिगवणः ॥ संवत्सगमिमंभर्तामहमेवसतिर्नहि ॥ ३२ ॥
किंवक्तव्यमयासाध्यागभिण्याभर्तुसंमदि ॥ चिन्तयादग्धगात्रीवर्तार्थमेवनष्टयना ॥ ३३ ॥ विमान
वर्मसारुक्षकुरुक्षेत्रंजगामसा ॥ तत्रगर्भविनिष्कृप्यानेचयानभुवस्नले ॥ ३४ ॥ स्यान्वासगस्व
र्तातोयेपुनरागात्स्वमालयम् ॥ नचोदितंतत्कस्मैचिद्रहः कार्यसुगोपितम् ॥ ३५ ॥ कालेनकिय
तात्रहज्जनकपिमंहामनाः ॥ कुरुक्षेत्रंममाद्यजांगलेयज्ञमावहन् ॥ ३६ ॥ स्वर्णलांगलमादा
ययज्ञभूमिचकारसः ॥ स्वर्णलांगलसीतानः कन्यकाप्रोत्थिताभवन् ॥ ३७ ॥ पुष्पवृष्टिश्चमह
र्तापपानकन्यकोपरि ॥ तदुद्दामहदाश्चर्यगजाविस्मयमागन् ॥ ३८ ॥ कर्तव्यमृहतामापनतःखभृ
त्सगस्वती ॥ गजान्गृहाणकन्यात्वंपालयेनामहाप्रभाम् ॥ ३९ ॥ ज्वलनार्कसमांदिव्यामहत्का
र्यतवालये ॥ भविष्यतिमहाभागधर्मचजगतोऽनया ॥ ४० ॥ यज्ञःसंपाद्यतांराजत्रायंविघ्नस्नवा

१ गवण आश्रय । २ वर्जन

नय ॥ नामास्याःकिलसीतेनिसीतायाऽन्त्यतयनः ॥ ४१ ॥ कल्पयेनांदुहितर्गमित्युक्त्वावाक
निगोहिता ॥ तच्छुश्रूषाप्रतिमात्राजायजंकृत्वामहाधनम् ॥ ४२ ॥ जगामसीतामादायमहापिभ्यश्च
नाददौ ॥ एतत्तेकथितंविप्रसीताजन्मेककाण्डम् ॥ श्रुत्वेतत्सर्वपापेभ्योमुक्तोभवतिमानवः ॥ ४३ ॥
जनकदुहितृजन्मश्रावयित्वानुश्रुत्वानपुनरिहहिजन्मप्राप्नुयात्पुण्यसांश्च ॥ दशरथमुनकांतानस्यगे
हंकदाचिद्रिभृजनिनहिमर्वेपानकेमुच्यतेच ॥ ४४ ॥ इत्यापेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येअद्रुतोत्तरकाण्डश्रीसीतान्पत्तिर्नामाष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥
गमःसीतापणिशयंकृत्वादशस्थ्यादिभिः ॥ भ्रातृभिश्चापिमहितोभार्ययासदसीतया ॥ १ ॥ अयो
ध्यां गंतुमागेभेनानावाद्यपुरसरम् ॥ आर्चिकनंदनोगमोभागवोगेणुकासुतः ॥ २ ॥ तस्यदाशस्थेः
श्रुत्वागमस्याहिएकर्मणः ॥ विवाहकोतुकर्त्तारपथानेनसमागमन् ॥ ३ ॥ धनुगदायनदिव्येक्षत्रि
याणानिवर्हणम् ॥ जिज्ञास्यमानोगमस्यवीर्यदाशस्थेस्तथा ॥ ४ ॥ सन्मभ्यागन्तंद्वाउद्यताम्रमव
स्थितम् ॥ प्रहसन्निवविप्रेद्रंगमोवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ स्वागतन्तेमुनिश्रेष्ठिकिकार्यकरवाणिने ॥
प्रोवाचभागवोवाक्यस्वागतेनकिमस्मिमे ॥ ६ ॥ क्षत्रकालंहिराजद्रुधनुस्तेनमाम्निहि ॥ समा

गोपययत्नेनयदिअक्तोसिरावव ॥ ७ ॥ इत्युक्तस्त्वाहभगवंस्त्वन्नाशिशेनुमर्हसि ॥ नहिनह्यधमो
 र्मःअत्रियाणांदिजातिषु ॥ ८ ॥ इवाकृणांविशेषणवाहुर्वीर्येणकन्धनम् ॥ तमेवंवादिननप्रग
 मोतचनमव्रवोत ॥ ९ ॥ अलंवागुपेदेअनधनुगयच्छगव ॥ ततोअग्राहरोपेणअत्रियर्षभमृद
 नम् ॥ १० ॥ गमोदाशगधिदिव्यहस्ताद्रामस्यकार्मुकम् ॥ धनुगोपयामाससर्लान्द्रमिवगव
 व ॥ ११ ॥ ज्याशब्दमकरोत्तत्रस्मयमानःसर्वीर्यवान् ॥ तस्यजब्देनभूतानिवित्रेसुगृह्ये
 गिव ॥ १२ ॥ अथात्रवीड्रचागमंगमोदाशगिस्तदा ॥ इदमगोपितव्रक्षन्किमन्यत्कग्वणिने ॥
 ॥ १३ ॥ तस्यगमोददोदिव्यंजामदृश्योमहावलः ॥ शरमाकर्णदेजानमयमाकुप्यतामिति ॥
 ॥ १४ ॥ एतच्छ्रुत्वात्रवीड्रामप्रदीप्तमद्वमन्युता ॥ श्रयनेअस्यनेत्रेवदपेणोसिभार्गव ॥ १५ ॥ त्व
 याद्याधिगतनेज अत्रियभ्योविशेषनः ॥ पितामहप्रसादेननेनमाक्षिपसिध्रुवम् ॥ १६ ॥ पश्यमांस्त्वेनरु
 पेणचक्षुस्तेवितगम्यहम् ॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मंगमोदिव्यादशतदा ॥ १७ ॥ तनोरामशरीरेवग
 मोपश्यन्मभार्गवः ॥ आदित्यान्सवमृदुद्रान्साध्यांश्चममरुद्रणान् ॥ १८ ॥ पितृन्दुताजनांश्चैव
 अत्राणिग्रहांस्तथा ॥ गन्धर्वात्राक्षमान्यश्चान्नदीस्तीर्थानिन्यानिवै ॥ १९ ॥ ऋषीन्वैनिषित्वा

१ द्विजामिषुजागणेनविषयवाहुर्वीर्यमकन्धनरुचोऽधमाधम क्षत्रियाणां नहि नहि इवाकृणांनुतिअपणनदीतपन्वय ।

न्यांश्चब्रह्मभूतान्मनातनात् ॥ देवर्षीश्चैवकान्तन्येनसमुद्रान्पर्वतांस्तथा ॥ २० ॥ वेदांश्चमोपनिषदा
 न्वपटकागन्महावरेः ॥ ऋचोयजुर्पिसामानिधनुर्वेदांश्चमर्वशः ॥ २१ ॥ विद्युतोमेघवृन्दानिवर्षाणि
 चमद्रावत ॥ ततःसभगवान्विष्णुस्तवैवाणमुमोचह ॥ २२ ॥ शुष्काशानिसमाकर्णमहोल्काभि
 श्चमुव्रत ॥ पांसुवर्षेणमहतामेघमवैश्चकवलम् ॥ २३ ॥ भूमिकेपैःसन्निधानैर्नादैश्चविपुलैरपि ॥ भार्गवं
 विह्वलंक्रुन्वानेजश्चाक्षिप्येकवलम् ॥ २४ ॥ अगच्छज्ज्वलितोगमंशगेदाहुप्रचोदितः ॥ सनुविह्वल
 तांगत्वाप्रतिलभ्यचंचतनाम् ॥ २५ ॥ रामः प्रत्यागतप्राण प्राणमद्रिष्णुनेजसम् ॥ विष्णुनासाभ्यनु
 ज्ञानोमहेद्रमगमन्पुनः ॥ २६ ॥ भोजश्चतत्रन्यवमद्रिर्नातश्चमहानपाः ॥ ततःसंवत्सरेऽर्जुनिहर्तौ
 जममवस्थितम् ॥ २७ ॥ निर्मदंदुःखितंदृष्ट्वापितरोगममव्रुवन् ॥ नवैसम्यगिदं पुत्रविष्णुमासाद्यवै
 कृतम् ॥ २८ ॥ सहिष्यश्चमान्यश्चात्रिपुल्लोकपुमर्वदा ॥ गच्छपुत्रनर्दीपुण्यावधमस्कृतालयास ॥
 ॥ २९ ॥ तत्रोपस्पृश्यतीर्थेषुपुनर्वपुगवाप्स्यसि ॥ दीप्तोदनामनर्त्तार्थियत्रनेप्रपितामहः ॥ ३० ॥
 भृगुर्देवयुगेगमतभवानुत्तमंनपः ॥ तत्तथाकृतवात्रामोभार्गवोवचनान्पितुः ॥ ३१ ॥
 प्राप्तवांश्चपुनस्तेजोभाग्द्राजमहामुने ॥ एतद्यःशृणुयाद्वत्सगमचारित्रमुत्तमम् ॥ ३२ ॥
 सर्वपापानिर्मुक्तंविष्णुलोकंसगच्छति ॥ तनोगमोजानकींस्पृष्टपाणिः मृतैर्भक्तयामागधैः

अ.
२०

स्तुयमानः ॥ पुष्पासर्गस्तृतादेवमवै स उत्तगन्कोसलानाजगाम ॥ ३३ ॥ इत्यापि श्रीम० वाल्मी
कीये० जामदग्न्यविश्वरूपदर्शननामनवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
अथसीतालक्ष्मणाभ्यांसहकेनापिहेतुना ॥ जगामविपिनंगमोदंडकारण्यमाश्रितः ॥ १ ॥ तत्रगो
दावरीतरिपणशालाविधायसः ॥ उवासकेचिन्कालेवमृगयामभिकारयन् ॥ २ ॥ कदाचिद्वावणो
मोहाल्लिकायांतान्यवासयन् ॥ तामहङ्घातनोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ ३ ॥ आटनुश्चाटवीसर्वासी
तादर्शनलालसो ॥ रामस्यरुदतस्तस्यवाप्सवारिममुद्रवा ॥ ४ ॥ नदीवैतरणीचाभुजधुपोगशुमु
द्रवम् ॥ वितस्त्यधुवैयस्मादतोवैतरणीस्मृता ॥ ५ ॥ पितृणांनरण्यस्मात्तृणांघ्रातेननर्पणान् ॥
तेनापिकारणेनासौनदीवैतरणीस्मृता ॥ ६ ॥ नेत्रयोर्दपिकायाश्चताभिःशैलान्ततोभवन् ॥ सुग्री
वणवानरेणसख्यंकर्तुमहामनाः ॥ ७ ॥ ऋष्यमुकमगाद्रामोलक्ष्मणेनानुजेनच ॥ पंचभिर्मंत्रिभिःसार्द्धं
सुग्रीवोनामवानरः ॥ ८ ॥ यत्रास्तेवालिभयतःसोऽपश्यद्रामलक्ष्मणौ ॥ चापवाणसौर्वीमथसंतावि
वचाम्बरम् ॥ ९ ॥ तौदृष्ट्वासुमहव्रन्तोवालिपक्षावमन्यत ॥ शस्त्रापयद्वन्मंतंभिभुरूपेणवा
नरम् ॥ १० ॥ आत्मानंदर्शयामासहनुमात्रामलक्ष्मणौ ॥ कोभवानितिचोक्तथचतुर्बाहुं
किरीटिनम् ॥ ११ ॥ शंखचक्रगदापाणिवनमालाविभूषितम् ॥ श्रावत्सवक्षसंदेवपीतवाससम्

ग.

स. १०

२०

च्युतम् ॥ १२ ॥ लक्ष्मोमम्बवर्ताभ्यांचमेश्रितोभयपार्श्वकम् ॥ ब्रह्मपुत्रैःसनेदार्थैःस्तुयमानंममन्त
तः ॥ १३ ॥ देवर्षिपितृगंधर्वैःसिद्धविश्वधरोरगैः ॥ सेव्यमानंमहात्मानंपुंडरीकविलोचनम् ॥ १४ ॥
सहस्रसुर्यसंकाशंशतचन्द्रशुभाननम् ॥ फणासहस्रमनुलंघारयन्तश्चलक्ष्मणम् ॥ १५ ॥ अनन्तं
गमिश्रिसिआनपत्रंफणागणैः ॥ दधानंसर्वलोकजनागमवैश्वसंस्तुतम् ॥ १६ ॥ आत्मानंदर्शयामा
मगमचंद्रोहवृमते ॥ तद्रूपंहनुमान्वीक्ष्यकिमेतदितीवस्मितः ॥ १७ ॥ अर्णोनिर्मल्यनयनेपुनःसो
ऽपश्यदद्भुतम् ॥ स्तुत्वानन्वाचबहुधासोऽब्रवीद्राघवंवचः ॥ १८ ॥ अहंसुग्रीवसचिवोहनुमात्रामवा
नरः ॥ सुग्रीवेणप्रेषितोहंयुवांकोजातुमागतः ॥ १९ ॥ दृष्ट्वायुवांचद्रिभुजोचापवाणधरोपरम् ॥ आ
गत्यचान्यथादृष्ट्वदमेकोभवानिति ॥ २० ॥ इतिपवनसुतंनेव्याकुलंन्याहमन्नेकिमितिकथमितो
दंकंपमानंप्रवंगम् ॥ कृतकरपुटमौलिसंविधेयंवृवन्तंमधुरतरमुदारंगमचंद्रोवर्षीत्तम् ॥ २१ ॥ इत्यापि
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकान्येअद्भुतोत्तमकाण्डेश्रीरामचतुर्भुजरूपदर्शननामदशमः सर्गः
॥ १० ॥ रामःप्राहहनुमन्तमत्मानंपुरुषोत्तमः ॥ वत्सवत्सहनुमंस्त्वंभक्तोयत्पृष्टवानसि ॥ १ ॥ तत्तेऽहं
संप्रवक्ष्यामिपृष्टुंवावहितोमनः ॥ अवाच्यमनद्विज्ञानमात्मगुह्यंसनातनम् ॥ २ ॥ यन्नदेवाविजानांति
यनेनोपिद्विजानयः ॥ इदंज्ञानंसमाश्रित्यब्रह्मभूताद्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ नमसांग्रप्रपश्यंतिपूर्वेऽपिब्र

ज्ञादिनः ॥ गुह्याद्गुह्यतमं साक्षाद्वैपरीत्यं प्रयत्नतः ॥ ४ ॥ वंशे भक्तिमनो ह्यस्य भवति ब्रह्मवादिनः ॥
 आत्मायः केवलः स्वच्छः शांतः मूढः सनातनः ॥ ५ ॥ अस्मिन् सर्वांतरा साक्षाच्चिन्मात्रस्त्वमसः परः ॥
 सौतर्क्यमोमत्पुरुषः सप्राणः समेश्वरः ॥ ६ ॥ सकालाग्निस्तदव्यक्तं सद्यो वेदयति श्रुतिः ॥ अस्माद्वि
 जायते विश्वमेव प्रविलीयते ॥ ७ ॥ मायावीमायया बद्धः करोति विविधास्तनूः ॥ न चाप्ययं संसर्गतिन च
 संसारयेन्प्रभुः ॥ ८ ॥ नायं पृथ्वी न सलिलं न तेजः पवनो न भः ॥ न प्राणो न मनो व्यक्तं न शब्दः स्पर्श एव
 च ॥ ९ ॥ न रूपं न गन्धाश्च नाहङ्कारो न वागपि ॥ न पाणि पादौ नोपायुर्न चोपस्थं प्रवंगमः ॥ १० ॥
 न कर्तान च भोक्ता च न च प्रकृतिपुरुषो ॥ न माया न च प्राणश्चैन्यं परमार्थतः ॥ ११ ॥ यथा प्रकाशत
 मसोऽसम्बन्धो नोपपद्यते ॥ तद्वदेव न मयं च प्रपञ्चपरमान्मनोः ॥ १२ ॥ छाया तद्दृश्यत्वात् के परस्पर
 विलक्षणौ ॥ तद्वत्प्रपञ्चपुरुषो विभिन्नो परमार्थतः ॥ १३ ॥ यथात्मा मलिनोऽस्वस्थो विकारी मया
 त्वभावतः ॥ न हिनस्य भवेन्मुक्तिर्जन्मान्तरगतैर्गपि ॥ १४ ॥ पश्यन्ति मुनयो मुक्ताः स्वात्मानं पर
 मार्थतः ॥ विकारहीनं निदुःखमानंदान्मानमव्ययम् ॥ १५ ॥ अदृष्टा सुधीदुःखी कुशः स्थूल्येति
 यामतिः ॥ साप्यहंकृतिः सन्ध्यादान्मन्यागोप्यते जनैः ॥ १६ ॥ वदन्ति वेदविद्वांसः साक्षिणं प्रकृतेः परम
 भोक्ता रमक्षये बुद्धाः सर्वत्र समवस्थितम् ॥ १७ ॥ तस्मादज्ञानमुल्लोयं संसारः सर्वदेहिनां ॥ अज्ञानाद

न्यथा ज्ञानं तच्च प्रकृतिसङ्गतम् ॥ १८ ॥ नित्योदितः स्वयं ज्योतिः सर्वगः पुरुषः परः ॥ अहंकारा वि
 वेकन कर्ता हामिति मन्यते ॥ १९ ॥ पश्यन्ति क्रूरपयो व्यक्तं नित्यं सदसदान्मकम् ॥ प्रधानं प्रकृतिबु
 द्धकारणं ब्रह्मवादिनः ॥ २० ॥ तेनावसङ्गतो ह्यात्मा कूटस्थोऽपि निरंजनः ॥ आत्मानमश्वत्थ
 नावबुद्ध्यन्ति तत्त्वतः ॥ २१ ॥ अनात्मन्यात्मविज्ञानं तस्माद्दुःखं तथैव गतं ॥ गगडे पादयो दोषाः सर्वे
 प्रातिनिधिनः ॥ २२ ॥ कार्ये ह्यस्य भवेदेषा पुण्या पुण्यमिति श्रुतिः ॥ तद्वशादवसेव पांसेवेद
 हसमुद्रवः ॥ २३ ॥ नित्यः सर्वत्र गोह्यात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः ॥ एकः स भिद्यते ज्ञातव्या मायया न स्व
 भावतः ॥ २४ ॥ तस्मादज्ञानमेवाहुर्मुनयः परमार्थतः ॥ भेदोऽव्यक्तस्वभावेन माचमायात्मसंश्र
 या ॥ २५ ॥ यथा हि धूमस्य पकां प्राकाशो न लिनो भवेत् ॥ अतः करणजैर्भावेरान्मानद्वयलप्यते ॥
 ॥ २६ ॥ यथा स्वप्नप्रभया भाति केवलः स्फटिकोपलः ॥ उपाधिहीनो विमलस्त्वयैवात्मा प्रकाशते ॥
 ॥ २७ ॥ ज्ञानस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद्विचक्षणा ॥ अयं स्वरूपमेवाज्ञाः पश्यन्त्यन्ये कुबुद्धयः ॥ २८ ॥
 कूटस्थो निगुणो व्यापी च तन्मात्मा स्वभावतः ॥ दृश्यते ह्यर्थरूपेण पुरुषे प्रातिदृष्टिभिः ॥ २९ ॥ य
 था लसद्यन्त्यक्तः केवलः स्फटिको जने ॥ रक्तिकाऽव्यवशनेन तद्वत्परमपुरुषः ॥ ३० ॥ तस्मा
 दान्माश्रयः शुद्धो नित्यः सर्वगतोऽव्ययः ॥ उपामितव्यो मंतव्यः श्रोतव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥ ३१ ॥

अ.
३२

यदा मनसि च न न्यभाति स व ब्रह्मसदा ॥ योगिनोऽव्यवधानेन तदा संपद्यते स्वयम् ॥ ३२ ॥ यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति ॥ सर्वभूतेषु चान्मानं ब्रह्म संपद्यते स्वयम् ॥ ३३ ॥ यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येव न पश्यति ॥ एकीभूतः परमात्मनोऽदा भवति केवलः ॥ ३४ ॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामायेऽन्यद्वादि स्थिताः ॥ तदा सावमृती भूतः शमं गच्छति पांडितः ॥ ३५ ॥ यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनु पश्यति ॥ तत एव चाविस्तरं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३६ ॥ यदा पश्यति चान्मानं केवलं परमार्थतः ॥ मायामात्रं जगत्कृत्यं तदा भवति निर्वृतः ॥ ३७ ॥ यदा जन्म जगदुत्पत्त्याधीनामेक भेषजम् ॥ केवलं ब्रह्म विज्ञानं जायतेऽसौ तदा शिवः ॥ ३८ ॥ यथा नदी नद्यालोकैः सागरेण कनां ययुः ॥ तद्वदात्मा शरणामो निष्कलेन कनां व्रजेन ॥ ३९ ॥ तस्माद्विज्ञानमेवास्ति न प्रपञ्चो न स स्थितिः ॥ अज्ञानेनावृतं लोकविज्ञानं तेन मुह्यति ॥ ४० ॥ तज्ज्ञानं तिमिलं मृद्धं निर्विकल्पं यदा व्ययम् ॥ अज्ञानमिति तत्सर्वविज्ञानमिति मे मतम् ॥ ४१ ॥ एतत्ते परमं सांख्यं भावितं ज्ञानमुत्तमम् ॥ सर्ववेदान्तमार्गहयो गम्यते कचित्तना ॥ ४२ ॥ योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगः प्रजायते ॥ योगज्ञानाभियुक्तस्य नावाप्यं विद्यते कचित् ॥ ४३ ॥ यदेव योगिनो यांति सांख्यं तदा भिगम्यते ॥ एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥ ४४ ॥ अन्ये च योगिनो वत्स ए श्रयामकचेतसः ॥ मज्जन्ति तत्र तत्र वसत्वान्भै

रा.
स. ११

२२

क्यमिति श्रुतिः ॥ ४५ ॥ यत्तत्सर्वगतं दिव्यमेश्वर्यमचलं महत् ॥ ज्ञानयोगाभियुक्तस्तु देहान्तेन दवापु यति ॥ ४६ ॥ एष आत्मा ह्रस्वः को मायावीर्यमेश्वरः ॥ कीर्तितः सर्ववेदेषु सर्वान्मासर्वतो मुखः ॥ ४७ ॥ सर्वकामः सर्वगतः सर्वगंधोऽजगत्पतिः ॥ सर्वतः पाणिपादोऽहं सर्वार्थामि सनातनः ॥ ४८ ॥ अपाणिपादो जवनोऽग्रहीता इति संस्थितः ॥ अचक्षुर्गपि पश्यामि तथाऽकर्णः शृणोम्यहम् ॥ ४९ ॥ वेदाहं सर्वमेवेदं मां जानाति कश्चन ॥ प्रादुर्मे हान्तं पुरुषं मामेकं तत्त्वदर्शिनः ॥ ५० ॥ निर्गुणामलहपस्य यत्तदे श्वर्यमुत्तमम् ॥ यत्र देवा विज्ञानं निमोहिता मायया मम ॥ ५१ ॥ यन्मे मुह्यतमं देहमवगंतं त्वदर्शिनः ॥ प्रविष्टा मम सागव्यं लभन्ते योगिनोऽव्ययम् ॥ ५२ ॥ येषां हिनसा पन्ना माया वै विश्वरूपिणी ॥ लभन्ते परमं शुद्धं निर्वाणं तमया सह ॥ ५३ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिज्ञानेन गपि ॥ प्रसादान्मम तवत्स एतद्देवानुशासनम् ॥ ५४ ॥ नापुत्रा शिष्ययोगिभ्यो दातव्यं हनुमन्कचित् ॥ यदुक्तमेतद्विज्ञानं सांख्ययोगसमाश्रयम् ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अट्टोत्तरकाण्डे सांख्ययोगो नामैकादशः सर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ पुनरागमः प्रवचनमुवाच द्विजपुंगवः ॥ अन्यत्कादभवत्कालः प्रधानं पुरुषपरः ॥ १ ॥ तेभ्यः सर्वमिदं ज्ञानं तस्मात्सर्वमहजगत् ॥ सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशरोमुखम् ॥ २ ॥ सर्वतः श्रु

निमल्लोके सर्वमात्रं न्यतिष्ठति ॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ॥ ३ ॥ सर्वाश्वा
 रंस्थिगतं दमन्यकं दैनवर्जितम् ॥ सर्वोपमानगदितं प्रमाणातीतगोचरम् ॥ ४ ॥ निर्विकल्पं निरुभासं
 सर्वाभासं परामृतम् ॥ अभिन्नं भिन्नसंस्थानं शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् ॥ ५ ॥ निर्गुणं परमं न्योमतज्ज्ञा
 नं मृगयोविदुः ॥ महात्मा सर्वभूतानां सदा द्याभ्यन्तगतः ॥ ६ ॥ मोहं सर्वत्र गच्छांतो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ॥ मया ततमिदं विश्वं जगदव्यक्तं रूपिणा ॥ ७ ॥ मन्थानि सर्वभूतानि प्रसृतं वेदसंवेदयित ॥ प्र
 धानं पुरुषं चैव तत्त्वद्वयमुदाहृतम् ॥ ८ ॥ तयोऽगनादिर्निर्दिष्टं कालं नियोजकः परः ॥ त्रयमेतदनाद्येत
 दव्यक्तं समवस्थितम् ॥ ९ ॥ तदात्मकं तदन्यन्स्यान्तद्रूपं मामकं विदुः ॥ महदाद्यविशेषांतं संप्रसृते
 गितं जगत् ॥ १० ॥ यासां प्रकृतिरुद्दिष्टा मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ पुरुषं प्रकृतिस्थोऽपि भुङ्क्ते यः प्राकृता
 न्गुणान् ॥ ११ ॥ अहंकारविचित्रत्वात् प्रोच्यते पंचविशकः ॥ आद्यो विकारः प्रकृतिर्महानात्मेति
 कथ्यते ॥ १२ ॥ विज्ञानशक्तिर्विज्ञानादहंकारस्तदुत्थितः ॥ एक एव महानात्मा मोहंकारेभिर्भाय
 ते ॥ १३ ॥ सर्वाव मोनरात्मेति गीयते तत्त्वचितके ॥ तेन वेदयते सर्वमुत्पदुःखं च जन्मसु ॥ १४ ॥
 मविज्ञानात्मकस्तस्य मनः स्यादुपकारकम् ॥ तेनाविवेकस्तस्मान्मांससारः पुरुषस्य तु ॥ १५ ॥
 मचाविवेकं प्रकृतौ संगोत्कालेन सांभवत् ॥ कालः सृजति भूतानि कालः संहर्ते प्रजा ॥ १६ ॥ सर्वं

कालस्य वशगानकालः कस्यचिद्वशः ॥ सोऽनरा सर्वमेवेदं नित्यच्छतिमना तनः ॥ १७ ॥ प्रोच्यते
 भगवान्प्राणः सर्वज्ञः पुरुषः परः ॥ सर्वेन्द्रियेभ्यः परमे मनः प्रादुर्भूतापिणः ॥ १८ ॥ मनसश्चाप्यहं
 कारमहंकारान्महान्परः ॥ महानः परमव्यक्तमव्यक्तान् पुरुषः परः ॥ १९ ॥ पुरुषाद्रगवान्प्राणस्त
 स्य सर्वमिदं जगत् ॥ प्राणान्परमं न्योमन्योमार्ततोऽग्निर्गेश्वरः ॥ २० ॥ मोहं सर्वत्र गच्छांतो ज्ञानात्मा
 परमेश्वरः ॥ नास्ति मन्परमं भूतं मां विज्ञाय विमुच्यते ॥ २१ ॥ नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्यात्परं
 जगत् ॥ कृते मां कस्य न्यक्तं न्योमरूपं महेश्वरम् ॥ २२ ॥ मोहं सृजामि सकलं संहर्षामि सदा जगत् ॥
 माया मायामयो देवः कालेन सह संगतः ॥ २३ ॥ मन्मन्निश्चाये कालः कगेति सकलं जगत् ॥ नियोजयत्य
 नंतान्माद्यतं ददानीं शासनम् ॥ २४ ॥ इत्येष श्रीमद्वा उपनिषत्कथनं नाम द्वादशोऽंशः ॥ १२ ॥
 वक्ष्ये समाहितमना नृपुण्यपवनान्मज ॥ येन दंष्ट्रं येन रूपं येन देहं संप्रवर्तते ॥ १ ॥ नाहं तपोभिर्विवि
 धेन देहेन न चैक्यया ॥ अकरो हि पुरुषं जातु मृते भक्तिमनुत्तमाम् ॥ २ ॥ अहं हि सर्वभावानामंतस्मिन् प्रा
 मि सर्वगः ॥ मां सर्वमात्रिणं लोकानजानंति प्रवंगम ॥ ३ ॥ यस्यांतगसर्वमिदं यो हि सर्वान्तरः परः ॥
 मोहं धाता विधाता च लोकस्मिन् विश्वतो मुखः ॥ ४ ॥ तमां पश्यंति मुनयः सर्वे पित्रि दिवौ कसः ॥ ब्राह्म
 णामनवः शक्रा ये चान्ये प्राथितो जसः ॥ ५ ॥ गृणन्ति सततं वेदामामेकं परमेश्वरम् ॥ यजन्ति विविधैर्गग्नि

ब्राह्मणावेदिकेर्मन्त्रैः ॥६॥ सर्वलोकानमस्यन्ति ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ ध्यायन्ति योगिनो देवं भूताधिप-
तिर्माश्वरम् ॥७॥ अहं हि सर्वयजानां भोक्ता चैव फलप्रदः ॥ सर्वदेवतनुर्भूत्वामर्वात्मामर्वात्मस्तुतः ॥
॥ ८ ॥ मां पश्यन्तीह विद्वन्मोक्षार्थं कानिदवादिनः ॥ तेषां संनिहितो नित्यं ये भक्तानाममुपासते ॥९॥
ब्राह्मणाश्चित्रियावेद्याधार्मिकानाममुपासते ॥ तेषां ददाति तन्मन्त्रान्मानं देवपरमं पदम् ॥१०॥ अन्येपि
येविकर्मस्थाः शूद्राद्यानीचजातयः ॥ भक्तिमन्तं प्रमुच्यन्ते कालेन मयि मंगलाः ॥ ११ ॥ नमस्कृत्वा वि-
नश्यन्ति मद्रक्तावीतकल्मषा ॥ आदावन्तन्प्रतिजानन्तं मे भक्तं प्रणश्यति ॥ १२ ॥ यो वा निन्दति न-
मृते देवं देवं स निन्दति ॥ यो हि न पूजयेद्भक्त्या स पूजयति मां सदा ॥ १३ ॥ पत्रं पुष्पफलं तोयं सदा
राधनकारणात् ॥ यो मे ददाति नित्यं स मे भक्तः प्रियो मम ॥ १४ ॥ अहं हि जगत्समादौ ब्रह्माणं प-
रमं प्रतिमम् ॥ निधाय दत्तवान् वेदान् शेषानाम्यनि स्मृतान् ॥ १५ ॥ अहमेव हि सर्वपापयोगिनां गुह्य-
यः ॥ धार्मिकाणां च गोप्ता ह निहन्ता चैव विद्विषाम् ॥ १६ ॥ अहं हि सर्वसंसारान्मोक्षको योगिनामिह ॥
संसारहेतुर्गवाहं सर्वसंसारवजित् ॥ १७ ॥ अहमेव हि महर्ता म्रष्टा हं परिपालकः ॥ मायां मामि-
कां शक्तिं मायां लोकविमोहिनीं ॥ १८ ॥ ममेव च पराशक्तिर्यासा विद्येतिर्गायने ॥ नाशयामि तया मा-
यां योगिनां हृदिसंस्थितम् ॥ १९ ॥ अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ आधारभूतः सर्वासां निधानम-

सृजन्त्यच ॥ २० ॥ एका सर्वान्तराशक्तिः कर्मेति विविधं जगत् ॥ भूत्वानागयणो न तो जगन्नाथो जगन्मथः ॥
॥ २१ ॥ तृतीयामहती शक्तिर्निहन्ति सकलं जगत् ॥ तामस्मिं समाख्याता कालात्मा रुद्ररूपिणी ॥
॥ २२ ॥ ध्यानेन मां प्रपश्यन्ति केचिज्ज्ञानेन चापरे ॥ अपरे भक्तियोगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ सर्वपाप-
वभक्तानामप्यप्रियतरां मम ॥ २३ ॥ यो हि ज्ञानेन मां नित्यमागधयति नान्यथा ॥ अन्ये च ये त्रयो-
भक्त्या मदागधनकांक्षिणः ॥ २४ ॥ तेषां प्राप्नुवंत्येव नान्वर्तते च वेपुनः ॥ मया ततमिदं कृत्स्नमेत-
द्यो वेदसोऽमृतः ॥ २५ ॥ पश्याम्येषामेव देवत्वं मानं स्वभावनः ॥ करोति काले भगवान्महायोगेश्वरः
स्वयम् ॥ २६ ॥ योगं संप्रोच्यते योगी मायां शास्त्रेषु मुनिभिः ॥ योगेश्वरोऽसौ भगवान्महादेवो महान् प्र-
भुः ॥ २७ ॥ महत्त्वान् सर्वसत्त्वानां परत्वात् परमेश्वरः ॥ प्रोच्यते भगवान्ब्रह्मामहान्ब्रह्ममयो यतः ॥ २८ ॥
यामामेवं विजानाति महायोगेश्वरेश्वरम् ॥ सोऽविकल्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ २९ ॥ सोऽहं प्रेरयिता
देवः परमानन्दमाश्रितः ॥ लिष्टा मियोगी स तन्त्यस्तु देवसेवदवित् ॥ ३० ॥ इति गुह्यतमं ज्ञानं सर्ववेद-
पुनिश्चितम् ॥ प्रसन्नचेतसे दयं धार्मिकायाहिताग्रये ॥ ३१ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आ-
दिकाव्ये अद्भुतोत्तरकांडे भक्तियोगो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
सर्वलोकैकनिर्माता सर्वलोकैकरजिता ॥ सर्वलोकैकसंहर्ता सर्वान्माहं सनातनः ॥ १ ॥ सर्वपापेव

स्तृतामंतरीर्मापिता ह्यहं ॥ मय्येवान्स्थितं सर्वदा हं सर्वत्र संस्थितः ॥ २ ॥ भवता चाद्रुतं दृष्टं
त्स्वरूपं तु मामकम् ॥ ममैषाद्युपमावत्समाययादिशिता मया ॥ ३ ॥ सर्वेषामेव भावानां मनसामेव
स्थितः ॥ प्रेरयामि जगत्सर्वं क्रियाशक्तिरियं मम ॥ ४ ॥ मय्येदं चेष्टते विश्वं मत्स्वभावानुवर्ति च ॥ सो
हं काले जगत्कुत्सं करोमि हनुमन्किल ॥ ५ ॥ संहराम्येकरूपेण द्विधा वस्थाममेव तु ॥ आदिमभ्यां
तनिर्मुक्तो मायातत्त्वप्रवर्तकः ॥ ६ ॥ शोभयामि च सर्गादौ प्रधानपुरुषाबुभौ ॥ ताभ्यां संजायते सर्वसंयु
क्ताभ्यां परम्परम् ॥ ७ ॥ महदादिक्रमेणैव मम तेजो विजृम्भितं ॥ यो हि सर्वजगत्सार्शकालचक्रप्रवर्त
कः ॥ ८ ॥ हिरण्यगर्भो मर्तुः सोऽपि महेश संभवः ॥ तस्मै दिव्यं स्वमैश्वर्यं ज्ञानयोगे सनातनम् ॥ ९ ॥
दत्तवानात्मजान् वेदान् कल्पादौ चतुराकिल ॥ समन्युयोगतो ब्रह्मा स दामद्रावभाविनः ॥ १० ॥
दिव्यं तन्मामकैश्वर्यं सर्वदा वहति स्वयम् ॥ समर्वलोकनिर्माता मन्त्रियोगेन सर्ववित् ॥ ११ ॥ भू
त्वा चतुर्मुखः सर्गसृजनवान्मम संभवः ॥ योऽपि नागायणो न तो लोकानां प्रभवाप्ययः ॥ १२ ॥ ममेव प
रमाभूतिः करोति परिपालनं ॥ योन्तकः सर्वभूतानां रुद्रः कालान्मकः प्रभुः ॥ १३ ॥ मदाज्ञया सो
सततं संहरत्येवमेतनुः ॥ हव्यं वहति देवानां कव्यं कव्याशिनामपि ॥ १४ ॥ पाकं च कुरुते वह्निः सो
पि मच्छति चोदितः ॥ भुक्तमाहारजातं यत्पचत्येतदहर्निशम् ॥ १५ ॥ वैश्वानरोऽग्निर्भगवानीश्वरस्य

नियोगतः ॥ यो हि सर्वाभिसंयोनिरुणो देवपुंगवः ॥ १६ ॥ स संजीवयते सर्वमीशस्यैव नियोगतः ॥
यो न स्मिष्टुतिभूतानां वहि देवो निरंजनः ॥ १७ ॥ मदाज्ञया सो भूतानां शरीराणि विभर्ति हि ॥ योऽपि
संजीवतो नृणां दिवानाममृताकरः ॥ १८ ॥ सोम-समन्त्रियोगेन चोदितः किल वसते ॥ यः स्वभासा
जगत्कुत्सप्रकाशयति सर्वदा ॥ १९ ॥ सूर्योऽष्टिवितनुने शास्त्रेणैव स्वयं भुवः ॥ योऽप्येष जगच्छा
स्ताशक्रः स यामिश्वरः ॥ २० ॥ यजानां फलदा देवो वर्तते सोमदाज्ञया ॥ यः प्रशास्ता ह्यसाधूनां व
र्तने नियमादिह ॥ २१ ॥ यमो वैवस्वतो देवो देवदेव नियोगतः ॥ योऽपि सर्वधनाय शोधनानां संप्रदायकः ॥
॥ २२ ॥ सोऽपीश्वर नियोगेन कुबेगे वर्तते सदा ॥ यः सर्वशस्त्राणां यस्तापसानां फलप्रदः ॥ २३ ॥ मन्त्रि
योगादसौ देवो वर्तते निर्ऋतिः सदा ॥ वेताल गणभूतानां स्वामी भोगफलप्रदः ॥ २४ ॥ ईशानः स
र्वभक्तानां सोऽपि तिष्ठेन्ममाज्ञया ॥ यो वामे देवो गिरसः शिष्यो रुद्रगणाग्रणीः ॥ २५ ॥ रश्मिको योगिना
नित्यं वर्तते सोमदाज्ञया ॥ यश्च सर्वजगत्पूज्यो वर्तते विप्रकारकः ॥ २६ ॥ विनायको धर्मनेता सोऽपि
मद्गुचनोऽहं किल ॥ योऽपि वेदविदां श्रेष्ठो देवमेतापतिः प्रभुः ॥ २७ ॥ स्कंदोऽसौ वर्तते नित्यं स्वयं भूपति
चोदितः ॥ यच्च प्रजानां पतयो मर्गच्युता महर्षयः ॥ २८ ॥ सृजति विविधं लोकं परम्यैव नियोगतः ॥
याचन्तीः सर्वभूतानां ददाति विपुलां त्रियम् ॥ २९ ॥ पत्नी नागायणस्यासौ वर्तते मदनुग्रहान् ॥ वाचं ददा

निविपुलायाचदेवतासंस्वर्ना ॥३०॥ सापीश्वरनियोगेनचोदितासंप्रवर्तते ॥ याशेषपुरुषान्वोगाद्दे-
कात्तास्यत्यपि ॥३१॥ सावित्रीसंस्मृतादेवीदेवाज्ञानुविधायिनी ॥ पार्वतीपरमादेवीब्रह्मविद्याप्रदायि-
नी ॥३२॥ यापिध्याताविशेषेणसापिमदुचनानुगा ॥ योनंतोमहिमानंतःशेषोऽशेषामरप्रभुः ॥३३॥
दधानिशिरसालोकसोपिदेवानियोगतः ॥ योमिःसंवर्तकोनित्यंबडवारूपसंस्थितः ॥३४॥ पिव-
त्यखिलमभोधिमिश्वरस्यनियोगतः ॥ आदित्यावसवोरुद्रामरुनश्चतथाश्विनौ ॥३५॥ अन्या-
श्चदेवताःसर्वामच्छासनमधिष्ठिताः ॥ गंधर्वाउरगायत्राःसिद्धासाध्याश्चचारणाः ॥३६॥ भूत-
क्षपिशाचाश्चस्थिताःशस्त्रेस्वयंभुवः ॥ कलाकाष्ठानिमेषाश्चमुहुर्तादिवसाःक्षणाः ॥३७॥ ऋत्वि-
ज्जमासपक्षाश्चस्थिताःशस्त्रेप्रजापतेः ॥ युगमन्वन्तराण्येवममतिष्ठतिशासने ॥३८॥ पराश्वेवपरा-
द्धाश्चकालभेदास्तथापरे ॥ चतुर्विधानिभूतानिस्थायवर्गाणिचराणिच ॥३९॥ नियोगादेववर्ततेस-
र्वाण्येवस्वयंभुवः ॥ पत्तनानिचसर्वाणिभुवनानिचशामनात् ॥४०॥ ब्रह्मांडानिचवर्ततेदेवस्यपरमा-
त्मनः ॥ अतीतान्यप्यसंख्यानिब्रह्मांडानिमदाज्ञया ॥४१॥ प्रवृत्तानिपदार्थावैसाहितानिसमेत-
तः ॥ ब्रह्मांडानिभविष्यन्तिसहवस्तुभिर्गन्तव्यैः ॥४२॥ हरिष्यन्तिसहवर्जापरस्यपरमात्मनः ॥ भूमि-
रापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरेवच ॥४३॥ भूतादिगादिप्रकृतिर्नियोगान्ममवर्तते ॥ याशेषसर्वजमनांमो-

हिर्नामवेदेहिनाम् ॥४४॥ मायापिवर्ततेनित्यंसापीश्वरनियोगतः ॥ विभ्रयमोहकलिलंययापश्य-
नितत्पदम् ॥४५॥ सापिब्रह्ममतेऽस्यनियोगाद्रजवर्तिनी ॥ बहुनात्रकिमुक्तनममज्ञस्यान्मकंजग-
त् ॥४६॥ मयैवपूर्यतेविश्वमयैवप्रलयंजयते ॥ अहं हि भगवानीशःस्वयंज्यातिःसनातनः ॥४७॥
परमात्मापब्रह्ममत्तोऽन्यन्नविद्यते ॥ इत्येतत्परमंज्ञानंभवतेकथितंमया ॥४८॥ ज्ञान्वाविमुच्यते
जंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ॥ मायामाश्रित्यजातोहं गृहदृशश्चस्यहि ॥४९॥ रामोहं लक्ष्मणोऽप्यशत्रु-
भ्राभरतोऽपिच ॥ चतुर्धासंप्रभुतेहंकथितंतेऽनिलात्मजे ॥५०॥ मयास्वरूपंचतवकथितंयत्पुर्वं
म ॥ कृपयातद्बुद्धाधार्यतविस्मयंव्यमेवहि ॥५१॥ येनायंपश्यतेनित्यंसंवादोभवतोमम ॥ जीवन्मुक्तो
भवेत्सापिसर्वपापःप्रमुच्यते ॥५२॥ श्रावयेद्वाडिजाञ्छुद्धान्ब्रह्मचर्यपरायणान् ॥ योवाविचार-
येदर्थसंवातिपरमं गतिम् ॥५३॥ यश्चेतच्छृणुयान्नित्यंभक्तियुक्तोऽहद्व्रतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोब्रह्म-
लोकेमहीयते ॥५४॥ तस्मान्सर्वप्रयत्नेनपठितव्योमनीषिभिः ॥ श्रोतव्यश्चापिमंतव्योविशेषा-
द्ब्राह्मणेसदा ॥५५॥ इत्यापेष्ट्रामद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअद्रुतोत्तरकांडेभगवद्धनु-
मत्संवादीनामचतुर्दशःसर्गः ॥१४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
सध्यात्वाहृदिस्थंश्रणिपत्यमृधावद्वांजलिर्वायुसुतोमहान्मा ॥ ओंकारमुच्चार्यत्रिलोक्यदेवमंतःशरी-

रनिहितं गुहायाम् ॥ ३ ॥ रामं महात्मानमकुण्डलान्तं नन्दमुख्यं स्तुतमप्रमेयम् ॥ तुष्टावचब्रह्ममयवचो
भिगनन्दपूर्णायतमानसः सत् ॥ २ ॥ त्वामेकमीशं पुरुषं पुगणं प्राणेश्वरं गमनन्तयोगं ॥ नमामि स
र्वानरसन्निविष्टं प्रचेतसं ब्रह्ममयं पवित्रं ॥ ३ ॥ पश्यन्ति त्वां मुनयो ब्रह्मयोनिं दाताः शान्ता विमलं रुक्मवर्णं ॥
ध्यान्वान्मन्त्रमन्त्रं च लम्बे शरीरे कविपरम्पराः परमं परं च ॥ ४ ॥ त्वत्तः प्रभृता जगतः प्रभृतिः सर्वान्मसृष्टः
परमाणुभूतः ॥ अगोपनीयान्महानोमहीयान्स्त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति संतः ॥ ५ ॥ दिश्यगर्भो जगदन्त
रान्मानवतोऽधिजातः पुरुषः पुगणः ॥ स जायमानो भवता विमृष्टो यथा विधानं सकलं ससर्ज ॥ ६ ॥
त्वतो वेदाः सकलाः संप्रवृत्तास्त्वयैवान्ते संस्थिते लभन्ते ॥ पश्यामि त्वां जगतो हेतुभूतं नृत्यं न
स्वेहृदये सन्निविष्टम् ॥ ७ ॥ त्वयैवेदं ब्रह्मन्तं ब्रह्म च क्रमायावीन्वं जगतामं कनाथः ॥ नमामि त्वां श
रणं संप्रपश्ये योगात्मानं चित्पतिं दिव्यनृत्यम् ॥ ८ ॥ पश्यामि त्वां परमाकाशमयं नृत्यं ते महिमानं म
गमि ॥ सर्वान्मानं बहुधा सन्निविष्टं ब्रह्मानन्दमनुभूयानुभूय ॥ ९ ॥ ओंकारस्ते वाचको मुक्तिर्वा जेत्वा म
गं प्रकृतौ गृह्य रूपम् ॥ तं त्वां सत्यं प्रवदन्तीह संतः स्वयं प्रभं भवतो यत्प्रकाशम् ॥ १० ॥ स्तुवंति त्वां सतत
सर्वदेवानमन्ति त्वां पृथग्ऽर्षाणां दोषाः ॥ शान्तात्मानः सत्यमंधरिष्टं विज्ञानि त्वां यतयो ब्रह्मनिष्ठाः ॥ ११ ॥
एको वेदो बहुधा ख्यातस्तस्वामेवैकं बोधयत्येक रूपम् ॥ संवेद्यं त्वां शरण्यं प्रपन्नस्तेषां शान्तिः

आश्चर्यं नितं रं पाम् ॥ १२ ॥ भवतीशोऽणिमादिमांस्तेजोराशिं ब्रह्माविश्वं परमं प्रो वरिष्ठः ॥ आत्मा
नन्दं चानुभूयानुजेते मयं योतिर्वचनो नित्यमुक्तः ॥ १३ ॥ एको देवस्त्वं करोषीह विश्वं त्वं पालय मय
गिष्ठं विद्वद् रूपः ॥ त्वय्यैवान्ते विलयं विदन्तीह संतः सन्निविष्टां शरणं त्वां प्रपन्नः ॥ १४ ॥ त्वामेकमाहुः परमं
चैव रामं प्राणं ब्रह्म तद्विमित्रमीशम् ॥ इदं मुन्युपनन्दं चेति नानं गता रमादित्यमनं करूपम् ॥ १५ ॥ त्व
मक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमन्यविश्वस्य परनिधानम् ॥ त्वमन्यय आश्चर्यं धर्मोत्तमना ननस्त्वपुरुषो
त्तमोऽसि ॥ १६ ॥ त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव रुद्रो भगवानपीशः ॥ त्वं विश्वनाभिः प्रकृति
प्रतिष्ठासर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ १७ ॥ त्वामेकमाहुः पुरुषं पुगणमादित्यवर्णं नमः परस्मान् ॥
चित्मात्रमव्यक्तमचिन्त्यरूपं यंत्रं यज्ञं प्रकृतिनिर्गुणम् ॥ १८ ॥ यदन्तरा सर्वमिदं विभाति यदव्य
यं निमलमेकरूपम् ॥ किमप्यचिन्त्यं तव रूपमेतदन्तरायत्प्रतिभाति तन्वम् ॥ १९ ॥ योगेश्वर
रूपमनन्तशक्तिपरायणं ब्रह्म तनुं पवित्रम् ॥ नमामसंवेशरणां यिनस्त्वां प्रमादभूताधिपते प्रमाद ॥ २० ॥
त्वत्पादपद्ममग्नादोपसंसारबीजं विलयं प्रयाति ॥ मनो नित्यम्यप्रणिधाय कायं प्रसादयाम्येकस
भवंतम् ॥ २१ ॥ नमोऽस्तु गमाय भवोद्भवाय कालाय सर्वैकहमाय नुभूयम् ॥ नमोऽस्तु गमाय कपदि
ने नमोऽस्तु यदोऽयं रूपमयम् ॥ २२ ॥ ततः स भगवान् रामो लक्ष्मणं न सह प्रभुः ॥ संहृत्य परमं रूपं प्र

अ.

२८

कुतिस्थोभवत्स्वयम् ॥ २३ ॥ सत्स्यस्तवमाकर्ण्यवायुपुत्रस्यधीमतः ॥ प्राहगंभीरयावाचाहनु
मन्तं गृह्णतमः ॥ २४ ॥ स्तोप्योतयेनयास्तुत्यानेयास्यतिपरांगतिम् ॥ स्थिरोभवहनुमंस्त्वंका
र्यमौपायिकंकुरु ॥ २५ ॥ इत्यापेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अट्टोत्तरकाण्डे हनुमत्क
तस्तवगजेपञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
रामः प्रत्याह च पुनर्हनुमंतं महाद्युतिः ॥ रक्षसामेहताभार्यागवणेन दुग्मना ॥ १ ॥ सुग्रीवेण समं
सख्यं कार्याद्यप्रवृत्तम् ॥ हसित्वा मधुर्वर्गिहनुमानत्रवीद्वचः ॥ २ ॥ तव भार्या महाभाग गवणेन हते
नियत ॥ विश्वं यथेदमाभाति तथेदं प्रतिभाति मे ॥ ३ ॥ तथापि प्रभुणा दिष्टं कार्यमेव हि किं करे ॥
इत्युक्त्वा हनुमांस्तूर्णप्रसन्नेनांगत्मान् ॥ ४ ॥ आरोप्य स्कंधयोर्वर्गि सुग्रीवांति कमानयत ॥ तौ हृष्टा
पुरुषव्याघ्रौ सुग्रीवो वानरगणतमः ॥ ५ ॥ बालिनं तजितं मेने प्राप्तमिने रुमांश्चियम् ॥ सख्यं च कारागणेन
दिष्ट्या दिष्टेति चाब्रवीत् ॥ ६ ॥ बालिनो विलयं कृत्वा गज्यं चारुमैनिवेद्य च ॥ नानादेह्यान्वानरांश्च
आनाय्य रघुनंदनो ॥ ७ ॥ हनुमदंगदाहठो भ्रातर्मगमलक्ष्मणौ ॥ सिधोस्तदंतो ययनुः सुग्रीवेण सह प्र
भुः ॥ ८ ॥ पारसमुद्रं लंकां च निरुप्याह गवत्तमः ॥ वानरादियथायां तिलं कालक्ष्मणतन्कुरु ॥ ९ ॥ रामस्य
वचनं श्रुत्वा समुद्रं प्राह लक्ष्मणः ॥ सिधो त्वं स्तंभयात्मानं यथायास्यंति वानराः ॥ १० ॥ सिंधुस्तु

रा.

म. १६

२८

प्रभुणा दिष्टं ननु श्रावयदानदा ॥ लक्ष्मणः क्रोधमंदीप्तः पपाता न्येर्जलान्तरे ॥ ११ ॥ तदेहवद्वि
शिष्याशुशोषजलधेर्जलम् ॥ यादामि स्थलभाजीनि देवाभीनादिशोऽद्रवन् ॥ १२ ॥ तद्दृष्ट्वा म
हदाश्चर्यवानगविस्मयज्जनाः ॥ हाहाकारं प्रचकुस्ते लोकाः सर्वे चराचराः ॥ १३ ॥ ऋषयो भूत
सेवाश्च स्वस्तिस्वस्तीति चाब्रुवन् ॥ गधबालक्ष्मणं प्राह नेतव्युक्तं त्वया कृतम् ॥ १४ ॥ पुनर्गनपूर
यामि सीता विरहजेन वै ॥ अश्रुणेति प्रतिजयते तथा पूरयन् प्रभुः ॥ १५ ॥ रामोऽपि तदा काशात्पुष्प
वृष्टिः पपात ह ॥ लोकाश्च मुस्विता आसंश्चिता यित्वा पुनः पुनः ॥ १६ ॥ सिंधुनामंस्तुतां गमं सतुं
मिथो वयं बह ॥ लंकायां गवणं हत्वा समगं मधुमदनः ॥ १७ ॥ आरोप्य पुष्पकं सीतां विभीषणसहा
यवान् ॥ अरोप्याम गमद्रामः सुग्रीवहनुमदादिभिः ॥ १८ ॥ आनंदे योजयामास भ्रातृन्मानुश्ववांध
वान् ॥ राजा सर्वस्य लोकस्य प्रजानामनुरंजनः ॥ १९ ॥ रामं गजानमासाद्य निर्यजोऽपिययुर्मुदम् ।
देवदुंदुभयोनेदुःसर्वदाहिनभस्तले ॥ बवर्षुर्जलदाः काले पुष्पवृष्टिः पपात च ॥ २० ॥ इत्यापेश्रीमद्रा
मायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अट्टोत्तरकाण्डे रामगज्योपलंभनं नाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ॥
प्राप्तगज्यस्य रामस्य गजसानां शये कृत ॥ आजमुर्मुनयस्तत्र गववं प्रतिनंदितुम् ॥ १ ॥ विश्वा
मित्रो यवक्रीते रैभ्यश्च यवनैश्च ॥ कण्वश्च मुनिशार्दूलो येषुर्वादिशमाश्रिताः ॥ २ ॥ स्वस्त्यात्रेयश्च न

अ.
२९

मुचोर्गिमुचोर्गन्त्यस्य च ॥ आजग्मुर्मुनयस्तत्र येऽत्रिणादक्षिणादिजम् ॥ ३ ॥ उपमु. कामठोऽध्रोगै
त्राश्वोमुनिपुंगवः ॥ आजग्मुर्मुनयस्तत्र येऽप्रतीचीममाश्रिताः ॥ ४ ॥ शिष्योपशिष्यमहितावसिष्ठप्रमुख
पुंगवः ॥ आजग्मुर्हिमहान्मानउत्तरादिजमाश्रिताः ॥ ५ ॥ प्राप्यतेनुमहान्मानो गववस्यन्तिवेजतम् ॥
गृहीत्वाफलमन्त्रानिदुताजानमविग्रहाः ॥ ६ ॥ गववंप्रतिनंशश्चविविशु. पम्मासने ॥ गववश्चमहानजा
सन्तयामहमुवत ॥ ७ ॥ भ्रातृभिर्मन्त्रिभिः सार्द्धं पौ. श्रेणिमुख्यस्तथा ॥ विनीत उपसंगम्यपूजयामा
सतान्मुनीन् ॥ ८ ॥ अगस्त्यप्रमुखाविप्रादिष्ट्यादिष्ट्येतिचाव्रवत ॥ गववंप्रज्ञांस्तेमुनयोवा
ग्विदावगाः ॥ ९ ॥ त्वंहिदेवोजगन्नाथोजगतामुपकारकः ॥ गवणस्यसपुत्रस्यसमान्यस्यवधा
प्रभो ॥ १० ॥ जगदेतन्महाबाहोपुनर्जानमिवाभवत् ॥ नगवणादभ्यधिकोदुष्टोलोकभयंकरः ॥
॥ ११ ॥ दशास्येदंशदिकार्यमात्रापयतिगहनः ॥ सदशास्येह नोगमदिष्ट्याचजगदुद्धतम् ॥ १२ ॥
भगवानसिभृषालव्रजणाप्रार्थित पुंग ॥ पुंडरीकविजालाक्षः श्याम आजानुवादुकः ॥ १३ ॥ अथो
प्यायां प्रादुर्भूदिक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥ त्वदृशान्महाबाहोनिवृत्ताः स्मोवयंप्रभो ॥ १४ ॥ तपश्चराम
महितान्स्वप्नप्रसादादनेवने ॥ किंतुर्मातामहादेवीप्रापदुःखंमहत्प्रभो ॥ १५ ॥ तदेवमपर्यमाणंम
यित्तमुद्रेजयेद्विनः ॥ एवमुक्तुमुनिभिः सानुक्रोशं पुनः पुनः ॥ १६ ॥ जहासमधुरं सार्धं माता

रा.

स. १७

२९

जनकनंदिनी ॥ उवाचसस्मिर्नंदेर्वानाम्मुनीन्मिनभाषिणी ॥ १७ ॥ मुनयोयद्यदुक्तेहिगवणस्य
वरंप्रति ॥ पण्डितमहताभातिप्रज्ञमनमिदंदिज्ञाः ॥ १८ ॥ गवणोहिदुराचारः सत्यमनन्नसंशयः ॥
दृजभिर्वदनेर्वागिजगदुद्रेजकोहिसः ॥ १९ ॥ दशास्यस्यवधोविप्रानप्रज्ञंमामिहाहंति ॥ एतच्छ्रुत्वा
मुनयोविस्मयेपगमं गताः ॥ २० ॥ किमेतदितिहोचुस्तेपरम्परमुपेक्षणाः ॥ अथोनिमंभवासीता
काकुत्स्थकुलमाश्रिता ॥ २१ ॥ अस्मानपिजहामेयंकिमेतन्नेवविग्रहे ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतेपांमुनीनां
भावितान्मनाम् ॥ २२ ॥ सीताभीताप्रणम्योचेकृतांजलिपुटासती ॥ पृथग्जनैवमुनयोनादमन्तभा
षिणी ॥ २३ ॥ यदिचात्रापयधर्मांतदावक्ष्यामचादितः ॥ अगस्त्यप्रमुखाविप्राः सीतायाविनयान्वि
तम् ॥ २४ ॥ आकर्ण्यवचनंप्रीताः प्रोचुस्तेकथ्यतामिति ॥ ततः सीतामहाभागाप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥
॥ २५ ॥ पतिमुनीन्देवगंश्चमंत्रिणः श्रेणिमुख्यकान् ॥ विनयेनाभ्यनुज्ञाप्यपूर्ववृत्तानिमादगत ॥
॥ २६ ॥ पूर्वविविधान्मुनयोयदासंपितृमंदिरं ॥ तदैकोतिथिरूपेणब्राह्मणः समुपागतः ॥ २७ ॥
आगत्यापतरंमह्यंतमुवाचद्विजोत्तमः ॥ चतुर्गोवर्षिकान्मासान्स्थान्स्थामिनवमंदिरं ॥ २८ ॥ यदि
सेवापरोनिष्ठेभवस्यमरसन्निभः ॥ जनकोमांस्पनादेवद्विजभक्तिपरायणः ॥ २९ ॥ ब्राह्मणंवासयामा

१ पामरद्वय सधिराच

अ.

३०

सनानाभक्ष्यं समादिशत् ॥ अहंचनस्य सेवायै नियुक्ता धर्मभीरुणा ॥ ३० ॥ यदा यथाज्ञापयति द्वि-
जः स परमार्थवित् ॥ तं तथाऽकरुणं तत्रात्रिदिवसं तं दिना ॥ ३१ ॥ नानातीर्थाभिगमनं कृतं तं नमो ह्य-
ना ॥ तत्र न्याश्च कथाश्चित्राः श्रावयामास मां द्विजः ॥ ३२ ॥ सेवयाममधैर्येण चानुकूल्येन तपितः ॥
कदाचिद्वाङ्मनः श्रेष्ठः प्रियभाषी यदा त्वमाम् ॥ ३३ ॥ तद्गोऽहमभिधास्यामि शृणु न द्विजपुंगवाः ॥ एक-
दा प्रातरुत्थाय कृतमंत्रः कृताद्विकः ॥ ३४ ॥ सति इति समाभाष्य प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ शृणु सीते मया
दृष्टमाश्चर्यकमलानने ॥ ३५ ॥ दधिमंडोदकाब्धेऽप्यपरः स्वादुदकोऽधिकः ॥ पुष्करद्वीपमावृत्य
वर्तने वलयाकृतिः ॥ ३६ ॥ पुष्करं पुष्करं दृष्टं महावद्विजिग्योज्ज्वलम् ॥ पत्रायुतायुतयुतं ब्रह्मण-
पगमासनम् ॥ ३७ ॥ तद्वापवर्षयोर्मध्ये मानसोत्तरसंज्ञकः ॥ मर्यादापर्वतोद्वेग्यं चायामेऽयुतयोजनः
॥ ३८ ॥ तच्छैलस्य चतुर्दिशु इन्द्रादीनां पुगाणि हि ॥ क्रीडार्थं निर्मिताऽन्येषां महानि विश्वकर्मणा ॥
॥ ३९ ॥ सुमालीराक्षसश्रेष्ठः कंकसा नाम तन्सुता ॥ मुनेर्विश्रवसः पत्नी सा मुत गवणद्वयम् ॥ ४० ॥
एकः सहस्रवदनो द्वितीयो दशवक्त्रकः ॥ जन्मकाले सुगुरुक्तमाकाशे गवणद्वयम् ॥ ४१ ॥ लोकानां ग-
वणाज्जातं नाम योगिकमेतयोः ॥ कनिष्ठो दशकंठो यं शितिकंठप्रसादनः ॥ ४२ ॥ लंकामधिवस-
त्ये पधनदेन विनिर्मिताम् ॥ ब्रह्मणो वरदानेन त्रिलोका मवमन्यते ॥ ४३ ॥ श्रेष्ठः सहस्रवदनो गवणो लो-

रा.

स. १७

३०

कगवणः ॥ स्वाभाविकबलेनासौ पुष्करद्वीपमाश्रितः ॥ ४४ ॥ सूर्याचंद्रमसौ गृह्यक्रीडित्कंदुकलील-
या ॥ कुलाचलान्समुद्रद्वयकंदुकं क्रीडते हि सः ॥ ४५ ॥ मानसोत्तरशैलस्य चतुर्दिशु पुगाणि हि ॥ आ-
च्छिद्य संगृहीतानि दिगीशानां महात्मनाम् ॥ ४६ ॥ तत्रैव रमते राजामाना महकुले सह ॥ तत्रैदीयापुरी
रम्या सस्वयं तत्र तिष्ठति ॥ ४७ ॥ अन्यान्यन्येभ्य एवादान्मंत्रिभ्यो राक्षसाधिपः ॥ विशेषतो लंक-
नासापुरी पगमदुर्लभा ॥ ४८ ॥ जगतां सारमाकृष्य यथास्थानं सुमंडिता ॥ चंपकाशोकमंदारक-
दलीप्रियकार्जुनैः ॥ ४९ ॥ पाटलाशोकजंबूभिः कोविदारैश्च चंदनैः ॥ पनसैः सालतालैश्च तमालै-
र्देवदारुभिः ॥ ५० ॥ वकुलैः पारिजातैश्च कल्पवृक्षैर्गलंकृता ॥ अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः सर्वतु कुसुमो-
ज्ज्वलैः ॥ ५१ ॥ दिव्यगंधर्मैर्दिव्यैः सर्वतु फलमयुतैः ॥ अमरैः कोकिलैर्नानावर्णपक्षिभिरु-
ज्ज्वला ॥ ५२ ॥ शान्तकौभमयैः काश्चिन्कैश्चिदग्निशिखोपमैः ॥ नीलांबुजनिभैश्चान्यैः शोभिता
वग्पादपैः ॥ ५३ ॥ दीर्घिकाः सनिवह्वयो ब्रजलपृष्ठा महोदयाः ॥ महार्हमणिमोपानाः फाटिका-
नरकुट्टिमाः ॥ ५४ ॥ फुल्लपद्मान्पलवनाश्च कवाकोपशोभिताः ॥ दान्युहगणसंघुष्टा हंससारसना-
दिनाः ॥ ५५ ॥ तत्र नवावने देशे वैदुर्यमणिसन्निभाः ॥ शार्दूलैः पगमोपनाः सुखार्थमुपकल्पिताः ॥ ५६ ॥
सर्वतु सुखदा रम्याः पुष्कोकिलकलाग्वाः ॥ येषु शानंदनेऽनिष्टन्ये च चैत्रवने स्थिताः ॥ ५७ ॥ मंदरे-

न्येष्टुर्लेपुतेवृक्षास्तत्रमंस्थिताः ॥ नानामणिमयीभूमिर्मुक्ताजालमयीतथा ॥ ६८ ॥ विचित्रवद्धमो
 पानप्रासादिरुपजाभिता ॥ पुग्द्वारसमाकर्णार्णपुरीपरमशोभना ॥ ६९ ॥ नन्दैवैगनुभूयतस्वर्गिभि
 र्नानुभूयते ॥ तन्पुरीस्थितिमाकांक्ष्यतपःकुर्वन्तिसत्तमाः ॥ ६० ॥ तस्यामहस्रवदनोमहानोमहान्मा
 धिपः ॥ आस्तेजगद्वशीकृत्यहेलयाबाहुलीलया ॥ ६१ ॥ इंद्रादींस्त्रिदशान्महान्गलेवद्धामाकित्र
 गन् ॥ मध्वान्दानवान्भोमान्सर्पान्निद्याधरांस्तथा ॥ ६२ ॥ बालक्रीडनशार्क्रीडन्महान्मन्यनसर्प
 पम ॥ गोप्पदंमन्यतेचाधिर्वर्षलोकान्मृणोपमान् ॥ ६३ ॥ द्वापौष्टोष्टसमान्द्विगेनकिंचिद्वणय
 न्दशा ॥ सयदासर्वलोकानां त्रासनंमुपागमन् ॥ ६४ ॥ तदापितामहोभ्येन्यपुलस्त्योविश्रवास्तथा ॥
 न्यवाग्यन्यन्तमस्तंतावत्सेतिभाषकाः ॥ ६५ ॥ एवंसरावणोदेविसहस्रवदनोमहान् ॥ पुष्करद्वी
 पमासाद्यवर्ततेजनकात्मजे ॥ ६६ ॥ तस्यानुजोदशस्योयेलंकायांजानकिस्थितः ॥ ६७ ॥ चित्रा
 णोत्पार्दानिमेशंसयित्वाविप्रोमासांश्चतुर्गेषाण्यित्वा ॥ राजानमांश्चाशिपायोजयित्वाजगामैकः
 प्रोपितस्त्वर्धेयात्राम् ॥ ६८ ॥ इत्यापैश्र्यामद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येअदुनोत्तमकांडेसीता
 भाषणं नाममदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥
 एवंसरावणोविप्राःसहस्रवदनोमहान् ॥ प्रोक्तस्तेनद्विजेनाहंश्रुत्वाऽऽश्चर्यचविस्मिता ॥ १ ॥

अद्यापितन्ममहदिजागरुकंहिवर्तते ॥ पत्न्यामेवाहुर्वीर्येणदशस्योरावणोहतः ॥ २ ॥ सानुग
 समुतामान्यसभ्रातृकःसवान्धवः ॥ मत्कृतेचपुरीदशसेतुर्वद्धश्चवारिधौ ॥ ३ ॥ सुग्रीवेण
 सहायेननथाहनुमदादिना ॥ इदंलोकोत्तमंकर्मकृतंलोकहितंमहत् ॥ ४ ॥ तथापिहदिमेनेतदा
 श्रयप्रतिभातिहि ॥ यदितम्यवधंक्रुर्याद्रावणस्यदुरात्मनः ॥ ५ ॥ तदासंभाव्यतेकीर्तिर्जगन्त्वा
 स्थयमवाप्नुयात् ॥ अतोमहमितंविप्राःशमध्वंज्वलनोपमाः ॥ ६ ॥ आकर्ण्यमुनयःसर्वसाधुसांवि
 तिवादिनः ॥ जानकीप्रशंसुस्तेसर्वलोकहितेपिणीन ॥ ७ ॥ राघवोवचनंश्रुत्वासीतायावार्थवद्धं
 नम ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःसर्वानाजापयन्प्रभुः ॥ ८ ॥ मुनयोऽष्टैवगंतव्यंरावणस्यजयायवे ॥ लक्ष्म
 णंभग्नंचैवशत्रुघ्नंचादिशन्प्रभुः ॥ ९ ॥ मित्रमुग्रीवहोराजस्वर्जंविवादयः ॥ गच्छामःसहितान्त
 त्रमेनिकैःसहमंत्रिभिः ॥ १० ॥ इत्याजाप्यमहाबाहुःसम्मारपुष्पकेरथम् ॥ स्मरणादागतस्तत्रपु
 ष्पकेरथसत्तमः ॥ ११ ॥ तत्रारुजन्महावीरगामचन्द्रपुरोगमाः ॥ भरतो लक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नश्चामि
 तद्युतिः ॥ १२ ॥ सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेवानगाजितकाशिनः ॥ विभीषणोमहाबाहुःसहरागणैःप्रभुः ॥
 ॥ १३ ॥ मात्रापित्राप्यकथनादजानन्वोधिनाऽनया ॥ सीतयारामकार्यार्थनिर्ययोराघवाजया ॥
 ॥ १४ ॥ सुमंत्राद्यामंत्रिणश्चरुपयस्नेचनिर्ययुः ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाधृतायुधकलापिनः ॥ १५ ॥

मुमुचुस्तेसिहनादमहाधोरमहाबलाः ॥ धनुःशब्देनरामस्यसिहनादेनचैवहि ॥ १६ ॥ चचालवसु
धाशैलाश्चेतुःपेतुर्ग्रहाश्चखात् ॥ नद्योऽशुप्यन्समुद्रलाःसागराश्चकंपिरे ॥ १७ ॥ सुग्रीवोहतु
मात्रालोजां ववान्नलण्वच ॥ असंतद्वते सर्वेतिर्ययुरामशासनान् ॥ १८ ॥ सतयासीतयासाध्वराम
चन्द्रोमहाबलः ॥ कामगंपुष्पकंदिव्यमारुगेहधनुर्धरः ॥ १९ ॥ पुष्पकंनेसमारुह्यसर्वण्वमहाव
लाः ॥ सीतयाभ्रातृभिःसार्द्धरामचन्द्रमहाबलाः ॥ २० ॥ प्रेत्सादयन्तोवचनेतिर्ययुर्जितका
शिनः ॥ रामाजयापुष्पकंनदाकाशपथमाश्रितम् ॥ २१ ॥ मनोमारुतवेगेनअणेनगरुडोयथा ॥
जगामपुष्करद्वीपंयत्रास्तेमानमोत्तरः ॥ २२ ॥ मानमोत्तरमामाद्यविस्मितास्तेमहाबलाः ॥ कि
चित्रंकिचित्रमितिप्रोचुमश्चर्यलक्षणाः ॥ २३ ॥ रावधोभ्रातृभिःसार्द्धसहवानरपुंगवैः ॥ सिहनादे
ननादोच्चैर्धनुश्चापिव्यकर्षयत् ॥ २४ ॥ सशब्दस्तुमुलोभृत्वापृथिवीचान्निश्चकम् ॥ पातालवि
वरांश्चैवपुरयामाससर्वतः ॥ २५ ॥ गवणःमहसोत्तम्योकिमेतदितिसंवदन् ॥ तत्राथराक्षसाः
कुद्धाःसर्वएवविनिर्ययुः ॥ २६ ॥ अहोकुतःस्वच्छन्दोयसाधुसर्वनिरूप्यनाम् ॥ इत्याभाष्य
राक्षसेद्राराक्षसेद्रमहाबलैः ॥ २७ ॥ नगमन्निर्ययोशीघ्रंसंदष्टौष्टुष्टोवली ॥ द्वादशादित्यसंका
शःसहस्रवदनामहान् ॥ २८ ॥ द्विसहस्रभुजोद्विकोद्विमहस्रविलोचनः ॥ महामेघसमध्वानोव

डवाग्रिसमःकुधा ॥ २९ ॥ शनयोजनविस्तीर्णैर्येमूर्यसमन्विपि ॥ नानायुधानिसंगृह्यपरिचप्रास
नोमरान् ॥ ३० ॥ भुजुंडाःपगशृन्वंताल्लहंसुदृश्चक्रकम् ॥ पाशांश्चविविधान्गृह्यवाणान्कमो
रमार्जिनान् ॥ ३१ ॥ विपाटान्शुरधारांश्चअर्धचन्द्राकूर्तानपि ॥ नानायुधसहस्राणिनानाविधधनुं
पिच ॥ ३२ ॥ प्रगृह्यसहस्राप्रायावत्ररामोधनुर्धरः ॥ लोचनेक्रोधसंदीप्तैरुल्काभिर्विदीपितः
॥ ३३ ॥ कोऽयमित्यवतीर्त्कोधादनलंप्रोद्धमात्रिव ॥ सिहनादमपुर्गिपुन्वाद्रिसमर्जह ॥ ३४ ॥
ममापिपुर्गस्तीतिदुर्यजःसमुपस्थितम् ॥ इंद्राद्याःककुभांनथाभृत्याःप्राणपरीप्सया ॥ ३५ ॥
पातालविवर्गस्वर्गस्वर्गपातालमेककम् ॥ करोमिसहस्रबाहमानवानानथैकनाम् ॥ ३६ ॥ मेरुप्रभृति
शैलांश्चवृणयाम्यणुमंख्यया ॥ देवलोकेनृणांकुर्यात्तुलोकंत्रिदिवीकसाम् ॥ ३७ ॥ उद्धृत्य पृथि
वींछिद्यामनंतंनखराग्रैः ॥ ब्रह्माणांवाग्यामाममान्वयन्प्रियभाषितैः ॥ ३८ ॥ अन्यथाराक्षस
मृतेनारक्षजगतीतले ॥ सूर्याचन्द्रमसौभृत्वातिथिप्रणयनंत्वहम् ॥ ३९ ॥ बलाहकस्यमिद्वत्पृथ्वी
मेकादिकाःक्रियाः॥कुर्यायमत्वंवह्नित्वंवरुणत्वंधनेजनाम् ॥ ४० ॥ इत्येवंबहुधागर्जन्नाजगामांति
कंहरैः ॥ सेनाध्यक्षाराक्षसेद्राराजामार्द्धसमागताः ॥ ४१ ॥ नानाप्रहरणोपेतानानारथपदातिनः ॥
एकैकस्यापिपर्याताजगतीनेतिमन्महे ॥ ४२ ॥ केषांचिदपिनामानिभारडाजनिबोधमे ॥ कोटीशो

मनमःपूर्णःशूलःपालाहलीमुखः ॥ ४३ ॥ पिच्छलःकोणपञ्चकःकालवेगःप्रकालकः ॥ हिरण्यवा
हुःशरणःकक्षकःकालदन्तकः ॥ ४४ ॥ मुच्छाण्डकोमंडलकःपिंडसेतारभेणकः ॥ उच्छिखः
करभोभद्रोविश्वजेताविगेहणः ॥ ४५ ॥ शिर्लीशूलकरोमृकः सुकुमारः प्रेरणः ॥ मुद्गरःशशंग
माचसुरोमाचमहाहनुः ॥ ४६ ॥ पागवतः पारियात्रःपांडुरोहरिणः कृशः ॥ विहंगःशरभोदक्षः
प्रमोदः सहतापनः ॥ ४७ ॥ कृकरःकुंडरोवेणीवेणीस्कंधःकुमाङ्कः ॥ बाहुकःशंखवेगश्चतुर्नकः
पातपातको ॥ ४८ ॥ शंकुकर्णःपिठरकःकुटीरमुखमेचको ॥ पूर्णागदःपूर्णमुखः प्रभापः शकुलि
हरिः ॥ ४९ ॥ अमाहिठःकामठकः सुपणोमानसोव्ययः ॥ भैरवोमुंडदेवांगःपिशंगश्चोडपालकः
॥ ५० ॥ ऋषभोवेगवात्रापिंडारकमहाहनु ॥ रक्तांगः सर्वसारंगः समृद्धःपाटवासको ॥ ५१ ॥
वराहकोशवणकः सुचित्रश्चित्रवेगिकः ॥ पगशस्तरुणिकोमणिस्कंधस्तथाकृणः ॥ ५२ ॥
मनाप्यशामहात्रहन्कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ॥ प्राधान्येनरुदुन्वानुनसर्वपरिकीर्तिताः ॥ ५३ ॥
नशक्याः परिसंख्यातुंयेयुद्धायसमागताः ॥ नीलम्कासिताचोरामहाकायामहाबलाः ॥ ५४ ॥
सप्तशीर्षाद्विशीर्षाश्चपञ्चशीर्षास्तथापरैः ॥ कालानलमहावोगदुताशसमविग्रहाः ॥ ५५ ॥
महाकायामहावेगाः शूलशृंगसमुच्छ्रयाः ॥ योजनायामविस्तीर्णाद्वियोजनसमुच्छ्रयाः ॥ ५६ ॥

कामरूपाः कामबलादीनानलसप्तन्विषः ॥ अन्येचवहवः शृगाः शूलपट्टिशधारिणः ॥ ५७ ॥ दि
व्यप्रहरणोपेतानानावेपविभूषिताः ॥ शृणुनामानिचान्येपांयेन्येगवणसेनिकाः ॥ ५८ ॥ शंकुकर्णो
निकुंभश्चपद्मःकुमुदएवच ॥ अनन्तोद्वादशभुजस्तथाकृष्णोपकृष्णको ॥ ५९ ॥ घ्राणश्रवाःकपिस्कं
धः कांचनाशोजलन्धमः ॥ अक्षसंतर्दनोत्रहन्कुनदीकस्तमोत्रकृत ॥ ६० ॥ एकाभोद्वादशाक्षश्चतथैव
कजगाभिधः ॥ सहस्रबाहुर्विकटोन्म्याघ्राण्यःक्षितिकपनः ॥ ६१ ॥ पुण्यनामानुनामाचसुवक्त्रःप्रियद
शनः ॥ परिश्रितःकोकनदःप्रियामाल्यानुलेपनः ॥ ६२ ॥ अजोदरोगजशिराः स्कंधाक्षःशनलोचनः ॥
ज्वालाजिह्वःकरालश्चसितकेशोजटीहरिः ॥ ६३ ॥ चतुर्दंष्ट्रोप्रजिह्वश्चमेघनादःपृथुश्रवाः ॥ विकृताशो
धनुर्वक्त्रोजाठरोमारुताशनः ॥ ६४ ॥ उदराशोरथाक्षश्चवज्रनाभोवसुप्रभः ॥ समुद्रवेगोविप्रेद्रशूलकं
पीतथैवच ॥ ६५ ॥ वृषमेघप्रवाहश्चतथानंदोपनंदको ॥ धूम्रश्चेतःकलिह्वश्चसिद्धार्थोवरदस्तथा ॥
॥ ६६ ॥ प्रियकश्चेकनन्दश्चवहुवीर्यःप्रतापवान् ॥ आनन्दश्चप्रमोदश्चस्वस्मिन्कोध्रुवकस्तथा ॥
॥ ६७ ॥ श्लेष्मबाहुःसुबाहुश्चसिद्धपात्रश्चसुव्रतः ॥ गोव्रजःकनकापीडोमहापारिपदेश्वरः ॥ ६८ ॥
गायनोदमनश्चव्राणःखड्गश्चवीर्यवान् ॥ वैतालगीतितालीचनथाकथकवानिको ॥ ६९ ॥ हंसजः
रंकदिग्धांगः समुद्रोन्मादनश्चह ॥ रणोन्कटःप्रहासश्चैतसिद्धश्चनन्दकः ॥ ७० ॥ एतेपुगारावणसे

न्यपालानानायुधप्राहरणार्णेषु ॥ हंसेषु मेपेषु वृषेषु वीरारामे प्रनम्यः कृतसिंहनादाः ॥ ७१ ॥ इत्यापे
 श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अट्टोत्तरकाण्डे गवणसेन्यनिर्याणं नामाष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥
 गवणस्योस्ताः पुत्राः सहस्रशमपुंगवैः ॥ नानाप्रहरणैरेनादुद्रवृगावचरणे ॥ १ ॥ नामान्येषां प्रवक्ष्या
 मिभारद्वा जशृणुष्व मे ॥ कालकंठः प्रभापश्च तथा कुम्भाण्डकोपरः ॥ २ ॥ कालकाशजितश्चैव धृ
 तलोन्मथनस्तथा ॥ यजत्राहुः प्रवाहुश्चैव यजोत्तमपः ॥ ३ ॥ मज्जालश्च महानजाः क्रथः काथो व
 सुव्रतः ॥ तुहरश्च तुहारश्चित्रदेवश्च वीर्यवान् ॥ ४ ॥ मधुरः सुप्रसादश्च किरीटश्च महाबलः ॥ वसन्तो मधु
 वर्णश्च कलशोदर एव च ॥ ५ ॥ धर्मदोमन्मथकरः सृचीवक्रश्च वीर्यवान् ॥ इवेतवक्रः सुवक्रश्च चारुवक्र
 श्च पाण्डुरः ॥ ६ ॥ दण्डबाहुः सुबाहुश्च रजःकोकिलकम्पनथा ॥ अचलः कालकाशश्च वालेशो वालभक्ष
 कः ॥ ७ ॥ संचानकः कोकनदो गृध्रपत्रश्च जम्बुकः ॥ लोहाजवक्रो जवनः कुम्भवक्रश्च रुम्भकः ॥ ८ ॥
 मुंडग्रीवश्च कृष्णो जाहंसवक्रश्च कुंजरः ॥ एते गवणपुत्राश्च महावीर्यपराक्रमाः ९ ॥ बाहुशब्देः सिंहनादः पूर
 यन्तो दिशो दिशः ॥ एषां सैन्यमहस्त्राणां महस्त्राण्यर्जुनानि च १० ॥ नानाकृतिवयोरूपा विविधायुधपाणयः ॥
 कर्मकुटुम्बवक्त्राश्च सर्पजम्भकवक्त्रकाः ॥ ११ ॥ गोमायुमुखवक्त्राश्च शशौलूकमुखास्तथा ॥ खरोद्व

१ आहूतारलिशेष ।

दनश्चैव गहवदनास्तथा ॥ १२ ॥ मनुष्यमेपवक्त्राश्च गालवदनास्तथा ॥ माजोरशशवक्त्राश्च दीर्घव
 कत्राश्चैव च ॥ १३ ॥ कुलोल्कवक्त्राश्च काकवक्त्रास्तथापरे ॥ आसुवधुकवक्त्राश्च मयूखवदनास्तथा
 ॥ १४ ॥ मन्मथमेपाननाश्चैव अजाविमहिषाननाः ॥ कुशशादूलवक्त्राश्च द्वीपिसिंहाननास्तथा ॥ १५ ॥ भी
 मागजाननाश्चैव तथानक्रमुखास्तथा ॥ गोखरोद्वमुखश्चान्येषु पदेषु मुखान्मथा ॥ १६ ॥ महाजठरपादां
 गान्तवकाश्चैव मुखान् ॥ पागावनमुखश्चान्येतथा वृषमुखः परः ॥ १७ ॥ कोकिलभाननाश्चान्येभ्येनानि
 तिगिकाननाः ॥ कुकलासमुखश्चैव विरजो वरधाम्निः ॥ १८ ॥ व्यालवक्त्राः शुकमुखश्चैव वक्त्राः शुभान
 नाः ॥ आर्शो विषाश्चैव गगोनासावरणास्तथा ॥ १९ ॥ स्थूलोदराः कुशांगाश्च स्थूलांगाश्चैव कुशोद
 राः ॥ महम्बग्रीवामहाकर्णानानाव्यालविभूषणाः ॥ २० ॥ गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णजिनां वराः ॥
 स्कन्धमुखान्निजश्रेष्ठतथा ह्युदरतां मुखान् ॥ २१ ॥ पृष्ठमुखान् हनुमुखान् तथा जंवा मुखान् तथा ॥ पार्श्वान
 नाश्चैव हवोनानादेशमुखान् तथा ॥ २२ ॥ तथा कीटपतङ्गानां सदृशान्यामहाबलाः ॥ नानाव्यालमु
 खाश्चान्येषु बाहुशिरोधराः ॥ २३ ॥ नानावज्रोभुजाः केचिद्भृजद्वन्द्ववदनाः परे ॥ खड्गमुखवृकमुख
 अपरे गरुडाननाः ॥ २४ ॥ चोलसंवृतगात्राश्च नानाफलकवाससः ॥ नानावेषधराश्चान्ये नानामाल्या
 नुलेपनाः ॥ २५ ॥ नानावस्त्रधराश्चान्ये चर्मवामस एव च ॥ उष्णीषिणो मुकुटिनः कंबुग्रीवाः सुवर्चसः ॥

॥ २६ ॥ किरीटिनः पंचशिखास्तथा कठिनमूर्द्धजाः ॥ त्रिशिखा द्विशिखाश्चैव तथा सप्तशिखा अपि ॥
॥ २७ ॥ शिखंडिनोऽमुकुटिनो मुंडाश्च तटिलास्तथा ॥ चित्रमालाधराः केचिन्केचिद्रोमाननास्तथा ॥ २८ ॥ विप्रहैकवशानित्यमजेयाः सुरसत्तमैः ॥ कृष्णनिर्मासवक्त्राश्च दीर्घपृष्ठानि हृदराः ॥
॥ २९ ॥ दीर्घपृष्ठाः स्फुलपृष्ठाः प्रलम्बोदरमेहनाः ॥ महाभुजाः ह्रस्वभुजाः ह्रस्वगात्राश्च वामनाः ॥
॥ ३० ॥ कुब्जाश्च ह्रस्वजंवाश्च हस्तिकर्णशिरोधराः ॥ हस्तिनासाः कूर्मनासा वृकनासास्तथापरे ॥
॥ ३१ ॥ वारणेद्रनिभाश्चान्यदीर्घमनःस्वलकुताः ॥ पिगाक्षाः शंकुकर्णाश्च वक्रनासास्तथापरे ॥
॥ ३२ ॥ पृथुदंष्ट्रामहादंष्ट्राः स्फुल्लोष्ठा हरिमूर्द्धजाः ॥ नानापादोष्ठदंष्ट्राश्च नानाहस्तशिरोधराः ॥
॥ ३३ ॥ नानाचर्मभिर्गच्छन्नानानावासाश्च मुव्रत ॥ हृष्टाः परिपतन्ति स्म महापद्मिवाहवः ॥
॥ ३४ ॥ दीर्घग्रीवा दीर्घनखा दीर्घपादशिरोभुजाः ॥ पिगाक्षानीलकंठाश्च स्वर्णकर्णाश्च सुव्रत ॥
॥ ३५ ॥ वृकोदरनिभाः केचिन्केचिदंजनसनिभाः ॥ श्वेताश्लोहितग्रीवाः पिगाक्षाश्च तथापरे ॥ ३६ ॥
कल्माषावहो विप्रचित्रवर्णाश्च केचन ॥ चामरपीडकनिभाः श्वेतश्लोहितकान्तयः ॥ ३७ ॥ नाना
वर्णाः मुखर्णाश्च मयूरसदृशप्रभाः ॥ पाशोद्यनकगः केचिद्व्यादिनाम्याः खगननाः ॥ ३८ ॥ शतव्रीच

चित्रहायुद्धम् । दीर्घत्वमात्र

कहस्तः श्वेतयामुसलपाणयः ॥ अमिमुद्गरहस्ताश्च दण्डहस्ताश्च केचन ॥ ३९ ॥ गदाभुजुं डिहस्ता
श्वेतयामुसलपाणयः ॥ आयुधैर्विविधैर्वर्महात्मानो महोजसः ॥ ४० ॥ महाबलामहावगा अस
ह्याना विनिर्गयुः ॥ घंटाजालपिनद्धांगाननुत्तुम्नेरणाजिग ॥ ४१ ॥ कोटिशो विकृतहस्तभापिणोया
नुधानगणसैन्यपालकाः ॥ दुद्रुग्धुक्कुलावतंसकेशुक्लवावहनपोथवादिनः ॥ ४२ ॥ इत्यादि श्रीम
द्रामायणचाल्मीकैर्यदि काव्ये अदुनोत्तरकाण्डे गवणपुत्रनिर्याणं नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ ५९ ॥
अतः पिचविधुन्वानस्ततो विप्रवर्णानुजः ॥ कोयं किमर्थमायात इति चिन्तापरोभवत् ॥ ५ ॥ ततो गगन
संभूतावर्णा समुदपद्यत ॥ भोगवणमहावीर्यगमोयंसमुपागतः ॥ २ ॥ राववोऽयमयोऽयायाराजाय
मस्वहृषयुक् ॥ लंकायां निहतो येन दागकर्पितवानुजः ॥ ३ ॥ न्वद्रुगार्थमिहायातो विभीषणवसुप्रदः
॥ भ्रातृभिर्वानरैरुल्लेख्य भ्रमोन्मुपयतः ॥ ४ ॥ श्रुत्वा ह्यमानुपेवाक्यं गतगोलोकगवणः ॥ क्रोधमा
हम्यामामद्विगुणं मुनिपुंगव ॥ ५ ॥ हन्यतां वयं नमपमानुपोगिपुसंज्ञितः ॥ मम विद्वजितसाक्षाद्
गायममुपस्थितः ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा वाणजालानि चक्रपथं ततो गतः ॥ चिक्षेप महंसाग्धः पुष्पकोप
रिसुव्रतः ॥ ७ ॥ गक्ष्मीस चमुचो गवानगदृशमानुपान् ॥ चत्वाद्कां चिदपगन्पोथयामासदपिता

क्षपमेतत् ।

न ॥ ८ ॥ साचशास्त्रमृगसिनागधवस्यचमानुषी॥ रावणस्यानुगान्वीराञ्जवानवाणपर्वतेः ॥ ९ ॥
 तेन्योन्यवधमिच्छन्तोयुयुधुःसैनिकोत्तमाः ॥ पेनुर्मन्दुश्चमुमुदुराक्षसावानरानगः ॥ १० ॥ ततो ग
 मोमहाबाहुर्भग्नो लक्ष्मणस्तथा ॥ शत्रुघ्नो हनुमान्वीरः सुग्रीवो जयिवांस्तथा ॥ ११ ॥ अन्ये च नलीला
 या विभीषणपुरोगमाः ॥ युयुधुस्ते महावीरं महावीरणाजिरे ॥ १२ ॥ निर्जग्मुश्च विनेदुश्च चिकीदुश्च व
 राक्षसाः ॥ जट्टपुश्च महान्मानसं ग्रामं प्वनिर्वनितः ॥ १३ ॥ उत्कृष्टास्फोटितैर्नादैश्च चालेव च मेदि
 नी ॥ रक्षसांसिंहनादैश्च परिपूर्णैर्नभःस्थलम् ॥ १४ ॥ तेषां युध्यन्तमुदिता राक्षसेन्द्रा महाबलाः ॥ प्रय
 युर्वातगनीकं समुद्यतशिलायुधम् ॥ १५ ॥ युयोधगक्षसं सैन्यं नराक्षसवानरैः ॥ हन्त्यश्च गन्धर्व
 यं किंकिणीजननादिनम् ॥ १६ ॥ नीलजामूनमंकाशः समुद्यतशिलायुधैः ॥ दीप्तानलग्निप्रख्यैर्न
 रैः सर्वतो वृत्तम् ॥ १७ ॥ तद्दीक्ष्य गक्षसवलं सैः राक्षसपुङ्गवगमाः ॥ कुद्वन्तद्राक्षसं सैन्यं जघ्नुर्द्रुमशिला
 युधैः ॥ १८ ॥ तेषां दपशिलागोलैर्नरांचकुर्वन्ति मुत्तमाम् ॥ वृद्धोर्वव्रसंकाशैर्हरयो भीमविक्रमाः ॥
 ॥ १९ ॥ शिखोः शिखगभास्ते यानुधानानमर्दयन् ॥ निर्जघ्नुः समैरकुद्धा हरयो राक्षसपमान् ॥ २० ॥
 केचिद्रथगतान्वीरान्गजवाजिस्थितानपि ॥ निर्जघ्नुः महमाशुन्ययानुधानान्पुङ्गवगमाः ॥ २१ ॥ ॐ

लङ्गनिभास्ते तु मुष्टिनिष्क्रान्तलोचनाः ॥ तेषु पेनुश्च नेदुश्च ततो राक्षसपुङ्गवाः ॥ २२ ॥ ततः शूलै
 श्च वज्रैश्च विमुष्टैर्होमपुङ्गवैः ॥ मुहूर्तेनावृता भूमिर्भवच्छणिनधुता ॥ २३ ॥ विकीर्णैः पर्वताग्रैश्च रक्षा
 भिरुपमर्दिनैः ॥ आक्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश्च भग्नोपाश्च वानराः ॥ २४ ॥ स्थेनराश्च नचापिराक्षसं गक्ष
 सेनच ॥ हयेन च हयैः केचिन्निपिपुशं रणीतले ॥ २५ ॥ वानगन्वानैरेव जघ्नुर्वीरगहिराक्षसाः ॥ रा
 क्षसान् राक्षसेरेव पिपुशानरायुधि ॥ २६ ॥ आक्षिप्य च शिलाजघ्न गक्षसावानरांस्तथा ॥ तेषां मा
 च्छिद्य शस्त्राणि जघ्नुस्तानपि मानराः ॥ २७ ॥ निर्जघ्नुः शैलशिखरैर्विभिन्नाश्च परस्परम् ॥ सिंहनादै
 विनेदुश्चरणैर्वानराक्षसाः ॥ २८ ॥ छिन्नचर्मननुवाणाराक्षसावानरैः कृताः ॥ सुखावमर्दयन्
 तस्यः श्वतः पर्वतादिव ॥ २९ ॥ तस्मिन् नडासंयनि संप्रवृत्ते कोलाहले राक्षसराजधान्याम् ॥ संह
 प्यमाणेषु च वानरपुनिपान्यमानेषु च राक्षसेषु ॥ ३० ॥ प्रभज्यमानेषु महाबलेषु महर्षयो भूतगणाश्च ने
 दुः ॥ तेनापि सर्वे हरयः प्रहृष्टा विनेदुराक्षसा इतसिंहनादैः ॥ ३१ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकी
 य आदिकाव्ये अद्भुतकुलं युद्धं नाम विशातितमः सर्गः ॥ २० ॥
 ततो गन्धर्वाः रुतन्त्यवगमा रुद्धाः शक्तिनिशिताः प्रगृह्य ॥ सगरावणो रामवलं प्रहृष्टं विवेश मानो हियथाणं

वोधम ॥ १ ॥ सवानगन्दीनवलात्रिर्द्वयप्रणेन ननरगजगजा ॥ एकक्षणेनेद्रिपुमहात्मानिह
तुमेच्छन्नवानगंश्च ॥ २ ॥ मनसाचिन्तयामासमहद्वकं वरः स्वगतः ॥ एतेक्षुद्रा समायाता प्राणांस्त्य
क्त्वाधनानिच ॥ ३ ॥ द्वीपांतरंमहत्प्राप्यममयुद्धाभिकाक्षिणः ॥ किम्यान्ममहतेक्षुद्रैर्नगराभस
वानरैः ॥ ४ ॥ यस्माद्देशात्समायातास्तदंशंप्रापयाम्यहम् ॥ शुद्धकपुशरावानंनप्रशंसंतिपंडिताः ॥
॥ ५ ॥ इतिसेचित्यधनुपावायन्यास्त्रयुयोजह ॥ तेनास्त्रेणनगरक्रुशावानगराभमाहिते ॥ ६ ॥ यस्मा
द्यस्मात्समायातास्तदंशंप्रयापिताः ॥ गल्हस्त्रिनकयाविप्रचोगन्गजभटादिव ॥ ७ ॥ तेमेवस्व
गृहंप्राप्ताअस्त्रवेगेनविस्मिताः ॥ क्रुस्त्रिताः क्रुसमायातामन्यतस्वप्नएवैतः ॥ ८ ॥ प्रलयानिलवेगेनअ
स्त्रेणवांचिताभृशम् ॥ भग्नोल्हस्मणश्चापिशत्रुघ्नोहनुमांस्तथा ॥ ९ ॥ सुर्यावनलनीलाद्याहरयोऽनिलरंह
सः ॥ विभीषणपुगेगाश्चराभमाः क्रुविक्रमाः ॥ १० ॥ वानगश्चनगरक्रुशाभसमाभक्षतागृहम् ॥ प्रा
प्यातिविस्मिताः सर्वे शोचंतेगममेवहि ॥ ११ ॥ पुष्करपुष्पेकतिष्ठन्मसीतेगववः परम् ॥ आस्ते
स्मनास्त्रवेगोयंगमंचालयितुंक्षमः ॥ १२ ॥ महर्षयोऽपिनत्रासन्किमेतदिति विस्मिताः ॥ सापि
सीतामहाभागानत्रास्तेस्मदुर्चिस्मिता ॥ १३ ॥ गंधर्वनगरकारंदृष्ट्वागमचलेमहत ॥ स्वस्तीति

१ समायाता अमन्यतेतिच्छेद संधिगणः ।

वादिनः सौम्यशान्तिजेपुमंदर्पयः ॥ १४ ॥ अंतरिक्षचराः सर्वेहाहाकारं प्रचक्रिरे ॥ देवाअग्निमुष्वावि
प्राकि कृतंरावणेनहि ॥ १५ ॥ गरुडस्वोयदा विष्णुरावणंहेतुमागत ॥ लोलयालवणांभोभोक्षिमेविष्णु
सनातनः ॥ १६ ॥ मादृहामेविनशोऽत्रक्षमावामपाणिना ॥ तत्र प्रभृतिदेवाश्चगंधर्वाः किन्नराश्चराः ॥ १७ ॥
गंधर्मन्यनगृह्णंतिशार्दूलम्येवजंबुका ॥ सोयंविष्णुर्देवराजानोदिव सनातनः ॥ १८ ॥ अस्माकभ
गंधेयनरामोजयतुरावणम् ॥ परम्परंगुराः सर्वेवदन्तेतदिता स्थिताः ॥ १९ ॥ ननदं चमहद्वाक्यः शुद्ध
मन्वासराववम् ॥ विमिस्मियेचरामोपिनदृष्ट्वाकर्मदुष्करम् ॥ २० ॥ कोवमाहारयामासरावणस्यव
धंप्रति ॥ नतः किलकिलाशब्दं चरुगममपुगता ॥ २१ ॥ मगधवः पद्मपलाशलोचनो जन्वालकोप
नद्विषजयेषणः ॥ गमंप्रदत्तं नञ्जाकमेदिनाचक्रं पिशवाग्निध्याप्रदाअपि ॥ २२ ॥ इत्यापेध्रानद्रामा
यणेवाल्मीकीय आदिकव्येअद्भुतान्तरकांडेगममेन्याविशेषणं नाम एकविंशतिनम सर्गः ॥ २३ ॥
वितर्नरिपुंदृष्ट्वागमः अत्रुतिवहेगः ॥ जन्वालचमकेऽनन्तसामिहजोमिपुः ॥ १ ॥ विचकर्मधनु
प्रदप्रलयानलमनिभमा ॥ वेगेनवाणाश्चिपेपमसामंभेनुप्रभुः ॥ २ ॥ निलशब्दगड्योनिस्मवाणाग
भमपुद्गवान् ॥ कदापनुपिमंयनेकदाविमृजतिप्रभुः ॥ ३ ॥ ना तरेददंशेकेश्चिच्छिन्नाभ्युररय
परम् ॥ जवानगभमात्रामोरुद्रः पशुगणानिव ॥ ४ ॥ नदृष्ट्वादुष्करं कर्मकृतं गमेषणः ॥ अ

नीकाग्रमनासाद्यपुष्टुदगाधेन॥६॥ ममेतन्ममैतान्यप्रेक्षक इति धृत ॥ अहमेकोहनि च भिनग
माकस्मिकंरिपुम् ॥ ६ ॥ अद्यनिर्मातवापृथ्वीनिदेवंत्रिदिवत्था ॥ कस्मिन्प्याम्यहमेवैकःशोपयिष्या
मिवाग्निं ॥ ७ ॥ पर्वतांश्चूर्णयिष्यामिपानयिष्यामिधैग्रहान् ॥ इत्युक्त्वागक्षसश्रेष्ठसामं यो दुम
थाह्वयत् ॥ ८ ॥ त्वामग्रयज्ञेनाच्छिद्यतर्पयिष्यामिचानुगान् ॥ तेयंलंकापुगीरामनाहंचदशकन्ध
रः ॥ ९ ॥ शिम्भेनपोथयिष्यामिगदयागुनन्दन ॥ कपित्थमिवकाकुत्स्थकरीमदकलःकिल ॥ १० ॥
इत्युक्त्वा रावणोयुद्धं गमयसहचारभत् ॥ नदभूदग्रयुद्धं शलिवा सवयोग्नि ॥ ११ ॥ रावणं प्राप्य रामोपि
परं हर्षमुपागमत् ॥ नदभूदद्रुतं युद्धं यो रमे महर्षणम् ॥ १२ ॥ गमस्य च महाबाहो रंलि नो रावणस्य च ॥
गांधर्वेण च गांधर्व देवं देवनगाधव ॥ १३ ॥ अत्र राक्षसगजस्य जवानपमाम्बवित् ॥ अस्त्रयुद्धे च परमो
रावणो राक्षसाधिपः ॥ १४ ॥ समर्ज परमकुद्ध पन्नगाधं मराधवे ॥ ते रावणधनुर्मुक्ता शराः कांचनभू
षिताः ॥ १५ ॥ अभ्यवर्त्तनकाकुत्स्थं सर्पाभृत्त्वामहाविषाः ॥ ते संपवदनाघोरावमंते ज्वलनं मुग्धे
॥ १६ ॥ राममेवाभ्यवर्त्तनव्यादिनाम्याभयावहाः ॥ ते वासुकि समस्पृशं दीप्तभोगं महाविषः ॥ १७ ॥
दिशश्च विदिश चैव समंतादावृता भृशम् ॥ राम संपततो हृद्वापन्नगांस्तान्सहस्रजः ॥ १८ ॥ सौपर्णमभ्रं त
द्वोरं पुनः प्रावर्त्तय द्रणे ॥ रामेण च शरमुक्ता रुक्मपुंखा शिला शिताः ॥ १९ ॥ सुपर्णा कांचनाभृत्वा

विचेरुः संपंशत्रयः ॥ तेना लवुशराभृत्सर्वरुपांश्च महाविषात् ॥ २० ॥ सुपर्णं हृषागमस्य वि
दिशश्च समरूपिणः ॥ अनेर्पितो हृद्वापन्नगांश्च रावणो राक्षसाधिपः ॥ २१ ॥ अभ्यवर्त्तदा रामे चोरा
भिश्चादमद्रुष्टिभिः ॥ नन शरसहस्रेण पुनर्गदितुकारिणम् ॥ २२ ॥ रामबाणानभ्यहनद्वोराभिः श
रद्रुष्टिभिः ॥ विपेदुर्देवगं र्वाश्वाणाः पितरस्त्वया ॥ २३ ॥ राममार्त्तनदा हृद्वासिद्धाश्च परमपंथः ॥ राम
चंद्रमंसं हृद्वाग्रस्तं रावणराटुणा ॥ २४ ॥ प्राजापत्यचनभ्रं रं गहिणीं शशिनः प्रियाम ॥ समाक्रम्य यु
धस्त्रयोपजानामहिनेभ्यः ॥ २५ ॥ सधूम परिवृत्तो मि प्रज्वलन्निवसागरः ॥ उत्पपातततः कुद्धः
स्पृशन्निवदिवाकरम् ॥ २६ ॥ नष्टरूपश्च परमो मंदगदितुकारिणः ॥ अदृश्यत कचं वाकः समतो
भुमकेदना ॥ २७ ॥ क्रुशाध्वग्निर्योपागगने पुरुषाधमाः ॥ औत्पानिका नितर्दतः समंतत्प
रिचक्रमुः ॥ २८ ॥ रामोपि हृद्वाभृकुटिको वमं ग्लोचनः ॥ क्रोधं चकार मुभञ्जनिदं द्रु
वराक्षमम् ॥ २९ ॥ तस्य कुद्धस्य वदनं हृद्वागमस्य धीमनः ॥ सर्वभूतानि विभ्रे प्राकंप
तमहीतदा ॥ ३० ॥ सिद्धशालिवा चैल प्रज्ज्वाला कुलद्रुमः ॥ बभूव्यानिशुभित समु
द्रद्वपर्वसु ॥ ३१ ॥ लंकायां रावणवधेयं प्रायुक्तं शम्भुः ॥ जग्राहतं शरं दीपनिःक्षतमि

वोगम ॥ ३२ ॥ यमरमेप्रथमप्रदादगम्योभगवानृषिः ॥ ब्रह्मदत्तमहाबाणप्रमाहयुधितद्व
 ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणानिमित्तं पूर्णमिद्राद्यमितनेजसा ॥ दत्तं मुग्धपतेः पूर्वदेष्टव्यं यत्र यत्राक्षिणः ॥ ३४ ॥
 यम्यवाजपुष्यवनः फलपात्रकभास्करो ॥ अगम्यकाजमर्गोद्वेगममंदगो ॥ ३५ ॥ पर्वस्वपि
 न्यवित्यस्नात्वा लोकपालासदाजमः ॥ धनदोवरुणश्चैव पाशहस्तस्तथांतकः ॥ ३६ ॥ जान्वत्यमानं
 वपुषामपुंगवदेमभूषितम् ॥ नेजसासर्वजनानां कृतं भास्करवर्चसा ॥ ३७ ॥ सधूममिव कालाग्निर्दी
 प्यमानं रविवया ॥ स्थनानाश्च दानां भेदनं निप्रकाशितम् ॥ ३८ ॥ परिवर्णां महस्त्राणां गिरीणां
 चैव भेदनम् ॥ नाना रुधिरसितांगमोदोदितं दृष्ट्वा दाम्भ्यम् ॥ ३९ ॥ कालाभं मुमहानादनानां जति
 विनाशनम् ॥ अत्रुणां त्रामजनने स पश्चादिव पन्नगम् ॥ ४० ॥ काकगृध्रचकानां च गोमायुवृकरा
 साम ॥ नित्यं भक्ष्यप्रदं युद्धे गजमानां भयावहम् ॥ ४१ ॥ द्विपवां कीर्तिदग्गं प्रकपं करमात्मनः ॥
 अभिमन्युतनोगमस्तं महं पुं महाभुजः ॥ ४२ ॥ वेदप्रोक्तं विभिना कुण्डलीकृत्य कामुकम् ॥
 सगवगाधनवेभास्त्रिपशुमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ असायको धनुर्मुक्तो हन्तुं गमेण रावणम् ॥ ध्रुम
 पूर्वप्रजन्वात् प्राप्य वायुपथं महान् ॥ ४४ ॥ तं वज्रमिव दुर्धनं वज्रपाणिर्विमर्जितम् ॥ कृतानि

१ पञ्चमहाबाण ब्रह्मदत्तं प्रमाहयुधितं युधितद्वयं दत्तं मुग्धपतेः पूर्वं देष्टव्यं यत्र यत्राक्षिणः ।

कमिवावायं रावणो बोध्यतन्पुगः ॥ ४५ ॥ हं कृत्य किल जगद्वाणं वामेन पाणिना ॥ ततस्तं जानुना कृ
 प्यध्वं जगत्समाधिपः ॥ ४६ ॥ भग्नैतस्मिन् लेगमो विमना हवता स्थितान् ॥ सहस्रकन्धः कुड्मश्च
 प्रमृद्य सायकम् ॥ ४७ ॥ विव्याध सवर्षक्षः सर्वप्राणनराजसः ॥ वज्रो निभिर्यस्य शरीरमस्य मुमहान्म
 नः ॥ ४८ ॥ भित्त्वा मर्द्वा च सहसा पातालं नलना विजता ॥ तनोगमो महाबाहुः पपात पुष्पकोपरि ॥ ४९ ॥
 निःसंजो निश्चलश्चासौ द्वाद्वाभुनानिचक्रिः ॥ प्राकम्पनमर्द्वा मर्दा सपर्वतवताश्चिका ॥ ऋषय
 कां दिशीकास्ते हारामदतिवादिनः ॥ ५० ॥ दशतवदनो जिनास्मिन् प्रोत्थितो जिगमिन्नतनं सानुमा
 त्रः ॥ गगनतलगतानि पेतुं रुल्का प्रत्यमिवापि च मे निरेजनो वाः ॥ ५१ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणं वा
 र्त्मा कीय आदिकान्ये अद्रु० रामस्वप्राथितनाम द्वाविजितनमः सर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ॥
 रामेन थाविधं द्वा मुनयो भयविह्वलाः ॥ हाहाकारप्रकुर्वन्तः शान्तिं जपुश्च केचन ॥ १ ॥ तदानुमु
 निभिर्देहासीता प्रहसितानना ॥ वसिष्ठप्रमुखा सर्वसीतां प्रोचुर्महर्षयः ॥ २ ॥ सौतेक
 थं श्रावितो यं रावणं रावयस्त्वया ॥ समुत्पन्नो विपाको यं योगे जनकनंदिनि ॥ ३ ॥ कृगता भ्रातरः
 सर्वे कृगता वानरर्षभाः ॥ सन्निधः कृगता भद्रगामस्य किमु पस्थितम् ॥ ४ ॥ श्रुत्वेतद्वचनं तेषां मु

१ रावणं रावयस्त्वयि ।

अ.

नानाभावितात्मनाम् ॥ रामं तथा विधेद्विज्ञानं पुष्पकोषम् ॥ ५ ॥ पुंडरीकनिभेन त्रिनील
रणमूर्धनि ॥ आलिंग्य चोरसासुतप्रियामिव चतुःशरम् ॥ ६ ॥ नंदनं राक्षसं चापि महाबलपराक्रम
म् ॥ सादृशं विनयोच्चैः सीताननकनदिनी ॥ ७ ॥ स्वरूपं प्रजहौ देवी महाविकटरूपिणी ॥ क्षु
त्क्षामाकोटरार्धचक्रभ्रमितलोचना ॥ ८ ॥ दीप्यं जंघामहागवामुंडमालाविभूषणा ॥ अस्थि
किणिकाभीमाभीमवेगपराक्रमा ॥ ९ ॥ समस्वगमहायोगाविकृताविकृतानना ॥ चतुर्भुजादीप
तुंडाशिरोलंकरणोज्ज्वला ॥ १० ॥ ललजिह्वाजटानैर्मण्डिताचण्डगोमिका ॥ प्रत्यंभोदका
न्नाभाद्यं पाशविधारिणी ॥ ११ ॥ अवस्कंद्य द्यात्तुर्णसङ्गमपंथाग्नि ॥ इयं त्रिगवणस्थप
तनिमिषान्तरे ॥ १२ ॥ शिरोसिखावणम्याश्रुनिमिषान्तरेमात्रतः ॥ खड्गेन तस्य चिच्छेदमहमार्ण
हलीलया ॥ १३ ॥ अन्यपांशोर्दृष्ट्वा गणां शिरोमिनसं गदहि ॥ भित्ता निपातयामास भूमौ नेपादुग
त्मनाम् ॥ १४ ॥ केषांचित्पाटयामास तापेः कोष्ठा निजानका ॥ खड्गेन च चिच्छतन्कांश्चिन्नकृगन्पा
श्चिच्छिदे ॥ १५ ॥ खण्डं खण्डेन कागन्यां स्तलेन कांश्चिद्वहि ॥ अन्त्राण्यन्यस्याचकपपादावा
तनकांश्चत ॥ १६ ॥ पाशैर्न निजवानान्यान्पाणिनान्यानपाशयत् ॥ कांश्चिच्छिच्छिन्नानि न ददुःखान्य

१ पुष्पकर्णश्लेषः सम्भवात् पुष्पकर्णश्लेषस्यैव पुष्पकर्णश्लेषस्यैव ।

श.

म.२३

20

नपानयत ॥ १७ ॥ प्रलयं कुर्वन्तीसीतागन्धमानां भयंकरी ॥ निजवाना इहासेन कांश्चिन्पृष्टे द्विधा कगेत ॥
॥ १८ ॥ कांश्चित्केशान्समाकुप्य निष्पिपेमहीनले ॥ सख्यान्सगजान्साथान्सगदान्सहनोमगत १९
कांश्चिद्वाधान्समाकुप्य मजयामास वारिधौ ॥ गले चोद्वयकेषां चित्प्राणाञ्जघाहजानकी ॥ २० ॥
केषां चित्कंधारुह्याशिगंस्युत्पाटितानि हि ॥ हुंकारेणा इहासेन कांश्चिन्प्राणानहापयत ॥ २१ ॥
कांश्चित्प्रचूर्ण्य वदनपशुमारममायत ॥ तान्सर्वाग्निमिषेणैव निहत्य जनकात्मजा ॥ २२ ॥ ने
पामंत्रेण शिखामालाभिः कुनभूषणा ॥ गवणस्य शिगंस्युग्राण्यादाय गणमुद्धेन ॥ २३ ॥
केदुकक्रीडतं कर्तुमनश्चेकमनस्विनी ॥ एतस्मिन्नंतरेन स्यागेमकूपेभ्य उद्धताः ॥ २४ ॥ मातंगे वि
कुताकागभा इहासाः समाययुः ॥ सहकंदुकलीलां वीसीतयाताः सहस्रशः ॥ २५ ॥ तासां कासां चि
दारुयास्येतामानि शृणुमुव्रत ॥ याभित्यामास्त्रयो लोकाः कल्याणाभिश्च गचराः ॥ २६ ॥ प्रभाव
नी विशालाक्षीपालिता मोनसीतथा ॥ श्रीमती वदुला चैव तथैव बहुपुत्रिका ॥ २७ ॥ अप्सुजाना च
गोपाला बृहदंशुकान् तथा ॥ जयावती मालती काधुवर्णा भयंकरी ॥ २८ ॥ वसुदामा सुदामा च
विशोकानंदिनी तथा ॥ एकवृद्धा महावृद्धा च केनैमिश्च टीतमा ॥ २९ ॥ उत्तेजनी जयासेना कमला
क्षयशोभना ॥ शत्रुं जया तथा चैव क्रोधनाश लभोसर्ग ॥ ३० ॥ माधवी शृभुवम्राचतीर्थसेनी जटा

अ.
४१

ज्वला ॥ गीतप्रियाचकल्याणीकद्रुमेमामिताशना ॥ ३१ ॥ मेघस्वनाभोगवतीमुभश्चकनका
वती ॥ अलाताशीवेगवतीविद्युजिह्वाचभागी ॥ ३२ ॥ पञ्चावतीमुनेत्राचगंधमवदुयाजना ॥
मन्नालिकामहाकालीकमलाचमहावला ॥ ३३ ॥ मुद्रामावदुदामाचमुप्रभाचयशस्विनी ॥ नृत्य
प्रियापगनंदाशतोत्सवमेखला ॥ ३४ ॥ शनवंताशनानंदाआनंदाभवताग्निनी ॥ वपुष्पतीचन्द्र
सीताभद्रकालीमदामला ॥ ३५ ॥ झंकारिकाविष्णुटिकाशमाचत्वग्वासिनी ॥ सुमलागुम्फनव
तीशुद्धिकामाजयाप्रिया ॥ ३६ ॥ धनदासुप्रमादाचभयदाचजनेश्वरी ॥ ऐडीभेडीममेडीचवेनाल
वननीतथा ॥ ३७ ॥ कंदानिकंदुकाचैववेदामित्रासुदेविका ॥ लम्शाम्यांकनकाचैवचित्रमेनाच
लाचला ॥ ३८ ॥ कुकुटिकाशृंगालिकानथाशंकुलिकादृढा ॥ कन्दालिकाकाकालिकाकुम्भिका
थशतोदरी ॥ ३९ ॥ उत्काथिनीज्वलाचमहावेगाचकंकिनी ॥ मनोजवाकटकिनीप्रवणापूतना
तथा ॥ ४० ॥ पेशयाचातिद्रुमाकोशनाथनडिप्रभा ॥ मंदोदरीचतुंडीचकोटरामेधवाहिनी ॥ ४१ ॥
सुभगाचविनीलवाचदुवृडाचिकन्थिनी ॥ ऊर्ध्ववर्णीधराचैवपिंगाशीलोदमेखला ॥ ४२ ॥ पशुवक्त्रामधु
लिहामधुतुंभानेवच ॥ यशाणिकामन्मरिकाजगयुजंजगनना ॥ ४३ ॥ ग्यानाददहाचैवतथा
धमपमाद्रिज ॥ खंडवंडापशुश्रोणं पृषणामणिकुट्टिका ॥ ४४ ॥ अम्लोचाचैवनिम्लोचानथालं

रा.

स. २३

४१

पयोधरा ॥ वेणुवीणाधराचैवपिंगाशीलोदमेखला ॥ ४५ ॥ शशालकमुखीदृष्टाग्रजंघामहाजरा ॥
शिञ्जुमपमुरीचैनालोहिताशीविभीषणा ॥ ४६ ॥ जटालीकाकामचर्गदीर्घाजिह्वावलेत्कटा ॥
कालाहिकायामालीकामुद्रामुद्रेश्वरी ॥ ४७ ॥ लोहित ओमहाकायाहविष्पडाचपिंडिका ॥
एकल्लेचासुकर्माचकुलाकर्णीचकर्णिका ॥ ४८ ॥ सुगर्णीचतुष्कर्णीकर्णप्रावणानथा ॥ चतु
ष्पथनिकेताचगाकर्णीमहिषानना ॥ ४९ ॥ मरुकर्णीमहाकर्णीभेरीस्वनमहास्वना ॥ शंसकुंभश्च
वानेवभगदाचमहावला ॥ ५० ॥ गणाचसुगणाचैवकामदान्यथकन्यका ॥ चतुष्पथरताचैवभ्रति
नीर्वाण्यगोदरा ॥ ५१ ॥ पशुदाविमुदाचैवसुपदाचमहायदाः ॥ पशोदागोमहिषदासुविशालाच
तुभुजा ॥ ५२ ॥ प्रतप्राप्रतिप्राचमेचमानासुलोचना ॥ नाकर्णीमुखकर्णीचविशिगमयिनीतथा ॥
॥ ५३ ॥ एकवक्त्रमेघवामेवनामादिगोचना ॥ एताश्चान्यश्चद्वेमानसःकोटिकोटिजा ॥ ५४ ॥
अमंख्यात सभाजगुःकीडिदंसीतयानद ॥ दीर्घवक्ष्योदीर्घदंन्योदीर्घतुंडयेडिजेनम ॥ ५५ ॥
सरसामधुराश्चैवयौवनम्याःस्वलंकनाः ॥ भाद्रान्धेनचर्मपुक्ताःकामरूपधगमनथा ॥ ५६ ॥ नि
र्वाणान्यःश्वेताश्चनथाकांवनमंनिभाः ॥ कुण्ठमंरतिभाश्चान्याधुम्राश्चद्रिजपुंगव ॥ ५७ ॥
अरुणाभामहाभामादीर्विकेश्यमितांबरः ॥ ऊर्ध्ववर्णीरगाश्चैवपिंगाक्षोर्लोदमेखलाः ॥ ५८ ॥ लंबो

दयोर्लवकपयस्नयान्वययोधगः ॥ ताम्राक्ष्यन्ताप्रवर्णाश्चदयक्ष्यश्चनथापगः ॥ ६९ ॥ अत्रुणां
विग्रहेनित्यंभयदान्ताभवेत्यपि ॥ कामरूपधगश्चैवजवेवायुसमान्तथा ॥ ६० ॥ शिर्गांसिरभ
गांगृह्यगंडजलोपमान्यपि ॥ चिक्रीदुःसीतयासाहं तस्मिन्नधगमनये ॥ ६१ ॥ मुंडमालाधगश्चैवका
श्चिन्मुंडविभपणाभाषणांगेमहावेरिगृध्रकंकशिवान्विते ॥ ६२ ॥ मांमासकपंकिलेवोन्नतत्रपुगेपध
ननर्तजानकीद्वीपारकालीमहापत्नी ॥ ६३ ॥ तदाचकेपेपुत्रिरीनौरिवानिलचालिता ॥ चेलुश्चभ
धगःसर्वेसमुद्राश्चचकंपिरे ॥ ६४ ॥ स्वर्गिणांचविमानानिव्यान्पेतर्भयनोद्विज ॥ मय्यभ्यदुदुर्भु
नावीजिनोमुक्तस्त्वयः ॥ ६५ ॥ यदानमेहेजानक्याभारिमोद्वसुंधग ॥ गंतुमेच्छतपातालंसीतापा
दाग्रपीडिता ॥ ६६ ॥ अदृष्टमेनमीतायामातुणांदुक्तेनच ॥ प्रलयमेतिरत्योकाःकिमेनदिति विद्व
त्ताः ॥ ६७ ॥ धगपातालगमनंविनकयंमुग्धमत्तम ॥ संप्रापितोमहादेव स्वयमायाद्रणाजिग्म ॥ ६८ ॥
जानन्नयाःपादविन्यासेश्वररूपधरोदगः ॥ आत्मानंस्त्वंभयामासधरणीधृतिहेतवे ॥ ६९ ॥ सर्व
भागमहादेवःसीतापादनलेस्थितः ॥ शतरूपोविहृपाक्षःसुस्थिताभृष्टगन्दा ॥ ७० ॥ तथाप्युपरि
जालोकानस्थानुंसोदरेअणम ॥ सीतायाःपादशब्देनअस्मादंकुतेनच ॥ निःश्वामयानसचानंदुःस्थ
तासर्भवादयः ॥ ७१ ॥ धर्गितनययायर्द्राभन्त्येधरण्यांकुतमितमनमानच्चितयंतोद्विजेद्राः ॥

जयतिजयतिसीतेन्याहुर्मिद्रादिदेवाः सपदिभुवनभंगमन्यमानाविपेदुः ॥ ७२ ॥ इत्यापे श्रीमद्रामायणे
आदिकाव्येवाल्मीकीयेअद्रुतोत्तरकांडेमहमवदनगवणवधोनामत्रयोविंशतितमः सर्गः ॥ २३ ॥
संभवेगंसीतायावीक्ष्यत्र प्रपुगेगमाः ॥ मल्लोकपालास्त्रिदशाक्रपिभिःपितृभिःसह ॥ १ ॥ प्रमाद
यितुमुद्युक्ताःसीतानितुष्टुसुगः ॥ कृतांजलिपुत्रादेवाःप्रणम्यचपुनःपुन ॥ २ ॥ ब्रह्माद्याःस्नोतुमा
स्त्वासीतांगक्षमनाजिनीम ॥ यामामाहेद्वर्गीशक्तिर्जानरुपातिलालसा ॥ ३ ॥ अनन्यानिष्कले
नन्वेसंस्थितागमवल्लभा ॥ स्वाभाविकीचत्वनमृताप्रभाभानोस्तथामला ॥ ४ ॥ एकासौवैष्णवी
अक्षीरणेकोपाधिदेवतः ॥ परावैष्णरूपेणक्रीडन्तीगमसन्निधौ ॥ ५ ॥ सयंकरोतिसकलंनस्याः
कार्यमिदंजगत ॥ नकार्यचापिकरणमोक्षश्चेतिनिश्चयः ॥ ६ ॥ चतस्रश्चतस्रोदेव्याःस्वरूपत्वे
नमंस्थिता ॥ अधिष्ठानवशादस्याजानक्यागमयोपितः ॥ ७ ॥ शान्तिविद्याप्रतिष्ठाचनिवृत्तिश्चे
तिताःस्मृताः ॥ चतुर्दशस्ततोदेवःप्रोच्यतेपरमेश्वरः ॥ ८ ॥ अनयापरयादेव स्वात्मानंदंममदनु
ते ॥ यच्चस्त्वनादिसंसिद्धमेद्वयमनलंसहत ॥ ९ ॥ न्वत्मेवेधादवाप्तंनद्रामेणपरमात्मना ॥
सैषामवेश्वरीदेवीमर्वधनप्रवर्तिका ॥ १० ॥ न्वयेदंभ्रामयेदीशोमायावीपुरुषोत्तमः ॥ सैषादाया
न्मिकाशक्ति मर्त्याकागमनावती ॥ ११ ॥ वैश्वरूपमहेजस्यपर्वदासंप्रकाशयेत् ॥ अन्या

श्वशक्तयोऽपुष्ट्यास्त्वयादेविविनिर्मिताः ॥ १२ ॥ ज्ञानशक्ति क्रियाशक्ति प्राणशक्तिरिति त्रयम् ॥
 सर्वाणामेव शक्तिर्ज्ञानशक्तिर्मते विनिर्मिताः ॥ १३ ॥ एकाशक्तिः शिवोऽप्येकः शक्तिमानुच्यते शिवः ॥
 अभेदे चानुपश्यन्तियोगिनस्तन्वदतिनः ॥ १४ ॥ शक्त्यो जानकीदेवी शक्तिर्मते दिगधवः ॥ विशेष-
 कश्च्यते चायं पुष्पेन तन्वयादिभिः ॥ १५ ॥ भोग्या विश्वेश्वरी देवी गवतमपतिव्रता ॥ प्रेक्ष्यते भगवता
 भोक्ता मधुदेवशिवधनः ॥ १६ ॥ मन्तागमो मति मन्तामन्तव्यान् विचारतः ॥ एकं मन्त्रं गतं मृक्षं मृद-
 क्यमचलं ध्रुवम् ॥ १७ ॥ योगिनस्तन्वत्प्रपश्यन्ति नन्देद्याः परंपदम् ॥ अनन्तमजं ब्रह्मैकवले निष्कलं परम्
 ॥ १८ ॥ योगिनस्तन्वत्प्रपश्यन्ति नन्देद्याः परंपदम् ॥ मान्वा गवो न पगमायानन्दनिधिर्मन्त्रताम् ॥ १९ ॥
 संसारनाथान् विन्दन् हर्षाश्चरन् प्रयातः ॥ नैदानीं भूतसंहारस्त्वयः कार्यो महेश्वरि ॥ २० ॥ गवणं सगणं
 हन्त्या न गतां मुग्धमाहितम् ॥ किंपुनर्नृत्यकलया जगन्मद्विषये न्वया ॥ २१ ॥ एतच्छृत्वा विशालाक्षी ब्र-
 ह्मणोऽभ्यर्थनं वचः ॥ प्रीतामीतानदाः प्राह ब्रह्मणं स ह देवतम् ॥ २२ ॥ पतिमं पुण्डरीकाक्षः पुष्पकोपरि ग-
 वः ॥ विद्वत्शुभे प्रणम्य दिशेन मृतकवन्धुभिः ॥ २३ ॥ तस्मिन्नेवं स्थिता देवाः किमिच्छामि जगद्धितम् ॥
 ग्राममेकं करिष्यामि जगदेतच्च गच्छम् ॥ २४ ॥ श्रुत्वा तद्वचनं देव्याः संभ्रमसाहितं मुगः ॥ हाहाकारं प्रच-
 कृते मंच चालय मेदिनी ॥ २५ ॥ ततो ब्रह्मा मुग्धः सार्द्रपुष्पकं गन्धम स्थितम् ॥ श्रीगामं प्रादयामास मृ-

तिस्पृष्टास्त्वपाणिना ॥ २६ ॥ उत्तस्थो च महाबाहू गमः कमललोचनः ॥ गेगवणमुद्वृष्टस्त्वमद्यम्
 द्राणभेदिनः ॥ २७ ॥ द्रक्ष्यस्याश्रयमस्यास्यं हुहुदीर्भाषणः कृतिः ॥ वृत्तेनैवं धनुर्गृह्यत्यपश्यन्त्रि-
 दशान्पुंगवः ॥ २८ ॥ नापश्यन् जानकीं तत्र प्राणेश्यापि न गीयसीम् ॥ नृत्यंती चापरां कालीमपश्यच्च-
 रणांगणे ॥ २९ ॥ चतुर्भुजां ललाजिह्वां च त्वमपराध्यामिमीम् ॥ शवरूपमहादेव हृत्संस्थां च दिगं वग-
 म् ॥ ३० ॥ पितृतीरुधिर्भीमां कोटराक्षीं श्रुत्वा त्वमम् ॥ जगद्भासकृत् नोत्साहं मुण्डमालाविभूषणा-
 न् ॥ ३१ ॥ भीमाकाराभिग्न्याभिर्कीडंतीं रणमूर्द्धिनी ॥ मुण्डे गच्छस गजस्य खिलं तीक्ष्णं कुंकुमुदा-
 ॥ ३२ ॥ प्रलयत्वां तन्धाराभासदाघवर्गतादिनीम् ॥ अन्धमुण्डकरो ह्यश्रुतमालांचलत्पदाम् ॥
 ॥ ३३ ॥ कवन्ध्यान्नाशसानाश्च नयामहविनृत्यनः ॥ स्थवातिगजानाश्च शकलानि व्यलोकयन् ॥ ३४ ॥
 नैकोपिराक्षसो यत्र कण्ठादशिरो युतः ॥ कवन्ध्याये च नृत्यंति नेपां पादाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३५ ॥ कवन्ध-
 रावणन्यापि नृत्यन्ते च व्यलोकयन् ॥ नृद्विह्वलमुग्धायोऽप्रेतगजपुंगवमम् ॥ ३६ ॥ कालीं च वी-
 र्यवृत्त्यंतीं मातृभिर्महितां द्विज ॥ पथानहस्ताद्रामस्य वेपथः सजग्धनुः ॥ ३७ ॥ भयाच्च निमिर्माला-
 जगमः पद्मविलोचने ॥ इत्येवं तस्मिन् नन्दे द्वावज्जायाश्च गच्छतम् ॥ ३८ ॥ त्वां दृष्ट्वा विह्वलं सीताकुण्ड-
 लापि च गवणम् ॥ रथादवस्कंद्य मनीषपातरणमूर्द्धिनी ॥ ३९ ॥ भीमां च सृतिमालं व्यसं कृपाञ्जमा

अ.
४४

तृकाः ॥ निर्मायताभिः सहिताहन्वागवणमग्रतः ॥ ४० ॥ रश्मिर्नाथनं कृत्वा नृत्यं तीर्थव्यवस्थिता ॥
अनयासद्वितीयागममृजस्यवमिहंमित्र ॥ ४१ ॥ नानयागहिनीगमकिञ्चित्कर्तुमपिशमः ॥ इतिबोध
यितुंसीताचक्रास्तदनिदिता ॥ ४२ ॥ पश्येतां जानकीगमन्यजर्भातिमहाभुज ॥ निर्गुणांसगुणां
माशान्सदमद्व्यक्तिवर्जिताम् ॥ ४३ ॥ इत्येतद्ब्रुहिणवचोनिशम्यगमः श्रुतिमुखमान्महितं पगाभिर्मादि ॥
शुचमनुविजहो विचार्य किञ्चिज्जनकमुतः सनुपश्यन्तिस्मपश्चान् ॥ ४४ ॥ इत्यापेश्रीमद्रामायणेवा
ल्मीकाये आदिकाव्ये अद्रुनोत्तुगकाण्डे गमाश्चामननामचतुर्विंशतितमः सर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ॥
त्रयणोवुचनं श्रुत्वा गमः कमललोचनः ॥ प्रोन्मील्य जतं केरुशिवपमानो महाभुजः ॥ १ ॥ प्रणम्य शि
रमाभूमौ तेजसाचापि विह्वलः ॥ भीतः कृतां जलपुटः प्रोताचपगमेश्वरीम् ॥ २ ॥ कात्वं देवि विजाला
क्षिज्जालाकावयवांकिने ॥ नजानेन्वां महादेवि यथावद्वहिपुच्छने ॥ ३ ॥ गमस्यवचनं श्रुत्वा तन
सापगमेश्वरी ॥ व्याजहाग्धुव्याग्रये गिनामभयप्रदा ॥ ४ ॥ मां विदि परमां शक्तिमहेश्वरसमाश्रया
म् ॥ अतन्यामव्ययापेकायां पश्यन्ति मुमुक्षवः ॥ ५ ॥ अद्वैतसर्वभावानामान्मासर्वानर्गाजिवा ॥ शाश्व
तीमां विजानामर्तमानि प्रवर्तिका ॥ ६ ॥ अतन्तानं न माहमासंमार्गणवताग्नि ॥ दिव्यंददामिते चक्षुः
पश्यं पदमेश्वरम् ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा विरगमेपागमोपश्यन्नपदम् ॥ कोटिर्मयं प्रतीकांशं विष्वक्तेजा

ग.
म. २६

४४

निराकुलम् ॥ ८ ॥ ज्वालावलिसहस्राक्षं कालानलशतोपमम् ॥ दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षजटामंडलमंडितम् ॥
॥ ९ ॥ त्रिशूलवरहस्तश्चोररूपभयावहम् ॥ प्रशाम्यत्सौम्यवदनमनंतेश्वर्यसंयुतम् ॥ १० ॥
चंद्रावयवलक्ष्माक्षं चंद्रकोटिसमप्रभम् ॥ किरीटिनंगदाहस्तं नृपुरुषशोभितम् ॥ ११ ॥ दिव्य
माल्यांबरधरं दिव्यगंधानुत्पन्नम् ॥ शंखचक्रकंकाम्यं त्रिनेत्रं कृतिवाससम् ॥ १२ ॥ अंतःस्थं चा
डवाह्यस्थं चाह्यभ्यंतरतः परम् ॥ सर्वशक्तिमयं शांतं सर्वाकारं सनातनम् ॥ १३ ॥ ब्रह्मेद्रोपेन्द्रयोगी
न्द्रोऽद्यमानपदांशुजम् ॥ सर्वेन पाणिपादं तत्सर्वतोऽशिरोमुखम् ॥ १४ ॥ सर्वमावुत्थतिष्ठंतं
ददर्श पदमेश्वरम् ॥ दृष्ट्वा च नादशरूपं दिव्यं माहेश्वरं पदम् ॥ १५ ॥ तथैव च समाविष्टः सरामोऽहं त
मानसः ॥ आत्मन्याथायचात्मानमोकारं मम नुस्मरन् ॥ १६ ॥ नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टावप
मेश्वरीम् ॥ अंसीतो मा परमाशक्तिरनंतानिष्कलामला ॥ १७ ॥ शांता महेश्वरी निन्याशाश्वती ३०
परमाक्षरा ॥ अचिन्त्या केवलानंता शिवत्मा परमात्मिका ॥ १८ ॥ अनादिस्वयाशुद्धा देवात्मा २०
सर्वगोचरा ॥ एकानेकविभागश्चासायातीना पुनर्मला ॥ १९ ॥ महामाहेश्वरी शक्ता महादेवी निरं
जना ॥ काष्ठा ३० सर्वानरस्थानचिच्छक्तिरनिलालसा ॥ २० ॥ जानकीमथिलानंदाराक्षमां

१ पुस्तकमात्र एवमेवोक्तं विवेकचन्द्रिकायां बोध्यम् ।

अ.

४२

विवायिनी ॥ गवयानकर्मस्थायामवन्तवलाहया ॥ २१ ॥ उमासर्वात्मिका ४० विद्याज्योती
 रूपाऽयुनाक्षरी ॥ शान्तिप्रतिष्ठासर्वशान्तिवृत्तिरमृतप्रदा ॥ २२ ॥ न्योममृत्तिन्योममर्वाज्ये
 माधाम ५० अयुनाहता ॥ अनादिनिधनायोपाकाङ्क्षाकलाकुला ॥ २३ ॥ नन्दप्रथ
 मजानाभिरमृतम्यान्तसंश्रया ॥ प्राणेश्वरप्रिया ६० मानामहीमहिषवाहना ॥ २४ ॥ प्राणेश्वरी
 प्राणरूपाप्रधानपुरुषेश्वरी ॥ सर्वशक्तिःकलाकाष्ठान्योन्मोदो ७० महिमाम्पदा ॥ २५ ॥ सर्वका
 यनियन्त्रोचसर्वभूतेश्वरी ॥ अनादिदिव्यक्तगुणामहानन्दासनावनी ॥ २६ ॥ आकाशयोनिर्गोम
 स्थामर्वायोगेश्वरी ८० ॥ श्वासनाचिन्तान्स्थामहेश्वरीपवाहना ॥ २७ ॥ वालिकानरुणी
 वृद्धावृद्धमानाजरातुरा ॥ महामाया ९० मुदुपुगमूलप्रकृतिर्गेश्वरी ॥ २८ ॥ संसा
 र्यानिःसकलासर्वशक्तिसमुद्रवा ॥ संसाम्मासदुर्वागदुर्निर्गद्यादुरासदा १०० ॥
 ॥ २९ ॥ प्राणशक्तिःप्राणविद्यायोगिनोपमःकला ॥ महाविभूतिदुर्धर्पासुलप्रकृतिसम्भ
 वा ॥ ३० ॥ अनाद्यनन्तविभवापगन्मापुरुषोवली ॥ ११० ॥ सर्वस्थित्यन्तकर्णासुदुर्वाच्यादुर
 त्यया ॥ ३१ ॥ शब्दयोनिःशब्दमर्यादादाम्यानादविप्रदा ॥ प्रधानपुरुषानाताप्रधानपुरुषान्मि
 का ॥ ३२ ॥ पुगणी ३२० चिन्मर्यादुसामादिपुरुषहृषिणी ॥ भूतानगन्माकुटस्थमहापुरुषमं

रा.

स. २५

४५

जिना ॥ ३३ ॥ जन्मसृष्ट्युज्ज्वलीतामर्वाशक्तिमन्विता ॥ व्यापिनीचानवन्तिष्ठता ३३० प्रयानामु
 प्रवेशिनी ॥ ३४ ॥ अत्रज्ञाशक्तिरव्यक्तलक्षणामलजिना ॥ अनादिमायामभिन्नात्रितन्वाप्रकृति
 गुणः १४० ॥ ३५ ॥ महासायसमुत्पन्नानामर्वापोरुषेधुवा ॥ व्यक्ताव्यक्तात्मिकाकृष्णारक्ताशुद्धा
 प्रमृत्तिका ॥ ३६ ॥ स्वकार्या १५० कार्यजननीव्रताम्याव्रतमंत्रया ॥ व्यक्ताप्रथमजावाह्रीबह्वो
 ज्ञानहृषिणी ॥ ३७ ॥ वैराग्येश्वर्यमोन्माव्रतमृति १६० हृदिस्थिता ॥ जयदाजित्वमर्जेर्वाजय
 र्वाजयशालिनी ॥ ३८ ॥ सुखदाशुभदामन्याशुभा १७० संक्षोभकारिणी ॥ अपांयोनिःस्वयंभूति
 र्मानमीनत्वसंभवा ॥ ३९ ॥ ईश्वरणीचशर्वाणाशंकराद्देश्वरी ॥ भवानीचैवमृद्वणी १८० म
 हालक्ष्मीरथाविका ॥ ४० ॥ महेश्वरीसमुत्पन्नाभूतिभूतिफलप्रदा ॥ सर्वेश्वरीसर्ववर्गानिन्यामुदिन
 मानसा ॥ ४१ ॥ वल्लभोपेन्द्रनमिताउकेश्चानुवर्तनी १९० ॥ ईश्वरार्द्रासनगतगवत्तमपतिव्रता ॥
 ॥ ४२ ॥ सकृदिभावितासर्वामपुद्रपरिशोषिणी ॥ पावेनीह्रिमवन्पुत्रास्मानन्ददायिनी ॥ ४३ ॥
 गुणाध्यायोमदा २०० योग्याज्ञानमृतिविकाशिनी ॥ मावित्रीकमलालक्ष्मीश्रीग्ननोमसिस्थिता ॥
 ॥ ४४ ॥ सरोजनिलयजुषायांमनिद्रा २१० सुदर्शना ॥ सरस्वतीसर्वविद्याजगन्मयेष्टासुमेगला ॥
 ॥ ४५ ॥ वामवीर्यदावाच्याकीर्तिः सर्वार्थसाधिका २२० ॥ वार्गाश्वरीसर्वविद्यामहाविद्याशुशोभना ॥

अ.

४६

॥४६॥ गुह्यविद्यान्मविद्याचमवेविद्यान्मभाविता ॥ स्वाहाविश्वंभगे २३० ॥ सिद्धिः स्वयंभवाभुतिः
 भुतिः ॥ ४७ ॥ नाभिः सुताभिः सुकुतमभिर्वातगवाहिनी २४० ॥ पूजाविभावर्गसौम्याभगिनीभोग
 दायिनी ॥ ४८ ॥ आभावशर्करालालामातिनीपरमेष्ठिनी २५० ॥ त्रैलोक्यसुंदरीरम्यासुं
 दरीकामचारिणी ॥ ४९ ॥ महानुभावमध्यस्थामहाभहिषमर्दिनी ॥ पञ्चमालापपह
 विचित्रमुकुटावता ॥ ५० ॥ कान्ता २६० ॥ चित्रावम्भरादिव्याभरणभूषिता ॥ हस्तार्याव्याम
 निलयाजगन्मृष्टिविवर्द्धिनी ॥ ५१ ॥ नियंत्रामंत्रवाहस्यानर्दिनीभद्रकालिका ॥ अर्दिन्यवर्णा २७०
 कौमारीमयूरवगवाहिनी ॥ ५२ ॥ वृषामनगतागौरीमहाकालीमुगाचिनी ॥ अर्दिनिनियतागेंद्राप
 अगर्भा २८० ॥ विवाहना ॥ ५३ ॥ विरूपाक्षालिलहानामहासुखविनाशिनी ॥ महाफलानवद्यांगीका
 मपूराविभावरी ॥ ५४ ॥ विचित्रस्नमुकुटाप्रणतद्विविवर्द्धिनी २९० ॥ कौञ्जिकोकापिणीमन्त्रि
 स्त्रिदशार्तिविनाशिनी ॥ ५५ ॥ विरूपाक्षमुहपाचर्भामामोक्षप्रदायिनी ॥ भक्तातिनाशिनीभव्या
 ३०० ॥ भवभावविनाशिनी ॥ ५६ ॥ निर्गुणानिन्यविभवानिःमागानिष्पत्रपा ॥ यशस्विनीमामर्गानि
 भवार्गनिलयालया ॥ ५७ ॥ दीक्षा ३१० ॥ विद्याधरीदीक्षामहेन्द्रविनिपातिनी ॥ सर्वातिशायिनीवि
 द्यासर्वशक्तिप्रदायिनी ॥ ५८ ॥ सर्वेश्वरप्रियाताक्षीममुद्रांतरवामिनी ॥ अकलंकानिगधारा ३२०

रा.

स.२५

४६

नित्यसिद्धानिगमया ॥ ५९ ॥ कामधेनुर्वदगर्भा शीमतीमोहनाशिनी ॥ निःसंकल्पातिगतंकाविन
 याविनयप्रदा ३३० ॥ ६० ॥ ज्वालासालासहस्राख्यादेवदेवीमनोन्मनी ॥ उर्वीगुर्वीगुरुःश्रेष्ठासगु
 णापद्गुणान्तिका ॥ ६१ ॥ महाभगवती ३४० ॥ भव्यावसुंदरसमुद्रवा ॥ महेंद्रोपद्रुभगिनीभक्तिगम्य
 पमयणा ॥ ६२ ॥ ज्ञानजेयाजगतीनावेदान्तविषयागतिः ॥ दक्षिणा ३५० ॥ दहनावाद्यामवभूत
 नमस्कृता ॥ ६३ ॥ योगमायाविभाजामहामोहामर्हयर्मा ॥ सन्याससंयममुद्रातिप्रलवृक्षात्रया ३६०
 मतिः ॥ ६४ ॥ बीजांकुसमुद्रानिमहाशक्तिर्महामतिः ॥ ख्यातिःप्रतिज्ञाचिन्तसंविन्महायोगेंद्रा
 चिनी ॥ ६५ ॥ विकृतिः ३७० ॥ आकर्षणार्द्धांगध्वयसेविता ॥ वेदान्तगीमहाशालादेवसेनागुह
 प्रिया ॥ ३६ ॥ महागर्वाशिवानंदाशर्चा ३८० ॥ दुःस्वप्ननाशिनी ॥ पूज्याऽपूज्याजगद्वात्रीदु
 विजेयस्वरूपिणी ॥ ६७ ॥ गुह्यविकागुहोत्पत्तिर्महापीठामरुन्मुता ॥ हव्यवाहान्तरा
 ३९० ॥ मार्गीहव्यवाहसमुद्रवा ॥ ६८ ॥ जगद्योनिर्जगन्माताजगन्मृत्युजगानिना ॥
 बुद्धिमीताबुद्धिमतीपुरुषान्तस्वसिनी ४०० ॥ ६९ ॥ तपस्विनीममाविस्थात्रिनेत्रादिवि
 संस्थिता ॥ सर्वेन्द्रियमनामातासर्वभूतहृदिस्थिता ॥ ७० ॥ संसारतारिणीविद्यात्रयवादेमनोल्या ॥
 ब्रह्मार्णवहृती ४१० ॥ ब्रह्मब्रह्मभुताभयार्तिनः ॥ ७१ ॥ हिरण्यमयीमहागत्रिः संसारपरिवर्तिका ॥

अ.

४७

सुमालिनीसुहृपावनागिणीभाविनी ४२० प्रभा ॥ ७२ ॥ उन्मालनीसर्वसहासर्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥
 तपिर्नातापिनीविश्वाभेनदावागिणीधरा ४३० ॥ ७३ ॥ सुसौम्याचंद्रवदनातंडवासकमानसा ॥
 पत्न्यशुद्धिकरीशुद्धिमलययावनाशिनी ॥ ७४ ॥ जगन्निद्याजगन्मूर्तिस्त्रिभुवनस्मृताधरा ४४० ॥ निरा
 श्रयानिगहारातिरंकुशगणोद्भवा ॥ ७५ ॥ चक्रदस्ताविचित्रांगीस्रभिर्गणपद्मधारिणी ॥ पद्मपरविधान
 नामहापुरुषपूर्वजा ॥ ७६ ॥ विद्येश्वरप्रिया ४५० ॥ विद्याविद्युलिङ्गाजिनश्रमा ॥ विद्यामयीमहत्मा
 मिसहस्रप्रवणान्मजा ॥ ७७ ॥ महस्वर्गद्विपद्मस्थामहेश्वरपदाधरा ॥ ज्वालिनी ४६० ॥ सञ्जना
 यानां जर्मपद्मगंधिका ॥ ७८ ॥ महादेवाश्रयामान्यामहादेवमनोरमा ॥ व्योमलक्ष्मीःसिद्धायाच
 कितान्यामिनप्रभा ४७० ॥ ७९ ॥ विद्येश्वरविमानस्याविशोकशोकनाशिनी ॥ अनाहताकुं
 डानिर्नानलिनीपद्मनामिनी ॥ ८० ॥ शतानदामतांकीर्ति ४८० ॥ सर्वभुताश्रयस्थिता ॥ वाग्देवता
 ब्रह्मकलाकलानीताकलावती ॥ ८१ ॥ ब्रह्मपित्रब्रह्मदयाब्रह्मविष्णुशिवप्रिया ॥ व्योमशक्तिःकि
 याशक्ति ४९० ॥ जैनशक्तिःपद्ममतिः ॥ ८२ ॥ शोभिकार्गद्रिकाभेदाभेदाविवर्जिता ॥ अभि
 ब्राभिन्नसंस्थानावशिनीवंशहागिणी ५०० ॥ ८३ ॥ गुह्यशक्तिगुणानीतासर्वदामर्तनामुग्धी ॥
 भगिनीभगवत्पत्नीमकलाकालकारिणी ॥ ८४ ॥ सर्वविन्मवतोभद्रा ५१० ॥ गुह्यानीतागुहावलिः ॥

रा.

स. २५

४७

प्रक्रियायोगमानाचगंधाविश्वेश्वरी ॥ ८५ ॥ कपिलाकपिलाकांतकनकाभाकलांतरा ॥
 ॥ ५२० ॥ पुण्यापुष्करिणीभोक्तापुष्करपुरमगा ॥ ८६ ॥ पोषणीपरमेश्वर्यमृतिदाभूतिभूष
 णा ॥ पंचब्रह्मसमुत्पत्तिः परमान्मान्मविग्रहा ॥ ८७ ॥ नमोदया ५३० ॥ भानुमर्त्ययोगजयाम
 नोजवा ॥ बीजरूपा रजोरूपावशिनीयोगरूपिणी ॥ ८८ ॥ सुमंत्रामंत्रिणीपुर्णा ५४० ॥ लहा
 दिनीकेशनाशिनी ॥ मनोहरमनोरमानीतापरीवेदरूपिणी ॥ ८९ ॥ वेदशक्तिवेदमानावेदविद्या
 प्रकाशिनी ॥ योगेश्वरेश्वरी ५५० ॥ मालासहाशक्तिमनोमयी ॥ ९० ॥ विद्वावस्थावीरमुक्तिविद्यु
 न्मालाविहायमी ॥ पीवरीमुग्धीवंश्या ५६० ॥ नंदिनीनंदवल्लभा ॥ ९१ ॥ भार्गवीपरमानन्दापरा
 परविभेदिका ॥ सर्वप्रहरणोपेताकाम्याकामेश्वरेश्वरी ॥ ९२ ॥ अचिन्त्याचिन्त्यमहिमा ५७० ॥ दुर्ल
 साकनकप्रभा ॥ कृष्मांडीधनगन्तादद्यामुगन्धागन्धदायिनी ॥ ९३ ॥ त्रिविक्रमपदोद्भवाधनुष्या
 णिःशरोहया ॥ सुदुर्लभा ५८० ॥ धनायशायन्यापिगललोचना ॥ ९४ ॥ भ्रान्तिःप्रभावतीर्दातिः
 पंकजायनलोचना ॥ आद्याहृत्कमलाद्भवापद्ममाला ५९० ॥ गणप्रिया ॥ ९५ ॥ सत्क्रियागिगिजा
 नित्यशुद्धापुष्पनिरंतगा ॥ दुर्गाकान्त्यायनीचंडीचचिकाशान्तविग्रहा ६०० ॥ ९६ ॥ हिरण्यवर्णा
 रजनीजगन्मंत्रप्रवर्तिका ॥ मेदगाद्रिनिवामाचशास्त्रदास्वर्णमालिनी ॥ ९७ ॥ रत्नमालागन्तगर्भा

अ.

४८

पृथ्वीविश्वप्रमाथिनी ६१० ॥ पद्मासनापद्मनिभानित्यनुष्टुप्सुतोद्भवा ॥ ९८ ॥ धुन्वतीदुष्प्रकंपा
चमूर्यमानादृषदती ॥ महेंद्रभगिनीमाया ६२० वर्णयावग्दर्पिता ॥ ९९ ॥ कल्याणिकमला
गमापञ्चभनवग्प्रदा ॥ वाच्यावर्गद्वर्गनन्द्यादुत्तया ६३० दुर्गतिकमा ॥ १०० ॥ कालशत्रिमहा
वर्गावर्गभद्राहितप्रिया ॥ भद्रकाल्यजगन्माताभक्तानांभद्रदायिनी ॥ १०१ ॥ कंगलापिंगलाका
गतामवेदा ६४० महानदा ॥ तपस्विनीयजोदाचयथाव्यपरिवर्तिनी ॥ १०२ ॥ अंश्विनीपद्मिनी
सांख्यासांख्ययोगप्रवर्तिका ॥ चैत्रीसेवन्मरा ६५० रुद्राजगन्मं पूर्णीद्रजा ॥ १०३ ॥ अंभारिः
मेचरीसम्थाकंबुग्रीवाकन्दिप्रिया ॥ मरुध्वजायगरुडा ६६० पगध्यापगमालिनी ॥ १०४ ॥
ऐश्वर्यगन्ननिलयाविष्कागरुडामना ॥ जयतीहृद्गहाम्यामन्ववेगागणायणीः ॥ १०५ ॥ संकल्प
सिद्धा ६७० साम्यस्थामवविज्ञानदायिनी ॥ कालिकल्मषहंत्रीचगुह्योपनिषदुत्तमा ॥ १०६ ॥
नित्यदृष्टिस्मृतिव्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः ६८० क्रियावती ॥ विश्वामेश्वरेज्ञानाभुक्तिमुक्तिजिवाभु
ना ॥ १०७ ॥ लोहितामवमानाचभीषणावनमालिनी ६९० अनन्तजयनाऽनाद्यान
नागयणोद्भवा ॥ १०८ ॥ नृसिंहोदन्यमथिनीअक्षचक्रगदाधरा ॥ संकर्षणसमुत्पत्तिर्गंवि
कोपान्तमंथया ॥ १०९ ॥ महाज्वालामहामूर्ति ७०० सुमृतिःसर्वकामधुक् ॥ सुप्रभासुतगंगेरी

रा.

स.२६

४८

धर्मकामार्थमोक्षदा ॥ ११० ॥ भ्रमभ्यनित्योऽपूर्वाप्रधानपुरुषावली ॥ महाविभूतिदा ७१० मध्या
मगेजनयनाऽमना ॥ १११ ॥ अष्टादशभुजानाख्यातीलोत्पलदलप्रभा ॥ सर्वज्ञयासमारुढाध
र्माधर्मानुवर्जिता ॥ ११२ ॥ वैराग्यज्ञाननिग्नानिगलंका ७२० निगिद्रिया ॥ विचित्रगहनाधीरा
शाश्वतस्थानवामिनी ॥ ११३ ॥ स्थानेश्वरीनिगनंदाविशूलवग्धारिणी ॥ अशेषदेवतामूर्तिदेवता
परदेवता ७३० ॥ ११४ ॥ गणात्मिकागिरिःपुर्वानिअंभविनिपानिनी ॥ अवर्णावर्णगहितानिर्व
र्णावीजसंभवा ॥ ११५ ॥ अनन्तवर्णाऽनन्यस्थाशंकरा ७४० ज्ञान्तमानसा ॥ अगोत्रागोमतीगो
प्रीगुह्यरूपागुणान्तरा ॥ ११६ ॥ गोश्रीगव्यप्रियागौर्गगणेश्वरमस्कृता ॥ सन्धमात्रा ७५० सन्ध
सन्धात्रिमन्ध्यामंथिवर्जिता ॥ ११७ ॥ सर्ववादाश्रयासांख्यासांख्ययोगसमुद्भवा ॥ असंख्येयाऽभ्रमे
याख्याशून्याशुद्धकुलोद्भवा ७६० ॥ ११८ ॥ विदुतादसमुत्पत्तिः अंभुवामाशजिप्रभा ॥ विसंगा
भेदगहितामनोज्ञामधुमृदनी ॥ ११९ ॥ महार्थीःश्रीसमुत्पत्तिः ७७० स्तम्भःपागप्रतिष्ठिता ॥
वितन्वमाताविविधासुमृक्षमपदमंथया ॥ १२० ॥ शान्त्यतीतामलानीतानिर्विकाराणिगश्रया ॥
शिवारूपाचित्रनिलया ७८० शिवज्ञानम्बरूपिणी ॥ १२१ ॥ दैन्यदानवनिर्मात्रीकाश्यपीकालक
र्णिका ॥ शास्त्रयानिःक्रियामूर्तिश्चतुर्वर्गप्रदाशिता ॥ १२२ ॥ नागयणीनवोद्भवाकौमुदी ७९०

अ.

४९

लिंगधारिणी ॥ कामुकललितानारापगपमविभूतिदा ॥ १२३ ॥ पगंतजानमहिमावडवावामलोच
ना ॥ सुभद्रादेवकी ८०० सीतावेदेवेदांगपागा ॥ १२४ ॥ मनस्विनीमन्युमातामहामन्यु
समुद्रवा ॥ अमन्युमनुतास्वादापुरुषतापुरुषता ॥ १२५ ॥ अशोच्या ८१० भिन्नविषयादिरण्य
रजतप्रिया ॥ हिरण्यागजनीहिमहिमाभरणभूषिता ॥ १२६ ॥ विभ्राजमानादुर्जेयान्योतिष्टोम
कल्पप्रदा ॥ महानिद्रा ८२० समुद्रतिर्लकाशमन्यदेवता ॥ १२७ ॥ दोषोककुक्षिनीविद्या
शान्तिदाशान्तिवर्द्धिनी ॥ लक्ष्म्यादिशक्तिजननीशक्तिचक्रप्रवर्तिका ॥ १२८ ॥ विशक्तिजननी
८३० जन्मापद्रुमिपरिवर्जिता ॥ स्वाहाचक्रमकर्मकर्णाधुगांतदलनात्मिका ॥ १२९ ॥ संकर्षणाजग
द्धात्रीकामयोनिःकीर्तिनी ॥ ऐंद्री ८४० त्रैलोक्यतमिनर्वेष्णवीपगमेश्वरी ॥ १३० ॥ प्रद्युम्नदयि
तादातायुग्मदृष्टिस्त्रिलोचना ॥ महान्कटाहंगरानिप्रचण्डा ८५० चण्डाविक्रमा ॥ १३१ ॥ वृषा
शान्तिवन्मात्राविषयवर्तयामिनी ॥ हिमवन्मेरुतलयाकेलासागरिवामिनी ॥ १३२ ॥ चाणूरदन्त्रात
नयानीतिजकामरूपिणी ॥ ८६० ॥ वेदविद्याव्रतगताधर्मशीलाऽनित्यामना ॥ १३३ ॥ अयोध्यानिल
यार्वागमहाकालसमुद्रवा ॥ विद्याधरप्रियामिहविद्याधरतिराकृतिः ॥ १३४ ॥ आप्यायिनी ८७०
वहनीचपावनीपोषणीमिव ॥ मानुकामन्मयोदृतावामिजावाहनप्रिया ॥ १३५ ॥ करीषिणीस्वधा

रा.

स. २६

४९

वाणी ८८० वीणावादनतन्परा ॥ मेवितामेविकामेवामिनीवार्त्तागुरुमनी ॥ १३६ ॥ अरुंधतीहिर
ण्याभीमणिदार्थावसुप्रदा ८९० ॥ वसुमतीवसंधांगवसुभगासमुद्रवा ॥ १३७ ॥ वरगणेशावगर्हाचव
सुसद्गसमुद्रवा ॥ श्रीफलीश्रीमतीश्रीश्रीनिगमा ९०० हरिप्रिया ॥ १३८ ॥ श्री श्री श्री करीकं
प्राश्रीधराईश्वरी ॥ अनन्तदृष्टिश्चुद्राधार्वाशाधनदप्रिया ९१० ॥ १३९ ॥ निहन्त्रीदेव्यमिह
नामिहकामिहवाहिनी ॥ सुसेनाचन्द्रनिलयामुकीनिद्रिद्रमंशया ॥ १४० ॥ बलजावलदावामा
९२० लेहिहानाऽमृताश्रवा ॥ नित्योदिनाम्बयंन्यातिरुन्मुकाऽमृतजीविनी ॥ १४१ ॥ वज्रदंष्ट्राव
व्रजिह्वावेदेहीवव्रविग्रहा ९३० ॥ मंगल्यामङ्गलामालामलिनायलहारिणी ॥ १४२ ॥ गान्धर्वगारु
डीचान्द्रीकंचलाधनप्रिया ॥ सौदामिनी ९४० जनानन्दाभुकुटीकुटिलानना ॥ १४३ ॥ कर्ण
कारकगकक्षाकंसप्राणापहारिणी ॥ युगंधगयुगावर्त्तात्रिसंध्याहर्षवर्धिनी ॥ १४४ ॥ प्रत्यक्षदेव
ता ९५० दिव्यादिव्यगन्धादिवापरा ॥ रुक्मामनगताशार्कसाध्वीनारीशवासना ॥ १४५ ॥
इष्टाविशिष्टा ९६० शिष्टेष्टाशिष्टाशिष्टप्रपूजिता ॥ शतरूपाशतावर्त्ताविनीतासुगभिः सुग ॥
॥ १४६ ॥ सुरेद्रमातासुद्युम्ना ९७० सुपुत्रामूर्यसंस्थिता ॥ समीक्षासन्प्रतिष्ठाचनिवृत्तिज्ञानपा
गा ॥ १४७ ॥ धर्मशाम्भार्थकुशलाधर्मज्ञाधर्मवाहना ॥ धर्माधर्मविनिर्मात्री ९८० धार्मिकाणां

अ.

५०

शिवप्रदा ॥१४८॥ धर्मशक्तिधर्ममयीविधर्माविश्वधर्मिणी ॥ धर्मातराधर्ममध्याधर्मपूर्वाधनप्रिया ॥
 ॥ १४९ ॥ धर्मोपदेशा ९९० धर्मात्माधर्मलभ्याधराधरा ॥ कपालीशाकलामूर्तिःकलाकलितवि
 प्रहा ॥ १५० ॥ सर्वशक्तिविनिर्मुक्तासर्वशक्त्याश्रयाश्रया ॥ सर्वासर्वेश्वरी १००० मूक्षमासुम्
 क्षमज्ञानरूपिणी ॥१५१॥ प्रधानपुरुषेशानामहापुरुषसाक्षिणी ॥ सदाशिवावियन्मूर्तिर्देवमूर्तिरमृ
 तिका १००८॥ १५२ ॥ एवंनाम्नांसहस्रेणतुष्टावरधुनंदनः ॥ कृतांजलिपुटोभूत्वासीतां हृष्टतनू
 हाम् ॥१५३॥ भारद्वाजमहाभागयश्चेतस्तोत्रमद्भुतम् ॥ पठेद्वापाठयेद्वापिसयातिपरमंपदम् १५४॥
 ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्ब्रह्मप्राप्नोतिशाश्वतम् ॥ शूद्रःसद्गतिमाप्नोतिधनधान्यविभूतयः ॥ १५५ ॥ भवं
 तिस्तोत्रमाहात्म्यादेतत्स्वस्त्ययनमदत् ॥ मारीभयेराजभयेतथाचोग्रिजेभये ॥ १५६ ॥ व्या
 धीनांप्रभवेघोरेशवृत्थानेचसंकटे ॥ अनावृष्टिभयेविप्रसर्वशांतिकरंपरम् ॥ १५७ ॥ यद्यदिष्टमयस्य
 तत्सर्वस्तोत्रतोभवेत् ॥ यत्रैतत्पठ्यतेसम्यक्सीतानामसहस्रकम् ॥ १५८ ॥ रामेणसहितादेवीतत्र
 तिष्ठत्यसंशयम् ॥ महापापातिपापानिविलयंयांतिमुवत ॥ १५९ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये
 आदिकाव्येअद्भुतोत्तरकांडेसीतासहस्रनामस्तोत्रकथनं नाम पंचविंशतितमः सर्गः ॥ २५ ॥ ॥
 एवंनामसहस्रेणस्तुत्वासौरधुनंदनः ॥ भूयःप्रणम्यप्रीतात्माप्रोवाचेदंकृतांजलिः ॥ १ ॥ यदेतदैश्वरं

रा.

स.२६

५०

रूपं चोर्ते परमेश्वरि ॥ भीतोऽस्मि सांप्रतं दृष्ट्वा रूपमन्यत्प्रदर्शय ॥ २ ॥ एवमुक्ताथ सा देवी तेन रामेण
 मेधिली ॥ संहृत्य दर्शयामास स्वरूपं परमं पुनः ॥ ३ ॥ कांचनांबुरुहप्रख्यं पद्मोत्पलसुगंधिकम् ॥ सुने
 त्रं द्विभुजं सौम्यं नीलालकविभूषितम् ॥ ४ ॥ रक्तपादांबुजतलं सुरक्तकरपल्लवम् ॥ श्रीमद्विशालसदृत्तल
 लाटतिलकोज्ज्वलम् ॥ ५ ॥ भूषितं चारुसर्वांगं भूषणैरभिशोभितम् ॥ दधानं सुरसांमालां विशालाहिम
 निर्मिताम् ॥ ६ ॥ ईषत्स्थितं सुखिबोधं नृपुंरां वरसंयुतम् ॥ प्रसन्नवदनं दिव्यमनंतमहिमाम्पदम् ॥ ७ ॥ त
 दीदृशं समालोक्य रूपं रघुकुलोत्तमः ॥ भीतिसंत्यज्य हृष्टात्मा वभाषे परमेश्वरीम् ॥ ८ ॥ अद्य मे सफलं ज
 न्म अद्य मे सफलं तपः ॥ यन्मे साक्षात्त्वमव्यक्ता प्रसन्ना दृष्टिगोचरा ॥ ९ ॥ त्वया सृष्टं जगत्सर्वप्रधानाद्यं
 त्वयि स्थितम् ॥ त्वय्यवलीयते देवित्वमेव च परागतिः ॥ १० ॥ वदंति केचित्त्वामेव प्रकृतिं विकृतेः पराम् ॥
 अपरे परमात्मज्ञाः शिवेति शिवसंश्रये ॥ ११ ॥ त्वयि प्रधानं पुरुषो महान् ब्रह्मा तथेश्वरः ॥ अविद्यानियति
 र्माया कालाद्याः शतशो भवन् ॥ १२ ॥ त्वंहि सा परमाशक्तिरनेता परमेषिणी ॥ सर्वभेदविनिर्मुक्ता सर्वभे
 दाश्रयानिजा ॥ १३ ॥ त्वामधिष्ठाय योगेशि पुरुषः परमेश्वरीम् ॥ प्रधानाद्यं जगत्कृत्स्नं करोति विक
 रोति च ॥ १४ ॥ त्वयैव संगतो देवः स्वमानंदं समश्नुते ॥ त्वमेव परमानंदस्त्वमेवानंददायिनी ॥ १५ ॥

१ स्वकेनित्येति जविचित्यमराधित्या ।

त्वमेव परमं व्योम महाज्योतिर्निरंजनम् ॥ शिवं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ १६ ॥ त्वं शक्रः सर्वदे-
वानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामपि ॥ सांख्यानां कपिलो देवो रुद्राणामसि शंकरः ॥ १७ ॥ आदित्यानामुपेन्द्रस्त्वं
वसूनां चैव पावकः ॥ वेदानां सामवेदस्त्वं गायत्रीच्छंदसामपि ॥ १८ ॥ अध्यात्मविद्याविद्यानां गती-
नां परमा गतिः ॥ माया त्वं सर्वशक्तीनां कालः कलयतामपि ॥ १९ ॥ ॐकारः सर्वगुह्यानां वर्णानां च द्वि-
जोत्तमः ॥ आश्रमाणां गृहस्थस्त्वमीश्वराणां महेश्वरः ॥ २० ॥ पुंसां त्वमेव पुरुषः सर्वभूतहृदि स्थितः ॥
सर्वोपनिषदां विगुह्योपनिषदुच्यते ॥ २१ ॥ ईशानं चासि भूषणानां युगानां कृतमेव च ॥ आदित्यः स-
र्वमार्गाणां वाचां दीवी सरस्वती ॥ २२ ॥ त्वं लक्ष्मीश्चारूपाणां विष्णुर्मायाविनामपि ॥ अरुंधती
सतीनां त्वं सुपर्णः पततामसि ॥ २३ ॥ सृक्तानां पौरुषं सृक्तं ज्येष्ठं साम च सामसु ॥ सावित्री ह्यसि जप्या-
नां यजुषां शतरुद्रियम् ॥ २४ ॥ पर्वतानां महामेरु नंतो भोगिनामसि ॥ सर्वेषां त्वं परं ब्रह्म त्वन्मयं सर्व-
मेव हि ॥ २५ ॥ रूपं तवाशेषकं लाविहीनमगोचरं निर्मलमेकरूपम् ॥ अनादिमध्यांतमनंतमाद्यं न-
मामि सत्यंतमसः परस्तात् ॥ २६ ॥ यदेव पश्यंति जगत्प्रसृतिं वेदांतविज्ञानविनिश्चितार्थाः ॥
आनंदमात्रं परमाभिधानंतं देवरूपं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ २७ ॥ अशेषसृज्जांतरसन्निविष्टं प्रधान-

१ अक्षरदिमागोनाम् । २ कलाकलनाविचारिच्छेदादितिमात्रकलसंख्याने यावत्परिच्छेदशून्ये अपरिच्छिन्नमिति यावत् ।

संयोगवियोगहेतुः ॥ तेजोमयं जन्मविनाशहीनं प्राणाभिधानं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥ २८ ॥ आद्यंतर्हीनं ज-
गदात्मरूपं विभिन्नसंस्थं प्रकृतेः परस्तात् ॥ कूटस्थमव्यक्तवपुस्तत्त्वेन मामि रूपं पुरुषाभिधानम् ॥
॥ २९ ॥ सर्वाश्रयं सर्वजगन्निधानं सर्वत्रगं जन्मविनाशहीनम् ॥ नतोऽस्मि ते रूपमणुप्रभेदमाद्यं महत्त्वे पुरु-
षानुरूपम् ॥ ३० ॥ प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मवीजमेद्वयं विज्ञानविरागधर्मैः ॥ समन्वितं देवि नतोऽस्मि रूपं
द्विसप्तलोकैकमं बुधसंस्थम् ॥ ३१ ॥ विचित्रभेदं पुरुषेकनाथमनंतभूतं विनिवासितं ॥ नतोऽस्मि रूपं
जगदंडसंज्ञमशेषवेदात्मकमेकमाद्यम् ॥ ३२ ॥ स्वतेजसा पूरितलोकभेदनमामि रूपं रविमंडलस्थम् ॥
सहस्रसृष्ट्या नमनंतशक्तिसहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् ॥ शयानमंतः सलिले तवैव नारायणाख्यं प्रणतोऽस्मि
रूपम् ॥ ३३ ॥ दंष्ट्राकरालं त्रिदशाभिवर्द्यं युगांतकालानलकल्परूपम् ॥ अशेषभूतां विनाशहेतुं
न मामि रूपं तव कालसंज्ञम् ॥ ३४ ॥ फणासहस्रेण विराजमानं भुवस्तले पिष्टितमप्रमेयम् ॥ अशे-
षभारोद्धने समर्थं न मामि ते रूपमनंतसंज्ञम् ॥ ३५ ॥ अव्याहतैश्वर्यमयुग्मनेत्रं ब्रह्मात्मतानंदरस-
ज्ञमेकम् ॥ युगांतशेषं दिवि नृत्यमानं नतोऽस्मि रूपं तव रुद्रसंज्ञम् ॥ ३६ ॥ प्रहीणशोकं विमलं
पवित्रं सुरासुरैरर्चितपादयुग्मम् ॥ सुकोमलं देवि विशालशुभ्रं न मामि ते रूपमिदं न मामि ॥ ३७ ॥
एतावदुक्त्वा वचनं रघुराजकुलोद्भवः ॥ संप्रेक्षमाणो वै देही प्रांजलिः पार्श्वतोऽभवत् ॥ ३८ ॥

अ.

५२

अथसातस्यवचनंनिश्म्यजगतीपतेः ॥ सस्मितप्राहभतारशृणुष्वेकंवचोमम ॥ ३९ ॥ गृहीतं
यन्मयारूपंरावणस्यवधायहि ॥ तेनरूपेणराजेंद्रवसामिमानसोत्तरे ॥ ४० ॥ प्रकृत्यानीलरूप
स्त्वंलोहितोरावणार्दितः॥नीललोहितरूपेणत्वयासहवसाम्यहम् ॥ ४१ ॥ गृहाणचवरंराममतोयद
भिकांक्षितम् ॥ तच्छ्रुत्वा रावणो वीरः प्रतिश्रुत्यगिरौस्थितिम् ॥ ४२ ॥ भारद्वाजांशभागेनययाचेपरमे
श्वरीं ॥ देविसीतेमहाभागेदर्शितंरूपमैश्वरम् ॥ ४३ ॥ हृदयान्नापगच्छेत्तदितिमेदीयतांवरः ॥ भ्रा
तरोममकल्याणिवानराःसविर्भाषणाः ॥ ४४ ॥ सेनान्योममवेदेहिअयोध्यायोधमुख्यकाः ॥ पुनस्ते
संगताःसंतुमयारावणतर्जिताः ॥ ४५ ॥ एतस्मिन्नंतरेचाभूदाकाशेदुंदुभिस्वनः ॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चरा
मसीतोपरिद्रिज ॥ ४६ ॥ प्रहस्यसीतापुनराहरामंतथेतिरामोपिविगिचिमुख्यान् ॥ सतान्विसृ
ज्यप्रतिगृह्यसीतांगंतुंस्वकदेशमसावियेष ॥ ४७ ॥ इत्यापेथ्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिका
व्येअद्भुतोत्तरकाण्डे श्रीरामविजयोनामपद्मविंशतितमः सर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥
रामस्तुपुष्पकारूढःसीतामालिङ्ग्यबाहुना ॥ अयोध्यामगमद्गीरःकाकुत्स्थकुलनन्दनः ॥ १ ॥ रथने
मिस्वनंश्रुत्वारामदर्शनलालसाः ॥ भ्रातरोभरताद्यास्तेयोधमुख्याश्चेततथा ॥ २ ॥ राममागतमा
ज्ञायससीतंसक्रुपिव्रजम् ॥ प्रणेमुःसहसागत्यआनन्दाश्रुकणाकुलाः ॥ ३ ॥ वानरात्राक्षसान्सर्वा

रा.

२७

५२

नानाय्यस्वपुरंहिसः ॥ सर्वतत्कथयामासरामःकमललोचनः ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वाविस्मिताःसर्वेसाधु
साध्वितिवादिनः ॥ सीतांतत्त्वेनविज्ञायरामंचमधुमुदनम् ॥ ५ ॥ तदेवांचितयंतस्तेस्वस्वस्थानंययु
मुंदा ॥ विसृष्टारामभद्रेणसांत्वपूर्वमहात्मना ॥ ६ ॥ ऋषयश्चाभिनंद्येनंससीतंरघुनन्दनम् ॥ आशी
भिर्वर्धयामासुर्ययुश्चापियथागतम् ॥ ७ ॥ रामोपिसीतयासार्द्धभ्रातृभिश्चमहात्मभिः ॥ चक्रेनिष्कंठ
कांपृथ्वींदेवानांचमहद्भितम् ॥ ८ ॥ यज्ञान्वहुविधांश्चक्रेसरयुतीरउत्तमे ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्ष
शतानिच ॥ किंचिदभ्यधिकंचेवरामोराज्यमकारयत् ॥ ९ ॥ देवाकिन्नरगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः ॥
रामंनमंतिसततंगुणारामंरमापतिम् ॥ १० ॥ एतत्तेकथितंभद्रभारद्वाजमहामते ॥ तेषुकिंचिदिहा
श्चर्यमुक्तेरामकथाश्रयम् ॥ ११ ॥ सर्वेनवक्तुमिच्छामिपुनरुक्तिभयाद्रिज ॥ ब्रह्मणागोपितंतच्चअ
तोपिनतदुक्तवान् ॥ १२ ॥ अद्भुतोत्तरकाण्डेतत्कथितंवेदसंमितम् ॥ शृणोत्यर्धातेयश्चेतत्सब्रह्म
परममुयात् ॥ १३ ॥ श्लोकमेकंतदर्धवाशृणुयाद्यश्चमानवः ॥ प्रातर्मध्याह्नयोगेवासयातिपरमांग
तिम् ॥ १४ ॥ पञ्चविंशतिसाहस्रंरामायणमधीत्ययत् ॥ फलमाप्नोतिपुरुषस्तदस्यश्लोकमात्रतः
॥ १५ ॥ नश्रुतंनाप्यर्धातंवायेनाश्रुतमिदंद्रिज ॥ सगर्भान्निःसृतो नैवयथाभ्रणस्तथैवसः ॥ १६ ॥
रामायणमिदंश्रुत्वानमातुर्जठरेविशेत् ॥ वेदाश्चत्वारएकत्रतुलयाचेदमेकतः ॥ १७ ॥ विधात्रातुलि

अ.
५३

तंशास्त्रसर्वदेवाग्रतोद्विज ॥ इदं तु सर्ववेदेभ्योगौरवादतिरिच्यते ॥ १८ ॥ शक्रायस्वर्णदीतीरेपुरापृष्ठो
हमब्रुवम् ॥ तदेव तव चाख्यातमद्भुतोत्तरकाण्डकम् ॥ १९ ॥ रामायणं महारत्नं ब्रह्मदृक्षीरधावभू
त् ॥ नारदान्तःसमासाद्य क्रमान्मम हृदि स्थितम् ॥ २० ॥ तत्सर्वं ब्रह्मणो लोके निःशेषमवतिष्ठते ॥
किंचिदुर्व्याचपाताले त्रिदिवेशकसंनिधौ ॥ २१ ॥ विरंचिनारदो ह्यत्र य एवाख्यपारगाः ॥ चतुर्थो नो
पपद्येत बुद्धेदं सुस्थिरो भव ॥ २२ ॥ यदुक्तमद्भुते काण्डे पुनस्ते कथयाम्यहम् ॥ श्रीरामजन्मवृत्ता
न्तःश्रीमतीचरितं महत् ॥ २३ ॥ दण्डकारण्यकस्थानां शोणितेन महात्मना ॥ नारदस्य च शापेन
लक्ष्म्याश्चैवापराधतः ॥ २४ ॥ मंदोदरीगर्भनिष्ठा वैदेही जन्मचोक्तवान् ॥ रामस्य विद्वद्रूपश्च भागं
वेणचर्वाक्षितम् ॥ २५ ॥ ऋष्यमूके हनुमता चतुर्वाहं रघुत्तमः ॥ दृष्टो भिक्षुस्वरूपेण सुग्रीवसख्य
मुक्तवान् ॥ २६ ॥ लक्ष्मणांगजतापेन शोषणं वारिधेः पुनः ॥ प्राप्तं रात्र्यस्य रामस्य मुनीनां सन्निधौ त
था ॥ २७ ॥ सीतायाः कथनं श्रुत्वा सहस्रास्यस्य रक्षसः ॥ मानसोत्तरशैले द्रेस्थितिं ज्ञात्वा रघुद्वहः ॥
॥ २८ ॥ जगाम पुष्करद्वीपं भ्रातृभिः सह वानरैः ॥ सीताया ऐश्वर्यं रूपं रावणस्य वधस्तथा ॥ २९ ॥
अयोध्यागमनं रामस्यैव वृत्तान्तसंग्रहः ॥ वृत्तान्तसंग्रहं चापि पठित्वारामभक्तिमान् ॥ जायते मुनिशा
ईलनात्र कार्या विचारणा ॥ ३० ॥ पठेच्च योगमचरित्रमेतत्पुनाति पापात्सुकृतं लभेत ॥ तीर्थाभिषे

रा.
स. २७

५३

कंसमरेजयश्च स सर्वयज्ञस्य महत्फलश्च ॥ ३१ ॥ भजेत योगममर्चित्य रूपमेकेन भावेन च भूमिपुत्रीम्
एतत्सुपुण्यं शृणुयात्पठेद्वा भूयो भवेन्नो जठरे जनन्याः ॥ ३२ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये
आदिकाव्ये अद्भुतोत्तरकाण्डे श्रीसीतारामयोरयोध्यागमनं नाम सप्तविंशतितमः सर्गः ॥ २७ ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजखेमराजेन स्वकीये "श्रीवै
कटेश्वराख्य" मुद्रणालये मुद्रितम् । श्रीविक्रमाब्दाः १९५६,
शालिवाहनशकाब्दाः १८२९.